

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

ÚSTAV ČESKÝCH DĚJIN

**Ego-dokumenty českých šlechtičů
raného novověku**

Vypracovala: Markéta Zítková
Vedoucí práce: Prof. PhDr. Eduard Maur, CSc.
Praha 2006

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a použila přitom pouze materiálů uvedených v seznamu pramenů a literatury.

Podpis: *Markéta Zítková*.....

Markéta Zítková

Děkuji zejména váženému panu Prof. PhDr. Eduardu Maurovi, CSc., za cenné rady, podněty a připomínky při psaní této práce a také za trpělivost, s níž k jejímu vzniku přistupoval. Zvláštní dík patří také mým rodičům za poskytnutí možnosti studia, které nyní touto prací ukončuji.

Obsah:

I. Úvod	1
I. 1. Ego-dokumenty jako specifický typ historického pramene, dále pak přehled a vývoj základní literatury zabývající se ženou v raněnovověké společnosti	1
I. 2. Vymezení tématu této práce a charakteristika užitých pramenů	4
I. 3. Způsob a použitá metoda zpracování	11
II. Medailonky šlechticů	14
II. 1. Alžběta Lidmila z Lisova	14
II. 2. Polyxena Lobkovicová z Pernštejna	17
II. 3. Alžběta Homutová z Cimburka	21
II. 4. Zuzana Černínová z Harasova	23
II. 5. Alžběta Myslíková z Chudenic	28
II. 6. Kateřina Žerotínová z Valdštejna	29
III. Kapitoly života v raném novověku	32
III. 1. Náboženství, víra, religiozita	32
III. 2. Sňatek a manželství	46
III. 3. Děti, rodina, rodinné vztahy a smrt	55
III. 4. Sociální stratifikace společnosti, sociální a mezilidské vztahy	65
IV. Závěr	75
V. Seznam pramenů a literatury	79

I. Úvod

I. 1. Ego-dokumenty jako specifický typ historického pramene, dále pak přehled a vývoj základní literatury zabývající se ženou v raněnovověké společnosti

Termín „*ego-dokumenty*” je souhrnné označení pro veškerý písemný materiál soukromého charakteru.¹ Jde tedy o písemnosti osobní povahy vyjadřující *individuální stanoviska, psychologické stavy a názory konkrétního jedince*² a zrcadlí tak pisatelovu osobnost. Skrze ně můžeme nahlédnout nejen do pisatelova „reálného”, žitého světa, ale především do jeho světa prožívaného. Ač jde o materiál veskrze subjektivního rázu, je v tomto ohledu jeho vypovídací schopnost, resp. věrohodnost jako historického pramene, právě díky svému spontánnímu vzniku, velmi vysoká. Na druhou stranu nemůžeme samozřejmě počítat s objektivitou jejich pohledu na některé reflektované skutečnosti, což ovšem vyplývá již z jejich samotné podstaty. Proto jsou podobné prameny ceněny a využívány zejména mentalitními dějinami, dějinami žen, resp. *gender-history*, dějinami rodiny, apod. Těmto tématům se velmi intenzivně věnuje také historická antropologie.³ Ego-dokumentům a jejich teoretickým podchycením se dnes zabývá především historický výzkum v Německu a v Rakousku, u nás se rozvíjí především v Historickém ústavu Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích pod vedením Prof. PhDr. Václava Bůžka, CSc.

Období raného novověku byla věnována rozsáhlá literatura. V českém prostředí byl tradičně velký důraz kladen zejména na politické dějiny doby před- a těsně pobělohorské. Dějinami každodennosti, dějinami rodiny, dějinami ženy aj. se začal historický výzkum zabývat až mnohem později, přesto jeho počátky souvisí s obrozeneco-vlasteneckými snahami 19. století, neboť tehdy se ediční

¹ K termínu „*ego-dokumenty*” viz: Krusenstjern, Benigna von: *Selbstzeugnisse der Zeit des Dreißigjährigen Krieges. Beschreibendes Verzeichnis*. Akademie Verlag, Berlin 1997.

² Marek, P.: *Svědectví o ztrátě starého světa*. Historický ústav Jihočeské univerzity. České Budějovice 2006. s. 22.

³ Viz: Dülmen, Richard van: *Historická antropologie*. Praha 2002.

činnost zaměřila též na prameny soukromého charakteru, jež tvoří jeden ze základních pilířů tohoto výzkumu. Korespondence několika českých šlechticů tohoto období tak byla poprvé vydána zásluhou Franiška Dvorského mezi lety 1869 až 1894, přičemž měla být důkazem vzdělanosti a vysoké kulturní úrovně českého předbělohorského období, kdy gramotnost žen nebyla samozřejmostí ani v těch nejvyspělejších zemích. Jednalo se zejména edice *Zuzana Černínová z Harasova. Dopisy české šlechtičny z polovice 17. století* (Praha 1886), *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova, listy Alžběty Homutovny z Cimburka a Elišky Myslíkovny z Chudenic* (Praha 1890) a *Listy paní Kateřiny z Žerotína rozené z Valdštejna* (Praha 1894-5). Výběrem z korespondence různých osobností české předbělohorské aristokracie jsou *Staré písemné památky žen a dcer českých* (Praha 1869). Roku 1874 vydal též práci věnovanou Perchtě z Rožmberka.⁴ Dvorského ediční aktivita ovšem nenašla svého pokračovatele a zůstala po dlouhou dobu nejucelenějším, byť kvalitativně nedokonalým dílem svého druhu. Výjimkou byla pouze edice černínského archiváře Františka Tischera z roku 1908 *Dopisy Sylvie hrab. Černínové, rozené Caretto-Millesimovy, s chotěm jejím Heřmanem hrab. Černínem z Chudenic z let 1635 – 1651* (Praha 1908), přičemž některé z těchto listů použil později i Josef Pekař ve své *Knize o Kostí* (Díl 1.; Praha 1910). Část Dvorského díla byla nahrazena teprve v roce 1941 zásluhou Zdeňka Kalisty kritickým vydáním *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic* (Praha 1941), kde mj. hodnotí práci svého předchůdce.⁵

Co se týče literatury vztahující se k dějinám ženy, byl jedním z jejích průkopníků také August Sedláček, když jim ve svých *Hradech*⁶ věnoval zvláštní pozornost. V mezidobí od začátku 20. století do 2. světové války se historický výzkum této problematice příliš nevěnoval. Za zmínku stojí ovšem kniha Anny Císařové-Kolářové *Žena v hnutí husitském* (Praha 1915) a také brožura Anděly Kozákové *Právní postavení ženy v českém zemském právu* z roku 1926. Rozsáhlé dílo S. K. Neumanna *Dějiny ženy*, publikované v Praze v letech 1931-2, bylo zaměřeno jednak celosvětově, jednak více sociologicky.

⁴ Dvorský, Fr.: Perchta z Rožmberka, zvaná bílá paní: Historický obraz kulturní. Praha 1874.

⁵ Viz níže, s. 6-7.

⁶ Sedláček, August: Hradý, zámky a tvrze Království českého. Praha 1881-1927.

V době nacistické okupace došlo v rámci snah o povzbuzení národního sebevědomí k publikaci rozsáhlé historicky zaměřené literatury, přičemž se orientovala i tímto směrem. Roku 1940 vyšlo pod redakcí Karla Stloukala rozsáhlé dílo kolektivu autorů *Královny, kněžny a velké ženy české* (Praha 1940), které obsahovalo medailonky 59 žen, počínaje sv. Ludmilou a konče Zdenkou Braunerovou. Na tomto díle publikovaném v rámci 2. svazku nově založené *Knižnice českých žen* se podíleli například Václav Chaloupecký, Zdeněk Kalista, Josef Šusta, Rudolf Urbánek, František Hrubý, Otakar Odložilík, Bedřich Mendl (pod jménem své ženy Eleonory Medlové), Emanuela Nohejlová, Anna Císařová-Kolářová a další.⁷ Anna Císařová-Kolářová přitom roku 1942 vydala ještě další knihu vztahující se k problematice ženy v raněnovověkých dějinách – *Žena v Jednotě bratrské* (Praha 1942).

Po válce ovšem aktivita v tomto směru opět značně ustala. Co se publikační činnosti týče, jednalo se spíše jen drobnější příspěvky a články. Výjimkou je ovšem práce Josefa Janáčka z roku 1977 *Ženy české renesance* vykreslující některé stránky života raněnovověké šlechtičny skrze analýzu osudů několika z nich. Z historiků věnujících svou pozornost tématice ženy v dějinách bych dále uvedla alespoň Josefa Polišínského či Annu Skýbovou, která se mj. zasloužila o vydání dopisů Perchty z Rožmberka.⁸

Oživení přišlo až v devadesátých letech díky pronikání západoevropských trendů, kde se již řadu let rozvíjel výzkum mikrohistorie, genderových studií, dějin každodennosti, aj., přičemž velký ohlas a vliv měly v českém prostředí např. práce německé historičky Heide Wunderové. Postupně tedy vycházely další a další práce. Z těch nejvýznamnějších bych jmenovala alespoň knihu Pavly Horské, Milana Kučery, Eduarda Maura a Milana Stloukala *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy* (Praha 1990), *Ženy a milenky českých králů* (Praha 1994) od Jaroslava Čechury, Eduarda Maura a Milana Hlavačky či knihu Markéty Seligové a Jana Horského *Rodina našich předků* (Praha 1997). Z edic například *Paměti Alžběty Lidmily z Lisova* vydané v Praze roku 2002 Janou Ratajovou a zejména pak rozsáhlou práci Pavla Marka - edici korespondence Zdeňka a Polyxeny

⁷ Toto dílo vyšlo znovu iniciativou Jaroslava Čechury a kol. roku 1996 ve zkrácené podobě pod titulem *Královny a kněžny české* (Praha 1996).

⁸ Skýbová, Anna (ed.): *Listy bílé paní rožmberské*. Praha 1985.

Lobkovicových - vydanou pod titulem *Svědectví o ztrátě starého světa* v roce 2006 v Českých Budějovicích.

V současné době se výzkum raněnovověké české společnosti obecně velmi nadějně rozvíjí a prohlubuje, přičemž jeho významným centrem je, jak jsem již ostatně poznamenala, vedle Prahy zejména Historický ústav Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.

I. 2. Vymezení tématu této práce a charakteristika užitých pramenů

Mezi nejvýznamnější okruhy pramenů soukromého charakteru – *ego-dokumentů* - patří soukromá korespondence, paměti, deníky, autobiografie, cestopisy, ale i další. Já se budu ve své práci zabývat pouze dvěma prvně jmenovanými kategoriemi, tedy soukromou korespondencí a paměťmi. Tento materiál je velmi zajímavý a může nám napovědět mnohé o životě, vztazích a vůbec celkovém světě autorovy doby. Můžeme zde hledat jak konkrétní informace, které nám autor buď přímo sděluje nebo se o nich mimochodem zmíní, tak i dojmy, prožitky či způsoby chápání odrážející se v postojích a výrazu jejich vyjádření.

Oba tyto prameny se vzájemně dosti výrazně odlišují, a to nejen obsahem, ale, což je nepochybně stejně významné, svou vnější formou. Tím mám na mysli zejména užitý jazyk v nejširším slova smyslu, stylistiku apod. Tyto odlišnosti jsou dány samozřejmě v první řadě účelem, za kterým vznikly. Asi nejvýrazněji bude čtenář vnímat jednoznačnou odlišnost tematiky – jestliže paměti měly uchovat památku na významné události v životě člověka či rodu a byly určeny širšímu čtenářskému publiku, soukromá korespondence vznikala z běžné, každodenní životní potřeby, byla určena zpravidla jednomu, důvěrně známému čtenáři a zabývala se nejčastěji každodenními problémy té které doby a společnosti. Věrohodnost získaných informací se pak přímo úměrně zvyšuje s mírou spontánnosti daného projevu. Pravidlem bývá, že čím je informace okrajovější, tím je věrohodnější.

Tato práce se zabývá soukromou korespondencí a paměťmi českých šlechticů v období od konce 16. do 3. čtvrtiny 17. století. Již samo toto vymezení

dále zužuje výběr na jediné prostředí, kde mohly tyto památky vzniknout, tedy na prostředí šlechtické. 2. polovina 16. století je dobou, kdy v Čechách dospívá generace žen vychovávaná v ovzduší vrcholící kultury renesanční.⁹ Do té doby nebyla gramotnost samozřejmostí ani u mužů, natož pak u žen. Vzdělaná žena byla skutečnou raritou a ne každý to u ní pokládal za přednost. S postupující renesancí k nám však pronikají i nové životní názory a postoje. Mladí muži se vydávají do světa na zkušenou, poznávat nové kraje, mravy a způsoby, setkávají se s novým životním stylem, a protože je příjemný a pohodlný, snadno si ho osvojují – samozřejmě každý jen potud, pokud na to má. Spolu s tím se mění také pohled na ženu. Pominu-li zvýšený důraz na fyzickou krásu, nejsou ideálem už jen křesťanské ctnosti, ale připojuje se také nově chápaná moudrost a vzdělanost, zosobněné antickými ženskými božstvy. Nová kultura a její životní styl jsou však značně finančně náročné, mohou si je tedy dovolit pouze nejbohatší společenské vrstvy, což se u nás týká téměř výhradně vyšší šlechty, příp. duchovenstva.¹⁰ I tak je ovšem česká renesance více méně jen chudou příbuznou. V českém prostředí, poznamenaném dosud stigmatem náboženských válek a nepokojů, byla situace poněkud odlišná od té v ostatních zemích. Jen pomalu se k nám dostávala nová kultura volnějšiho, pohodlnějšího životního stylu a jen obtížně zapouštěla v tomto nábožensky přísném prostředí své kořeny. Nicméně novinky z pokrokovější Evropy pronikaly i k nám, nároky na jedince se zvyšovaly a kulturní trendy vyžadovaly nový, modernější přístup. I na skromnějších venkovských panských sídlech se začaly budovat menší či větší rodinné knihovny, vzdělání se stávalo nepostradatelnou součástí intelektuální výbavy i méně významného šlechtice. U žen sice ani nadále nebylo vzdělání pokládáno za nezbytné, dostalo se mu ale již uznání, úcty a obdivu¹¹ a poznenáhlu se stávalo i poměrně běžným jevem. Již první renesanční kavalírové otevřeli svá sídla závanu čerstvého kulturního ovzduší, ve kterém pak vyrůstala generace jejich dětí.

Vzdělání se pro šlechtu stávalo stále více nejen prestižní, ale i životní nutností. S rozvojem šlechtického podnikání, zefektivňováním provozu

⁹ Viz: Kalista, Zd. (ed.): Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Janem Humprechtem Černínem z Chudenic. Melantrich. Praha 1941. s. 20-22.

¹⁰ Koldinská, Marie: Každodennost renesančního aristokrata. Paseka. Praha 2001. s. 8-30.

¹¹ Klasickým příkladem je dopis Karla staršího ze Žerotína adresovaný paní Polyneně z Pernštějna. Viz níže, s. 47.

velkostatků a přílivem nových hospodářských trendů, se zvyšovala i potřeba vzdělání jako předpokladu růstu životní úrovně.¹² Nový životní styl zkrátka zvyšoval nároky na intelektuální vybavenost jedince, a to v nejrůznějších oblastech lidské činnosti. Tak tato nutnost začala stále intenzivněji zasahovat i do života šlechtických žen. Život renesančního aristokrata byl značně finančně a tedy i časově náročný. Vysoký životní styl byl přímo závislý na jeho společenském postavení a prestiži, což v praxi znamenalo pohybovat se co nejbližší a nejčastěji u panovnického dvora. Pro jeho manželku pak bylo vzdělání nejen možností, jak si zpříjemnit dlouhé chvíle odloučenosti a samoty, ale především nutností, kterou vyžadovalo řízení a správný chod panství v době manželovi nepřítomnosti. Tato doba byla také dobou velkých vzdáleností, kdy korespondence byla často jedinou možností styku se svými blízkými. Dopravní možnosti byly stále silně omezené, pro ženy o to více, a tak se převážně rozlišovala pouze vzdálenost dosažitelná a nedosažitelná, přičemž pro většinu dámské aristokracie končila ta dosažitelná na hranicích vlastního panství.

Soukromé korespondence českých šlechtičen raného novověku se dochovalo velice málo. O to útlejší je její česky psaná část. Nejucelenějším dochovaným souborem takového korespondence je část korespondence černínské, uložená v rodinném archivu jindřichohradeckého zámku. Jde o korespondenci Zuzany Černínové z Harasova s některými rodinnými příslušníky. Nejpočetnější jsou dopisy adresované nejstaršímu synovi Humprechtovi, který v mládí odjel na zkušenou do ciziny a později pobýval coby vysoký státní úředník, resp. politik u císařského dvora ve Vídni a díky jehož pečlivosti se většina těchto dopisů dochovala. V době pokračujících českých národních snah byla tato korespondence znovuobjevena a postupně vydána a byla předkládána jako důkaz vysoké kulturní a mravní úrovně českého prostředí 1. poloviny 17. století a také jako důkaz, že právě toto období bylo dobou, kdy se česká společnost začala poněmčovat.¹³ O tato vydání se zasloužil historik František Dvorský, když mezi lety 1869 - 1890 postupně ve třech knihách tento materiál vydal.¹⁴ Dalšího, tentokrát již kritického

¹² K hospodářským změnám tohoto období viz: Hrubý, Frant.: Z hospodářských převratů českých v století XV. a XVI.; in: ČČH XXX., 1924, s. 205-236, 432- 459.

¹³ Viz Dvorského srovnávání Zuzany Černínové a jejího syna Humprechta Jana Černína.

¹⁴ Dvorský, Fr.: Staré písemné památky žen a dcer českých. Praha 1869 (toto vydání obsahovalo též korespondenci dalších osobností české aristokratické společnosti), Zuzana Černínová z

vydání se černínská korespondence dočkala roku 1941 zásluhou Zdeňka Kalisty, když vyšla pod titulem *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*.¹⁵ Zdeněk Kalista v předmluvě ke svému vydání hodnotí mj. starší vydání Dvorského, která nepovažuje za příliš kvalitní, nicméně oceňuje Dvorského snahu a píli, a samu skutečnost, že byla korespondence vydána, považuje za velmi záslužnou. Co vlastně Kalista Dvorskému vytýká? V první řadě to, že korespondence nebyla vydána v autentické podobě. Dopisy byly zkracovány, vynechávány věty i celé pasáže, v tom nejčastěji oslovení a jiné ustálené formule. Přitom právě tyto prvky nám mohou často naznačovat mnohé o dobovém myšlenkovém světě a celkovém duchovním ovzduší pisatelovy doby, neboť do nejrůznějších ustálených formulek se mnohdy samovolně soustřeďují nejpálčivější problémy a starosti každodenního života. V úvodní pasáži každého dopisu dotčené korespondence je například hlavním předmětem zájmu zdraví adresáta a jeho rodiny. Připojen je též příslib modliteb a proseb k Bohu za jeho další zdárné prospívání. Z tohoto lze vysledovat hned dvě velmi důležité informace. Jednak nám samotný obsah naznačuje, jak tíživá byla v této době otázka života a smrti, kdy nejrůznější nemoci, epidemie či politické nepokoje neustále ohrožovaly či přímo narušovaly populační stabilitu a smrt byla každodenním fenoménem v životě tehdejšího člověka. Další věcí, kterou lze vyčíst, je vnitřní vztah člověka k Bohu - vztah víceméně pasivní odevzdanosti do Boží vůle a naprosté víry v Boží prozřetelnost. Člověk je chápán jako součást velkého Božího plánu, který je logický a dobrý, pro člověka ovšem nepochopitelný. Proto mu byla dána víra v Boží laskavost a spravedlnost. Obraz nekonečně dobrého Boha, který miluje své věrné a s láskou o ně pečuje, je též ideálním předobrazem patrimoniálních feudálních vztahů, což právě raněnovověká aristokracie s oblibou proklamovala.

Druhým vážným nedostatkem, který Kalista kritizuje, je skutečnost, že jsou Dvorského edice výrazně ovlivněny politickým ovzduším 2. poloviny 19. století. V díle se tak odrážejí česko-německé tenze a nacionální liberalismus 80.

Harasova. Dopisy české šlechtičny z polovice 17. století. Praha 1886., Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova, listy Alžběty Homutovny z Cimburka a Elišky Myslíkovny z Chudenic. Praha 1890.

¹⁵ Kalista, Zd. (ed.): *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Janem Humprechtem Černínem z Chudenic*. Melantrich. Praha 1941.

let 19. století. Konkrétními projevy pak je jednak přepis některých německých výrazů na české či nespisovných na spisovné, jednak tendenční charakteristika jednotlivých osob. Tento druhý problém je nejmarkantnější v edici korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem, kdy se nám tato šlechtična jeví v pozitivním světle jakési renesančně-barokní vlastenky, zatímco její syn Humprecht je předobrazem dobové odrodilé aristokracie zrazující vlastní národ, je prototypem nové, nastupující generace, která se začala vzdalovat svému prostředí a stála na počátku germanizačních tendencí české šlechty. Takovýto přístup je samozřejmě nepřipustný, ovšem pochopitelný s ohledem na dobu, kdy František Dvorský toto téma zpracovával a byl ovlivněn snahou dokázat vysokou kulturní a vzdělanostní úroveň českého prostředí, tím spíše, že byla prostředkována také jeho ženskou složkou.

Kromě této korespondence se budu zabývat ještě korespondencí Kateřiny Žerotínové z Valdštejna¹⁶ a Polyxeny Lobkovicové z Pernštejna. Jestliže se první z nich, vydaná roku 1894 taktéž Františkem Dvorským, svým obsahem a formou víceméně podobá korespondenci černínské a odpovídá tak patrně tehdejšímu standardu, pak totéž nelze v žádném případě říci o korespondence paní Polyxeny z Lobkovic. Její dopisy, adresované druhému manželovi Zdeňku Vojtěchu Popelu z Lobkovic, se vyznačují nebývale širokým obsahovým rámcem svědčícím o značném kulturním i politickém přehledu a zájmu pisatelky a vybočují tak zásadně z dobového průměru. Tato španělsky psaná korespondence z let 1618-1627 (s jedinou výjimkou) byla vydána v knize Pavla Marka (ed.) *Svědectví o ztrátě starého světa*, vydané Historickým ústavem Jihočeské univerzity v roce 2005. Přes výjimečnost tohoto pramene v našem prostředí však nelze tvrdit, že musel být nutně ojedinělý. Je známo, že i Polyxeniny sestry, matka (to byla ovšem Španělka) a některé další dámy¹⁷ vynikaly značnou inteligencí a také dosti vysokým vzděláním, a lze proto předpokládat, že by i jejich korespondence narušila naši vžitou představu o postavení, ambicích, schopnostech a sebevědomí raněnovověké ženy. Nicméně faktem zůstává, že Polyxena byla i ve své době vnímána jako výjimečná žena a také respekt k její autoritě a inteligenci byl sice chápán jako patřičný, přece však nezvyklý.

¹⁶ Dvorský, Fr. (ed.): *Listy paní Kateřiny z Žerotína rozené z Valdštejna I., II.* Praha 1894-5.

¹⁷ Janáček, Jos.: *Ženy české renesance.* Československý spisovatel. Praha 1976.

Termín *ego dokumenty* zahrnuje také další část písemných památek osobního charakteru, které se budu ve své práci věnovat, a to rodinné paměti. Ani tento typ pramene není pro raněnovověké období ničím výjimečným. V době, kdy se završoval proces uzavírání jednotlivých společenských vrstev, bylo toto téma naopak velice oblíbeným a dokonce žádoucím předmětem zájmu a zpracování, nemluvě o ryze praktických příčinách zkoumání rodové minulosti.¹⁸ Dlouhý a významný rodokmen byl prvním, i když samozřejmě ne jediným, předpokladem společenské prestiže a úspěšné kariéry. Podobné snahy se tak odrážejí zejména v památkách mužské provenience, což odpovídá dobovému chápání v rozlišení mužských a ženských úloh. Zde je nutno rozlišit dva základní typy pamětí, resp. rodinných pamětí, které se ovšem mohou vzájemně prolínat. Poněkud jiný charakter mají paměti retrospektivní a paměti psané průběžně. Zde hraje významnou roli účel jejich vzniku. Tím mohlo být i více věcí najednou, a to v různém poměru. Pohnutky mohly být praktické, prestižní či intelektuální.

První z nich byla obvykle impulsem k průběžnému zaznamenávání významnějších událostí pisatelova života, jejich popisem i hodnocením. Tyto paměti často vznikaly jako jakýsi návod pro život a ponaučení dalším generacím. Jejich součástí byly různé návody a poučení o řešení těch kterých situací, dále například recepty na výrobu jednoduchých léčiv, bylinných mastí, lektvarů, včetně jejich použití a účinků, běžně byla připojena také kuchařka. Někdy mohlo jít ale též o pouhé poznámky, leckdy vpisované do nejrůznějších tištěných knih, kalendářů a nejčastěji do Bible. Ty pak měly čistě praktický význam pro uchování paměti a slavení výročí významných, často církevně-náboženských událostí - narození, křtin, biřmování, sňatku či úmrtí a pohřbu. (Zejména tato poslední okolnost byla pro raněnovověkého člověka zásadní, neboť bylo žádoucí nechávat sloužit za mrtvé zádušní mše.)

Zbylé dvě jmenované pohnutky, tedy prestižní a intelektuální, dávaly častěji vzniknout dílu rozsáhlejšímu, s převažujícím retrospektivním pohledem a často se jednalo o paměti rodové. Ať už byl zájem o historii vlastního rodu

¹⁸ *Já mám nyní velkou práci s těmi dědečky a babičkami, chtějí vám to, mý nejmilejší děti, jak náleží, přivést k místu a konci, aby to v dskách bylo, musím vyhledávat po vašem dědu až do praděda, též jejich paní po meči a po přeslici též tak, nebo jste vy již třetí koleno stav panském, a tak bych to co nejdřívěji ráda spravila.* Kalista, Zd. (ed.): Korespondence Zuzany Černínové z

motivován čímkoli, jsou jeho součástí často rozsáhlé genealogické rozrody a obvykle je v něm patrná tendence ke kladnému chápaní, resp. ke kladnému pojetí rodové minulosti. Proto je také nutno k tomuto pramenu přistupovat obezřetněji, to zejména pokud hlavním motivem jeho vzniku bylo hledisko prestižní.

Paměti, které jsou předmětem mého zájmu, jsou *Paměti Alžběty Lidmily z Lisova*.¹⁹ Řadí se do skupiny pamětí s převažujícím prvkem praktického přístupu a jsou téměř prototypem této kategorie. Průběžně zaznamenávají nejvýznamnější události ze života této ženy, příslušnice české šlechty, přičemž oslavný prvek je zde zastoupen spíše okrajově. Jde o záznamy z let 1657-1677 týkající se převážně rodinných událostí, jako byly zasnuby, svatba, narození, křtiny, biřmování, nemoci, úmrtí a pohřby. Zbytek pak zaznamenává ty události, které nějakým způsobem vybočovaly z rytmu každodennosti. Takovým zážitkem mohla být například nějaká významnější cesta, návštěva nebo společensky prestižní ocenění²⁰.

K vydání, které roku 2002 vydala a úvodní studií opatřila Jana Ratajová, je pro ukázkou připojen také výběr z jiného pramene téže autorky, a sice z její česko-německé kuchařské a lékařské knihy. Knihy receptů nebyly ničím neobvyklým a vycházely, podobně jako rodinné zápisy, z bezprostřední činnosti a potřeby žen.

Alžběta Lidmila z Lisova je též spoluautorkou dalšího spisu, který ovšem již svědčí o její ne snad mimořádné, jistě však nadprůměrné intelektuální vyspělosti a duševních schopnostech. Mám zde na mysli německy psané *Popsání rodu*, které sestavila a sepsala společně se svým manželem Rudolfem Adamem z Lisova.²¹ Toto dílko je sice formálně adresováno jejich dětem, je zde však patrný silný oslavný akcent a prestižní účel. Popisuje původ rodu, resp. rodů tengnalského a lisovského, nutno ovšem podotknout, že se značným nepoměrem ve prospěch prvně jmenovaného, což svědčí o tom, že hlavní

Harasova s jejím synem Janem Humprechtem Černínem z Chudenic. Melantrich. Praha 1941. s. 224.

¹⁹ Ratajová, J. (ed.): Alžběta Lidmila z Lisova: Rodinné paměti. Scriptorium. Praha 2002.

²⁰ Viz záznamy k létům 1673 a 1676 o jmenování Rudolfa Adama císařským komorníkem či přijetí Alžběty Lidmily do náboženského bratrstva. Ratajová, J. (ed.): Alžběta Lidmila z Lisova: Rodinné paměti. Scriptorium. Praha 2002. s. 108, 115.

²¹ Alžběta Lidmila z Lisova – Rudolf Adam z Lisova: Stamm Beschreibung (Popsání rodu). In: Ratajová, J. (ed.): Alžběta Lidmila z Lisova: Rodinné paměti. Scriptorium. Praha 2002.

iniciátorkou a autorkou byla Lidmila²². Spis to ostatně ani nijak nezakrývá, je napsán z jejího pohledu a její osobou, a podíl autorství Rudolfova byl patrně minimální a spíše formální. Přes veškerou stručnost, kterou se toto dílko vyznačuje, vyžaduje již takováto práce jednak jistou dávku cílevědomosti a péle, jednak určitou duševní námahu, schopnosti a vědomosti.

I. 3. Způsob a použitá metoda zpracování

Prameny osobní povahy jsou bohatým zdrojem nejrůznějších informací o životě, myšlenkovém světě a každodennosti pisatelovy doby. Můžeme zde hledat informace nejrozmanitějšího charakteru, od zmínek o fungování obchodu, cenách, přepravě a zasílání peněz, o fungování pošty či kvalitě cestování a dopravního spojení, přes zprávy o náboženských bratrstvech, svátcích či náplni vědního dne, až po společenské a rodinné vztahy, náboženské prožívání, národnostní poměry nebo životní prostor. Každá ze získaných informací má ovšem jinou vypovídající hodnotu, což je třeba mít na paměti, když se je rozhodneme zpracovávat. Abychom je mohly lépe využít, je nutno si je nejprve utřídit a rozdělit do několika skupin. To lze provést na základě různých kritérií podle zamýšleného zpracování a jeho co nejefektivnějšího využití.

Získané informace si můžeme nejprve rozdělit na přímé a nepřímé. Přímé jsou takové, o kterých autor čtenáře přímo zpravuje, podání této informace je primárním a víceméně jediným autorovým záměrem. Takovouto zprávou mohla být informace o pohybech vojsk, o významné politické události, o vypuknutí epidemie, přírodních pohromách a jejich následcích, o významné rodinné události jako narození, sňatek, úmrtí a s tím spojené církevně – náboženské obřady, o nějaké významnější cestě, příp. zážitku nebo o jiné významné události v životě daného člověka jakou mohlo být například přijetí dotyčného do některého náboženského bratrstva či do jiné společensky více či méně významné instituce. Mezi přímé informace ovšem patří i přizemnější sdělení typu co kdo kde koupil a

²² O jejím zájmu v tomto směru svědčí též zmínka v jejích Pamětech vztahující se k její návštěvě Vídně: *Taky sem byla v císařský bibliotéce, kdežto sem jse schválně šla dívat, protože mně denemarský rezident pověděl, jaký tam pěkný památky najdu mých předků...* Ratajová, J. (ed.): Alžběta Lidmila z Lisova: Rodinné paměti. Scriptorium. Praha 2002.

za kolik, jaký byl výběr na trhu, jaká pohroma postihla úrodu, popřípadě na co pošlo kolik kusů dobytka nebo vyslovené drby co kdo o kom řekl, co se přihodilo tomu či onomu a „co se o čem proslýchá“. Jak vidíme, jen těchto přímých zpráv na nás text chrlí nepřeborné množství a záleží na tom, které z nich jsou pro náš záměr nejvhodnější. Je jasné, že jiných informací si budeme všímat při zpracovávání itineráře, jiných při zkoumání vojenské strategie, jiných při sledování cenového vývoje atd. Determinujícím faktorem může být také zvolená metoda. Ta přímo souvisí jednak s možnostmi získaných informací, jednak také s kvalitou jejich zpracování. Jestliže vlastní výběr je omezen především nároky na kvantitu potřebných dat, má své limity i metoda samotná, a to především co do vyváženosti jejich zpracování. Vhodně zvolená metoda může být totiž sice velmi účinným pomocníkem, žádná však nedokáže využít jednotlivé skupiny dat stejnou měrou a dosáhnout tak všestranné vyváženosti.

Druhou skupinou jsou informace nepřímé. To jsou jednak ty, o kterých se autor zmiňuje „mimořádně“ a jednak ty, které lze nepřímo vyčíst mezi řádky, popřípadě na ně usuzovat z poznatků o autorovi samotném. Toto jsou informace pro autora spíše nevýznamné, resp. neuvažované, pro nás mají však o to větší cenu, neboť s mírou jejich spontánnosti se zvyšuje i jejich věrohodnost. Jde o okrajové zmínky o způsobu přepravy a zasílání peněz či korespondence, o kvalitě a typech dopravního spojení, o módních trendech, ale také například o dětských hrách, o fungování domácnosti, o rodinných i mezilidských vztazích apod. Právě této skupině, lépe řečeno několika jejím tématům, se chci ve své práci věnovat především. Samozřejmě jsem si vědoma toho, že se nejedná o žádné striktní, neměnné vymezení, že se obě skupiny i jejich jednotlivé oblasti budou vzájemně prolínat a že podobná rozlišení mohou být vždy pouze „pracovní“.

Témata, která budu ve své práci zpracovávat, jsem volila s ohledem na jejich souvislost, resp. vztah ke každodennímu životu raněnovověké šlechtické rodiny, neboť tato stránka života se v použitých dokumentech zrcadlí nejvýrazněji. Tato práce si přitom nečiní nárok na vyčerpávající výklad, chce spíše shrnout a nastínit možné úhly pohledu a osvětlit tak naše představy o raněnovověké společnosti. Uvědomuji si, že existuje celá řada dalších velice zajímavých témat - například životní prostor tehdejších urozených žen, jejich společenské zázemí, otázka národnostních vztahů a osobního uvědomění aj., která by stálo zato

zpracovat, nicméně vzhledem k rozsahové kapacitě bakalářské práce by byl konečný výsledek nutně více než schematický.

II. Medailonky pisatele

II. 1. Alžběta Lidmila z Lisova

Alžběta Lidmila z Lisova²³, rozená Tengnaglová z Kampu, se narodila roku 1639 jako dcera rytíře Rudolfa Tychona Gansneba Tengnagla z Kampu a na Šádově Lhotici a paní Alžběty Františky Tengnaglové, rozené Beřkovské ze Šebříova. Po otci byla Alžběta Lidmila přímým potomkem, pravnučkou, Tychona Brahe. Její dědeček, Franz Gansneb Tengnagl z Kampu, působil jako pomocník slavného astronoma a později se oženil s jeho dcerou Alžbětou. Matka pocházela ze starého českého rytířského rodu Beřkovských ze Šebříova. Roku 1657 se Alžběta Lidmila provdala v Praze za Rudolfa Adama z Lisova a na Novém Stránově. Rod z Lisova nebyl v Čechách usazen dlouho. Pocházel původně z Braniborska a teprve Rudolfův otec Jan z Lisova (též Johann von Lissau) zde získal inkolát a stal se příslušníkem panského stavu. Záhy po sňatku se Alžběta z Lisova odstěhovala s manželem na Nový Stránov, kde také prožila převážnou většinu svého života. Rok po svatbě porodila první dítě, syna Jana Václava Františka. Celkem porodila během prvních 20 let manželství 15 dětí, z toho 10 dcer a 5 synů. Řada z nich však již v útlém věku zemřela, roku 1677, kdy zápisy končí, se dožilo pouze 6 nich (synové Franc Antonín, Hans Josef, Rudolf Josef a dcery Kateřina Františka, Victoria Lidmila, Maxmiliána Lidmila). Rudolf Adam zastával úřad hejtmána boleslavského kraje, později pak císařského komorníka. Zemřel roku 1685 a jejich patrně vcelku šťastné manželství tak trvalo celých 28 let. To bylo na svou dobu neobvykle dlouho. Alžběta se dožila věku 59 let, zemřela roku 1698.

Jak již bylo řečeno, Alžběta z Lisova po sobě zanechala několik děl, která svědčí o její nadprůměrné, byť ne nijak ojedinělé, duševní činnosti. Patrně již v mládí získala poměrně kvalitní vzdělání, o čemž svědčí nejen její dvojjazyčnost, kromě češtiny ovládala pasivně i aktivně ještě němčinu, ale také její slušný obecný

²³ Též "von Lissau", někdy též psáno "z Lisau", "z Lissova" či "z Lišova"; celým titulem „z Lisova a na Novém Stránově“.

přehled. Přestože nad své současnice asi nijak výrazně nevyčnívala, patřila rozhodně spíše k lepšímu průměru. Zajištění nadprůměrného vzdělání se ostatně u dcery vysokého dvorského úředníka²⁴ dalo předpokládat a do jisté míry bylo i očekáváno. Alžběta má určitý přehled nejen o dějinách vlastního rodu, ale snaží se je zasazovat také do dobových souvislostí a politického kontextu²⁵. Příčinou zapisování rodových dějin a zásluh předků mělo velmi konkrétní, praktický účel – řada exemplů o věrnosti panovníkovi a katolické víře se mohla uplatnit například v případě žádosti o povýšení rodu, jako tomu bylo také u Alžbětina syna Rudolfa Josefa²⁶. Alžběta se také poměrně snadno orientuje přinejmenším v evropském geografickém rámci, o čemž svědčí zejména samozřejmost, se kterou o daných zemích, oblastech či městech hovoří.²⁷ Co se týče jejího náboženského přesvědčení, je typickou představitelkou období závěrečné fáze rekatolizace, resp. katolické reformace, a raně barokní společnosti. Katolické vyznání se stává v české společnosti víceméně samozřejmostí, víra v jistém smyslu niternější a osobnější. Náboženskému životu a prožívání je podřízen veškerý ostatní život a tak je i jeho vnější forma stále reprezentativnější, okázalejší a krásnější, často však zároveň naivnější, marnotratnější a malichernější. Náboženský fenomén tvoří důležitou součást života barokního člověka. Utváří jeho svět, představy i jeho samotného a je významnou součástí onoho tzv. *barokního divadla*, které ve své knize *Století andělů a ďáblů* krásně popisuje Zdeněk Kalista.²⁸ S náboženským vyznáním souvisela do značné míry také politická orientace. Zejména v *Popsání rodu* je patrná silná snaha stylizovat se do role vždy věrných stoupenců habsburské koruny a jejich prokatolické politiky. Povstání českých nekatolíků

²⁴ Alžbětin otec zastával úřad císařského rady, zemského soudce a hejtmana Pražského hradu.

²⁵ *V době těch těžkých švédských válečných tažení na sebe vzal úlohu krajského hejtmana, v níž se vystavil mnohým nebezpečím vlastního života kvůli nepřátelským léčkám Švédů, celý kraj bránil v nejvyšší možné míře, zvláště ale – jak vzpomínají mnozí v Mladé Boleslavi a jak je zapsáno na tamní radnici – město Mladou Boleslav, které několikrát díky jeho velké opatrnosti a bdělosti nebylo obráceno v popel a ušlo tak tomuto velkému neštěstí.* Alžběta Lidmila z Lisova – Rudolf Adam z Lisova: Stamm Beschreibung (Popsání rodu). In: Ratajová, J. (ed.): Alžběta Lidmila z Lisova: Rodinné paměti. Scriptorium. Praha 2002. s. 164.

²⁶ Listina Leopolda I. z 10. července 1702 povyšující Rudolfa Josefa a jeho potomky do hraběcího stavu.

²⁷ *Váš dědeček po vašem milém otci Svoji ctnost osvědčil neméně svými věrnými službami španělskému královskému domu, byl v Itálii při dobývání předního města Mantovy a několik let strávil v milánských válkách.* Alžběta Lidmila z Lisova – Rudolf Adam z Lisova: Stamm Beschreibung (Popsání rodu). In: Ratajová, J. (ed.): Alžběta Lidmila z Lisova: Rodinné paměti. Scriptorium. Praha 2002. s. 168.

²⁸ Kalista, Zd.: *Století andělů a ďáblů*. Jihočeský barok. Praha 1994.

Alžběta vnímá víceméně jako rebelii a vyzdvihuje věrnost a odhodlanost, se kterou hájili Tengnaglové zájmy habsburských panovníků a katolickou víru: *A tento váš pradědeček František Tengnagl byl věrný císařský služebník a velmi učený pán a uplatnil se v mnoha důležitých císařských záležitostech, obzvláště v jednom poselstvu do Polska v době českého povstání. Protože nechtěl porušit svoji věrnost Jeho Milosti a vyradit rebelům tajné císařské věci, byl vzpomínanými rebely několikrát trápen a mučen, ale po celou dobu setrval beze změny ve své přísahou stvrzené věrnosti k Jeho Milosti.*²⁹ Katolické vyznání chápe přirozeně jako jediné pravověrné a protireformaci za v podstatě samozřejmou věc, která se stala a stát musela. Nicméně se k ní téměř nevyjadřuje a spíše o ní diskrétně mlčí. To je dosti zvláštní a neočekávané, víme-li, že Alžběta neopomněla připomenout jedinou událost, která by mohla posloužit k oslavě rodu a vyzdvižení jeho zásluh. Měla snad i tengnaglovská věrnost svoje trhliny nebo se jedná prostě o dosud citlivé a živé místo nedávné minulosti, která se ostatně nějakým způsobem dotkla naprosté většiny úzce a nerozpletitelně provázané české šlechty? Je příznačné, o co důrazněji se staví proti cizím vojskům, která líčí v těch nejhorších barvách, s těmi nejpodlejšími vlastnostmi a na která přenáší většinu viny hrůz tohoto střetu, což je - vzhledem k vlastním prožitým zkušenostem – zcela pochopitelné.³⁰ Otázkou je, zda je možno hledat v podobném přístupu ještě něco jiného než jen logický důsledek vlastních negativních zkušeností, vzpomínek a zážitků nebo jestli zde můžeme sledovat též první náznaky, resp. projevy nastupujícího barokního vlastenectví. V tomto případě jde patrně spíše o možnost první, nicméně ani druhý aspekt nemůžeme zcela vyloučit.

Alžběta Lidmila z Lisova byla tedy typickou představitelkou vlastní doby. Doby, kdy doznívající tóny renesance plynule přecházely v první takty vzletné barokní harmonie. Poslední humanisticky vzdělaná generace renesančních kavalírů pomalu odcházela. Jejich doba byla přerývána hrůzami třicetileté války, a protože byla v Čechách většina předbělohorské šlechty nekatolického vyznání, odcházela renesanční kultura spolu s ní. Nastupující barokní kultura se svým

²⁹ Alžběta Lidmila z Lisova – Rudolf Adam z Lisova: Stamm Beschreibung (Popsání rodu). In: Ratajová, J. (ed.): Alžběta Lidmila z Lisova: Rodinné paměti. Scriptorium. Praha 2002. s. 164.

³⁰ Viz vyprávění o křivdách prožitých za třicetileté války: Alžběta Lidmila z Lisova – Rudolf Adam z Lisova: Stamm Beschreibung (Popsání rodu). In: Ratajová, J. (ed.): Alžběta Lidmila z Lisova: Rodinné paměti. Scriptorium. Praha 2002. s. 166.

životním stylem a pohledem na svět byla již ze své podstaty bližší velkorysejšímu a přitom mystičtějšímu katolicismu a je s ním, přinejmenším v habsburských zemích, víceméně spjata. Baroko je období, kdy kultura a náboženství žily v jakési symbióze, vzájemně se v sobě zrcadlily a poskytovaly si nepřeborné možnosti a způsoby vlastního ztvárnění a uskutečňování. Náboženský i každodenní život se vzájemně prolínaly, a to tak těsně až v podstatě splynuly.

II. 2. Polyxena Lobkovicová z Pernštejna

Polyxena Lobkovicová, rozená z Pernštejna, se narodila roku 1566 (bližší datum narození není známo) jako dcera nejvyššího kancléře Českého království Vratislava z Pernštejna a jeho manželky Marie Maxmiliány Manrique de Lara. Po otci pocházela ze starobylého a významného českého rodu, který stával v čele české i moravské šlechty a jehož členové zastávali důležité úřady u panovnického dvora. Matka Marie Manrique de Lara patřila ke španělské aristokracii a za Vratislava z Pernštejna se provdala roku 1555. Přestože se s českým prostředím poměrně dobře sžila, nikdy nepřerušila kontakty se svými příbuznými a přáteli ve Španělsku a vtiskla životu na pernštejnském dvoře velice osobitý španělský ráz.

Polyxeně se dostalo vynikajícího vzdělání, rodina udržovala, zejména díky matce, velmi úzké vztahy s jezuitou a kromě toho oplývala Polyxena nebyvalou inteligencí. Významným výchovným článkem renesančních šlechticů byl fraucimor paní domu.³¹ Zde se mladé slečny učily vybraným způsobům, chování a seznamovaly se s nejnovějšími módními trendy. Na dvoře významných aristokratů vznikaly v této době také tzv. salóny, kde se scházela společenská smetánka, navazovala vzájemné kontakty a udržovala společenské styky. Pernštejnský salón, který se výrazně vyhranil v 90. letech a splýval v podstatě s pernštejnským fraucimorem, byl vyhlášen vysokou kulturní a společenskou úrovní a Marie Manrique, velmi si zakládající na jeho španělském charakteru, o ni úzkostlivě dbala. Témata rozhovorů se pochopitelně točila především kolem otázek politicko-náboženských, ale probírala se zde i řada dalších kulturně-

³¹ O významu i funkci fraucimoru viz Janáček, Jos.: *Ženy české renesance*. Československý spisovatel. Praha 1976. kap. 7.

společenských témat. Scházela se zde vybraná společnost, domácí i cizí, zvláště vřelého přijetí se zde dostávalo pochopitelně španělským návštěvám. Stále otevřené dveře sem měli jezuité a záhy se tento salón stal významným opěrným bodem katolického protireformačního tábora. Díky svému mezinárodnímu charakteru zde nebyl, ve srovnání s ostatními českými aristokratickými salóny, tolik patrný onen provinční charakter českého ovzduší, které se důsledkem náboženských rozporů už dlouho vyvíjelo v jisté izolovanosti od kulturních vřidel evropského jihu.³²

Když roku 1582 otec náhle zemřel, začal se perňštejnský majetek, potýkající se již dlouho s nemalými finančními těžkostmi, rozpadat. Syn Jan nemohl na situaci nic změnit, tím spíše, že byl značně neschopný, s problémy si nedokázal poradit a nakonec před nimi prchl k armádě.³³ Neprovdané perňštejnské dcery bez odpovídajícího věna a přísně katolického vyznání pomalu v Čechách ztrácely své šance na sňatek, přestože stále ještě patřily k nejvznešenějším nevěstám. Vznešený původ ale vyžadoval stejně vznešeného ženicha, ovšem takového, ovšem tomu by nesmělo záležet na věnu, a přísně katolické přesvědčení Marie Manrique de Lara bránící sňatku s nekatolíkem zužovalo v převážně protestantských Čechách výběr na minimum.

V devatenácti letech se Polyxeně z Pernštejna naskytla příležitost, když o její ruku požádal Vilém z Rožmberka, nejvyšší zemský purkrabí a hlava nejvýznamnějšího panského rodu v Čechách, vyznáním katolík. Jediným nedostatkem byl Rožmberkův věk, nicméně Polyxena, chtěla-li se vdát a nezůstat jen stárnoucí slečnou matčina fraucimoru, si příliš vybírat nemohla. V jednadvaceti letech, 11. ledna roku 1587, se tedy provdala za dvaapadesátiletého Viléma z Rožmberka a stala se tak jeho čtvrtou manželkou. Takovýto věkový rozdíl novomanželů byl v této době oblíbeným terčem kousavé satiry, snad také bezdětný Rožmberk stále doufal, že by mu mladá nevěsta mohla dát vytouženého dědice, v tomto případě však mnohým do smíchu nebylo, neboť svazek se jevil především jako závažné politické gesto a demonstrace nastupující katolické ofensivy.³⁴ Velkolepá a okázalá svatba, která se konala ve svatovítské katedrále v

³² K charakteru perňštejnského salónu viz tamtéž.

³³ Druhý syn Maxmilián se již dříve rozhodl pro církevní dráhu.

³⁴ O politickém významu tohoto sňatku viz: Janáček, Jos.: Ženy české renesance. Československý spisovatel. Praha 1976. s. 2.

Praze a oddávajícím byl sám pražský arcibiskup Martin Medek, se stala společenskou událostí roku. Pozvání na svatební veselí neodmítl dokonce ani samotný císař Rudolf, byť stále více propadal svému podivínství. Po několikadenním veselí v rožmberském a pernštejnském paláci na Hradě se počali hosté pomalu rozjíždět. Manželé pak odjeli na rožmberské rodové sídlo do Krumlova, kde strávili vcelku spokojeně velkou část svého společného života. Pro Polyxenu znamenal sňatek obrovský společenský skok a zabezpečoval jí přední místo mezi českými šlechtičkami. Vilém z Rožmberka byl rozvážný, choval se k ní laskavě a ohleduplně, nebyl vtíravý a vždy si zachovával důstojnost sobě vlastní.³⁵ Vzájemná úcta, respekt a porozumění pak pomohly překonat i značný věkový rozdíl a Polyxena svého rozhodnutí rozhodně nemusela litovat.

V pětadvaceti letech ale Polyxena Rožmberská z Pernštejna ovdověla. 31. srpna 1592 Vilém z Rožmberka zemřel a Polyxenu čekalo stěhování z krumlovského zámku, neboť rodinné statky připadly na základě dědického práva Vilémovu bratru Petru Vokovi. Malá vdova se uchýlila na zámek v Roudnici nad Labem, který jí manžel daroval k zajištění pohodlné budoucnosti.³⁶ Za několik let se jí podařilo poměrně výnosné roudnické panství ještě více pozvednout a rozmnožit. V této době také navázala přátelské styky s fanatickou katoličkou Kateřinou z Montfortu, manželkou Adama z Hradce.

Vdovou zůstala celých 11 let. Poté se rozhodla provdat se znovu, tentokrát za nejvyššího kancléře Království českého a oporu prošpanělské katolické strany, pana Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic. Svatba se konala opět v Praze, 23. listopadu 1603. Polyxeně již bylo v té době 37 let, Zdeňek Vojtěch byl o 2 roky mladší, bylo mu 35 let. Ač byl tento sňatek především sňatkem z rozumu, vytvořil ze záhy mezi manželí velmi silný citový vztah. Tomu jistě napomohla vzájemná úcta obou vzdělaných lidí a nepochybně i dlouhé čekání na vytouženého potomka, v jehož narození již oba pomalu přestávali věřit. 31. ledna 1609 však, tehdy již 43-letá Polyxena, porodila bez nejmenších komplikací v Praze syna Václava Františka Eusebia a manželé spojilo nové silné pouto. Štěstí rodinného života však narušovala neustálá odloučenost, neboť Zdeňek Vojtěch Popel z Lobkovic dlel

³⁵ Tamtéž viz s. 39.

³⁶ Zde nutno upozornit též na velkorysost Polyxenina Švagra Petra Voka – mohl totiž v soudním sporu napadnout právoplatnost tohoto daru, neboť vdově náležel nárok pouze na její věno a manželovy případné odkazy bylo možno pomocí různých právních klíčků všelijak překrucovat.

většinu času u panovnického dvora ve Vídni, k čemuž ho zavazoval jeho vysoký úřad, a domů jezdil jen zřídka. Korespondence tak pro ně znamenala jediný kontakt a útěchu v jejich samotě. Mezi matkou a vytouženým dítětem, navíc ještě synem, se vytvořilo pevné citové pouto, které otcova nepřítomnost ještě dále umocňovala. Otec na druhou stranu ztělesňoval jakousi vzdálenou a nedosažitelnou autoritu, což bylo pro nadaného a ctižádostivého Václava Eusebia neméně důležité.

Roku 1619 byl Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic vypovězen odbojnými stavy ze země. Za svou věrnost i zásluhy byl později, v říjnu 1623, císařským rozhodnutím povýšen do knížecího stavu, přičemž mu byl již o dva roky dříve udělen prestižní Řád zlatého rouna. Polyxena pak po tři roky pobývala s manželem ve Vídni, poté se opět vrátila do Prahy. Ač ji manžel často prosil, aby se přestěhovala nebo ho alespoň někdy navštívila v habsburské metropoli, Polyxena se již do Vídně nevrátila až do manželovy smrti roku 1628. Důvodem byl jistě především Polyxenin špatný zdravotní stav a také její nechuť k namáhavému a navíc i nebezpečnému stěhování.³⁷ Polyxena tak od sňatku s Lobkovicem pobývala převážně v Praze, na léto pak jezdila do své milované Roudnice.

Pobělohorské období však, navzdory všem poctám, bylo pro lobkovický knížecí pár spíše zklamáním. Jednak upadající význam Lobkovicova úřadu českého kancléře, jednak vzestup nových, většinou cizích, radikálnějších a bezskrupulentních jedinců na úkor starobylých českých rodů, zejména ovšem některá pobělohorská opatření, zejména pak Obnovené zřízení zemské, pro něj znamenala velké roztrpčení. Lobkovicovy výhrady k habsburské politice v Čechách a jeho nesouhlas s Obnovením zřízením se odrazily mj. v tom, že nakonec nebyl přizván k jeho konečné redakci.³⁸ Navíc oba stárnoucí manžele už léta trápily nejrůznější choroby a tak jedinou velkou útěchou v tomto zachmuřeném období pro ně byla slibně se rýsující kariéra jejich nadaného dospívajícího syna Václava Eusebia.

³⁷ Nutno ovšem připustit i možný vliv upřímného vztahu k rodné zemi, ač je tato možnost stěží doložitelná.

³⁸ Marek, P.: Svědectví o ztrátě starého světa. Historický ústav Jihočeské univerzity. České Budějovice 2006. s. 123-127.

Toto šťastné a nadmíru harmonické manželství však ukončila smrt, která Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic zastihla ve Vídni 16. června 1628. Pohřben byl v rodinné hrobce v kapucínském klášteře (v kostele sv.Václava) v Roudnici nad Labem. Ani po manželově smrti nikterak neochabl Polyxenin podnikatelský duch ani její schopnosti, a tak se i nadále s velkou péčí věnovala správě celého rozsáhlého majetku, aby pak mohla svému synu zanechat úctyhodné a neztenčené lobkovické dědictví. Kromě saského vpádu, který ji načas vypudil z roudnického zámku, byla pro Polyxenu poslední velkou ranou zpráva o smrti jejího synovce Vratislava Eusebia z Pernštejna, posledního mužského potomka slavného rodu Pernštejnů, roku 1631. Roku 1633 předala Václavu Eusebiovi manželovy statky, své si pak podržela až do roku 1637. Teprve tehdy si více užívala odpočinku a také svého syna, který se roku 1638 oženil s hraběnkou Johanou Pětipeskou ze Žlunic. Až do konce života nezanedbávala kněžna Polyxena Lobkovicová ani společenský život a ve svém pražském paláci hostila významné osobnosti veřejného života, přátele i známé.

Polyxena z Lobkovic zemřela v Praze 24. května 1642 a byla pohřbena po boku svého druhého manžela v rodinné hrobce v kostele sv.Václava v kapucínském klášteře v Roudnici nad Labem.

II. 3. Alžběta Homutová z Cimburka

Alžběta Homutová, rozená Cimburková z Cimburka byla dcerou Kryštofa z Cimburka a Anny Cimburkové, rozené Vojislavové z Vojislavic. Její otec byl předposledním mužským potomkem české větve pánů z Cimburka, tedy Cimburků z Cimburka³⁹. Vojislavové z Vojislavic⁴⁰ byl starý český vladýcký rod, snad mohlo jít i o zchudlou větev pánů z Cimburka. O Alžbětině dětství a dospívání se nedochovaly žádné zprávy. Cimburkové z Cimburka byli však tradičně převážně katolickým rodem (narozdíl od moravské větve pánů z Cimburka - Tovačovských), lze se tedy domnívat, že byla i Alžběta vychována

³⁹ Existovala ještě větev moravská – Tovačovští z Cimburka.

⁴⁰ Též Vojislavové z Vojislavic.

v této víře. O matku přišla Alžběta ještě v dětství, neboť Anna Cimburková z Vojslavic zemřela v pouhých 25 letech, roku 1568.

Alžběta byla posledním potomkem rodu. Měla sice bratra Jana, ale zemřel předčasně, tragickou smrtí, když byl roku 1593 zabit ve sporu s jiným šlechticem.

Roku 1590 se provdala za sedmatřicetiletého Jiříka Homuta z Harasova, původem pocházejícího z jihočeské vladycké rodiny. Jiří Homut vyrostl ve škole Jakuba Krčína z Jelčan a osvědčil svůj talent jak v úřadu regenta rožmberského majetku v době pana Petra Voka, tak i jako samostatný hospodář (vlastnil bývalé rožmberské panství choustnické a některá další drobnější zboží). Zastával též úřad hejtmana bechyňského kraje, nejvyššího berníka Království českého a císařského rady. Roku 1609 byl zvolen mezi defensory českého protestantského tábora za Jednotu bratrskou, což je dokladem dosažení i jistého politického respektu. Jiří Homut zemřel roku 1616, ve věku 63 let a byl pochován v kostele sv. Markéty v Radeníně. Po smrti svého manžela Alžběta řídila hospodářství na svých jihočeských statcích sama.

Z 26 let trvajících manželství se dospělosti dožily 2 dcery, mezi které bylo páně Homutovou závětí z roku 1614 rozděleno dědictví, neboť všichni synové – Kryštof, Pavel, Adam a Bedřich – zemřeli předčasně. Roku 1618 provdala Alžběta starší Johanu Eusebii za Jana staršího Vlka z Kvítkova, příslušníka Jednoty bratrské. Mladší Zuzana se pak roku 1621 vdala za katolíka Jana Černína z Chudenic. V těžkých letech po roce 1618 pobývala Alžběta Homutová nejčastěji ve svém domě na Novém Městě v Praze. Tam také dne 26. května 1622 zemřela. Pochována pak byla v kostele sv. Markéty v Radeníně, po boku svého manžela.

Jakého se jí dostalo vzdělání se lze pouze dohadovat, nicméně u příslušnice byt' zchudlého panského rodu lze předpokládat určitou intelektuální tradici a její korespondence, psaná dosti kultivovaným stylem, tomu výrazně nasvědčuje. Zdeněk Kalista v předmluvě ke svému vydání černínské korespondence upozornil též na vliv české literatury veleslavínského období, vyznačující se velmi vysokou jazykovou i kulturní úrovní, která byla patrně hlavním předmětem literárně – vzdělávací iniciativy Alžbětina manžela Jiřího Homuta na radenínském panství.⁴¹

⁴¹ Kalista, Zd. (ed.): Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Janem Humprechtem Černínem z Chudenic. Melantrich. Praha 1941. s. 21-22.

Co se týče jejího vyznání, není přesně jasné. Jak jsem již výše poznamenala, pocházela z tradičně katolické rodiny, proto zde lze předpokládat určitou pravděpodobnost katolické víry. Nicméně, stejně jako v ostatních, tak i v této rodině docházelo ke konverzím a tak nelze církevní příslušnost jejích rodičů stoprocentně určit. Skutečnost, že byla provdána za příslušníka nekatolické církve by mohla sice naznačovat opak, neboť ideálním byl přeci jen monokonfesijní sňatek, nábožensky smíšená manželství však byla natolik běžnou záležitostí, že je nutno brát tento ukazatel za spíše okrajový. Navíc skutečnost, že svou mladší dceru provdala za katolického pána, by opět spíše ukazovala k předpokladu prvému. Kromě toho se nám dochoval též dopis z roku 1622, ve kterém dceři Zuzaně doporučuje přijetí jistého kněze – v této době by se stěží jednalo o kněze nekatolického: *..., o toho kněze, jak neuval v Horním Bukovsku, že jest dobrý kazatel a příkladný kněz i taky arcibiskupa svěcení, že by mi se zdálo, abychte jej přijali do Chustnice, než by vám potom nějakého jiného dali, tento vám nyní zajisté nevostane.*⁴² Zuzaně Nejasná ale zůstává přinejmenším její situace po uzavření sňatku. Žena žijící ve smíšeném manželství nebyla obvykle nucena ke konverzi, naopak se podobné počínání převážně odsuzovalo, a mohla podle svého svědomí plnit i vykonávat většinu povinností daných její konfesijní příslušností, nicméně v mnoha oblastech společného života musela své přesvědčení podříditi vůli manželově. Jednalo se v první řadě o náboženskou výchovu dětí, která se téměř bez výjimky řídila výhradně vyznáním otce. Žena, pokud nekonvertovala k víře svého manžela, se obvykle v této otázce musela prakticky plně podříditi, byť mohla, zejména v útlém věku, na své potomky do určité míry působit. Buď jak buď, obě Alžbětiny dcery byly vychované ve víře českobratrské a náboženská příslušnost samotné Alžběty zůstává nejistá.

II. 4. Zuzana Černínová z Harasova

Zuzana Černínová, rozená Homutová z Harasova, se narodila 25. září roku 1600 a byla mladší dcerou pana Jiříka Homuta z Harasova a jeho manželky Alžběty Homutové, rozené Cimburkové z Cimburka, poslední příslušnice tohoto

⁴² Dvorský, Fr.: *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova*. Praha 1890. s. 36.

kdysi slavného panského rodu. Otec pocházel z ne příliš významné vladycké rodiny, nicméně se dokázal díky svému hospodářskému talentu vypracovat a dosáhl i jistého politického respektu.

V jedenadvaceti letech, tedy roku 1621, se Zuzana provdala za jen o málo staršího pana Jana Černína z Chudenic, syna dosti energického a politicky pružného pana Humprechta staršího Černína z Chudenic. Jan ovšem po otci mnoho z jeho cílevědomosti a celkové povahy nezdědil. Co se týče jeho politické angažovanosti, zastával pouze úřad hejtmana bechyňského kraje, který byl udělován drobným venkovským šlechticům. Z dopisů paní Zuzany Černínové vysvítá, že její manžel byl spíše introvert, navíc asi nepevného zdraví. Roku 1642 Zuzana Černínová ovdověla. (Jan Černín zemřel poměrně mladý, ve svých pětácti letech.)

Z manželství s Janem Černínem zůstali Zuzaně čtyři děti - Alžběta Johana, Humprecht Jan, Eva Polyxena a Heřman Václav. Po smrti starší dcery Alžběty (1645), provdané Myslíkové, se navíc ujala výchovy své vnučky Zuzanky. Zuzana zdělila po svých rodičích nesporné vlohy pro řízení hospodářství. To jí umožnilo nejen být nepostradatelnou pomocnicí a oporou svému manželovi, ale především překonat vlastními silami všechny těžkosti a nesnáze i po jeho smrti a dokonce černínský majetek ještě dále rozšířit. Teprve v posledních letech svého života, kdy trpěla pocitem opuštěnosti a odcizováním světa, ztrácela svou dřívější odvahu a s úzkostí prožívala vleklé majetkové spory vedené s dědičkou vlkovských nároků (po sestře Johaně Eusebii, provdané Vlkové z Kvítkova).⁴³ Roku 1645 byla pod tíhou válečných událostí nucena uchýlit se na delší dobu do Prahy, kde pobývala celé čtyři roky. Ke stáru se opět mohla vrátit na Radenín, kde také ve věku 53 let, 22. února 1654, zemřela a pohřbena po boku svého manžela.

Co se týče mládí a výchovy a vzdělání Zuzany Černínové, můžeme na ně pouze usuzovat z kusých informací vztahujících se k Homutově rodině. Zuzana vyrůstala s rodiči a setrou Johanou Eusebií na renesančním zámečku v Radeníně, ležícím nedaleko Chýnova, čas od času rodina zajížděla také do svého domu v Táboře. Prostředí skromného, nicméně poměrně moderního a pohodlného venkovského sídla, obcerstvovalo nepochybně svým novým vzdušným stylem i

⁴³ K tomuto sporu viz: Kalista, Zd. (ed.): Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Janem Humprechtem Černínem z Chudenic. Melantrich. Praha 1941. s. 13.

myšlení svých obyvatel. Jiří Homut, nasáklý renesančním duchem rožmberských zámků, se dokázal rychle přizpůsobovat novým trendům, ač jen v omezené míře svých možností. Jako nižší šlechtic nebyl omezován “traumatem” z práce vlastní rukou a z obchodnického, resp. hospodářského podnikání a svůj talent mohl navíc ve službách obou vzdělaných Rožmberků plně rozvinout a nabýt i vcelku slušného vlastního majetku.⁴⁴

Zuzana byla vychována ve víře českobratrské. Otec byl sice původně utrakvista, později se však, snad pod vlivem Petra Voka, přiklonil k Jednotě bratrské. Tato církev již sama o sobě znamenala jistou záruku nadprůměrné vzdělanosti. Na vzdělání, prvního předpokladu poznání Písma, se kladl značný důraz a Čeští bratři se jeho šířením a podporou cítili být povinováni i zavázáni. To dokládá i existence četných bratrských škol a nebyvalé šíření vzdělanosti i mezi nižší společenské vrstvy.⁴⁵ Na druhou stranu ale zůstávali čeští bratři, ostatně jako značná část české společnosti tohoto období, spíše konzervativní a skeptičtí vůči novinkám z ciziny a zdrženliví vůči cizincům vůbec. To se projevovalo zejména v četných mravokárných spisech, ale i v korespondenci můžeme nalézt časté stesky po lepších starých časech a nespokojenost s “pocizinišťováním” - tradičně poněmčováním a v této době též výrazným poitalšťováním, resp. “povlaštěním”.⁴⁶ Ve smyslu vlastenectví byla nejednou vyzdvihována, leckdy ovšem i dosti zaujatě (viz Fr. Dvorský), právě korespondence Zuzany Černínové z Chudenic. Znamé jsou její obraty, kdy sebe samu označuje za *starou, Češku a prostou ženu*, syna

⁴⁴ K rozsahu homutovského a černínského panství viz: Kalista, Zd. (ed.): Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Janem Humprechtem Černínem z Chudenic. Melantrich. Praha 1941. s. 10-11, 20.

⁴⁵ V tomto smyslu však nutno připomenout i zásluhy jiných církví, zejména utrakvistů. Co se týče výuky vzrůstajícího jezuitského řádu, jejich doménou bylo vysoké školství, týkalo se tedy převážně jen šlechtických rodin. Často ale jednotliví kněží na vlastní náklady podporovali, resp. financovali vzdělání nadaných studentů z řad nižší chudé šlechty nebo i z nešlechtického prostředí, kteří by si jinak tento “komfort” dovolit nemohli. Vysokoškolská studia však byla po dlouhou dobu odkázána na cizinu, jezuité se tohoto úkolu ujímají v českých zemích zhruba v polovině 16. století. - K systému a fungování raněnovověkého školství viz: Koldinská, Marie: Každodennost renesančního aristokrata. Paseka. Praha 2001. s. 46-51.

⁴⁶ To souvisí s tím, co již bylo řečeno - tím, že bylo české prostředí důsledkem husitských válek poznamenáno silnou náboženskou upjatostí a uzavřeností, prosazoval se zde nový renesanční styl jen velmi pomalu a značně omezeně. Některé jeho myšlenky se tak mohly uplatnit s obrovským časovým zpožděním teprve v době manýrismu či dokonce až v baroku, v souvislosti s neustále se zvyšujícím významem vzdělání, jehož získání bývalo spojeno s kavalírskými cestami významně rozšiřujícími kulturní obzor mladých aristokratů.

Humprechta pobývajícího v Itálii oslovuje *můj milý Vlášku!* nebo nazývá vnuka Jana Ferdinanda *malým Rakušánkem*. Jisté je, že Zuzana Černínová velmi citlivě vnímala odcizování svých dětí, je známo, jak jen nerada nesla sňatek svého syna Humprechta s cizinkou, italskou markýzou Marií Dianou Hippoliti da Gazoldo, jak oběma svým synům marně kladla na srdce, aby si vybrali nevěstu z domácího, českého rodu i jak nelibě nesla celkové “pocizinišťování” země. To ostatně svědčí i o její výchově a o odcházejícím starém světě Zuzanina mládí. Zuzanin otec ve své závěti sepsané roku 1614 vyslovuje přání, aby si jeho dcery našly ženicha mezi českými pány a zavazuje jejich poručníky, aby je “*pro hojnou odplatu pána Boha všemohoucího k manželství za nějaké cizozemce zamlouvati nedopouštěli*.”⁴⁷ Přes fakt, že můžeme v české předbělohorské a těsně pobělohorské společnosti, zvláště v této napjaté době, nalézt poměrně silné národní vědomí, dané možná i společným osudem kacířské země a později jejím vnějším ohrožením, nelze v každé, často naprosto nevinné poznámce či obratu, hledat vlasteneckou aktivitu nebo je dokonce vykládat, ne-li zneužívat, jako projev vlastenecké agitace a národní hrdosti, jak správně upozornil Zdeněk Kalista na adresu některých Dvorského závěrů.

Zvýšený zájem o vzdělání je v této době dále zesilován jednak modernějšími renesančními názory, jednak otázkou prestižní, a proto není divu, že i Jiří Homut velmi dbal o zdárnou výchovu svých dcer. Prostředí vhodné pro vzdělání obou dcer vytvářela nepochybně i role matčina. Alžběta Homutová, která se živě zajímala o hospodářský život na rodinných statcích, si byla nepochybně velmi dobře vědoma významu vzdělání pro úspěšné hospodaření. To souvisí s dobovým trendem, kdy nadané, iniciativní ženy, ačkoli těžiště jejich práce i nadále tkví zejména v péči o děti a domácnost, postupně přebírají od svých zaneprázdněných manželů i řízení hospodářství na panstvích. Zuzana Černínová měla pro tuto činnost, jak již bylo naznačeno, výrazné předpoklady - otec byl známý, úspěšný jihočeský hospodář a matka, se kterou v tomto smyslu udržovala později čilou korespondenci, vyvíjela v této oblasti výraznou iniciativu.⁴⁸ Zběhlost

⁴⁷ Kalista, Zd. (ed.): Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Janem Humprechtem Černínem z Chudenic. Melantrich. Praha 1941. s. 26.

⁴⁸ *A můj Bože všemohoucí! což jest mně to těžko, když má ta naše, toho tvého milého voice a má násilná a těžká práce tak mizerně míjeti*. Dvorský, Fr. (ed.): Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova. Praha 1890. s. 31.

v ekonomických a hospodářských záležitostech je ostatně nejcharakterističtější rysem celé černínské korespondence.

Samotná gramotnost, přestože stále ještě nebyla samozřejmostí, nebyla už v této době u žen podobného postavení nijak výjimečná. Korespondence černínská se ale navíc vyznačuje poměrně vysokou stylistickou úrovní a vykazuje i jiné znaky poměrně kvalitního vzdělání i intelektu svých pisatelek. Co se zeměpisných znalostí týče, setkáváme se v této korespondenci s mimočeským prostředím poměrně často, a to zejména v souvislosti s pobytem Zuzaniných dětí v cizině, dále pak v komentářích o vojenských přesunech apod. Zde bychom mohli vysledovat jistý generační posun v širší životního prostoru jednotlivých žen. Jestliže se dopisy Zuzaniny matky Alžběty zabývají víceméně jen rodinnými a hospodářskými problémy vlastního panství, kde strávila tato žena převážnou většinu svého života, případně později pobytem v Praze, pak dcera Alžběta, provdaná za císařského generála Zikmunda Myslíka, zpravuje matku i o událostech vzdálené ciziny a zasazuje je navíc i do širšího politicko-vojenského kontextu⁴⁹, i když se v žádném případě nedá mluvit o nějakém sebevědomějším politickém myšlení.

Vraťme se ale na radenínský zámeček Zuzanina mládí. Jak poznamenává Zdeněk Kalista v předmluvě svého vydání černínské korespondence, bylo jeho prostředí typickým zákoutím českého předbělohorského života. Nejen architektura nově postaveného radenínského zámku, ale i např. krásně zdobený zvon ve věži tamního kostelíka, ulitý z popudu pana Jiřího Homuta, nebo v témže kostelíku se nacházející zajímavé renesanční náhrobky svědčí o vyhraněném kulturním i uměleckém zájmu majitele panství. Jak již bylo naznačeno, Jiří Homut na svém panství aktivně podporoval také kulturu literární, převážně tedy literaturu českou. Ať už byl převažujícím motivem skutečný zájem nebo závaznost jeho postavení coby příslušníka Jednoty bratrské, resp. od roku 1609 jejího zástupce ve sboru defenzorů, nebyl pozitivní přínos takovéto kulturní činnosti rozhodně zanedbatelný. Dokladem toho může být právě vysoká stylistická úroveň i jazyk

⁴⁹ *Můj nejmilejší holeček nejničko v Norimberce jest, všichni kurfiršti se tam sjedou, k kterýmž pán poslán jest a budou tam lantag držeti.* Dvorský, Fr. (ed.): *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova, listy Alžběty Homutovny z Cimburka a Elišky Myslíkovny z Chudenic.* Praha 1890. s. 53.

dochované korespondence odrážející znalost a vliv literatury tzv. “zlatého období české literatury”, doby veleslavínské.⁵⁰

II. 5. Alžběta Johana Myslíková z Chudenic

Alžběta Johana Myslíková, rozená Černínová z Chudenic, byla starší dcerou Jana Černína z Chudenic a Zuzany Černínové, rozené Homutové z Harasova a narodila se roku 1624. Otec, zastávající úřad krajského hejtmana bechyňského kraje, pocházel ze starého rytířského rodu, který koncem 16.století začal nabývat stále většího významu a pomalu směřoval k povýšení mezi rody panské. Matka sice již pocházela také z vladycké rodiny, v žilách jí však kolovala i panská krev.

Alžběta vyrůstala se svými mladšími sourozenci - Humprechtem, Evou Polyxenou a Heřmanem, na rodinných statcích, převážně v Radeníně a čas od času též v Táboře a v Praze.

Roku 1640, tedy v pouhých šestnácti letech, se provdala za důstojníka císařského vojska, za pana Zikmunda Myslíka z Hyršova. Alžbětini rodiče tento sňatek zpočátku příliš nevíтали, neboť ženich pocházel z původně jen pražské patricijské rodiny, nakonec k němu však, na přímluvu Heřmana Černína a dokonce samotného arcivévody Leopolda, v jehož službách Zikmund působil, dali svůj souhlas. Záhy po svatbě se ale museli novomanželé rozloučit, když byl Zikmund Myslík povolán svými vojenskými povinnostmi. Alžběta za ním pak sice o něco později odjela do Vratislavi, ani zde však spolu nepobyli dlouho a Zikmund již musel odjet jinam. Alžběta se tak v cizím prostředí cítila velmi osamělá a příliš si tam nezvykla. Po nějaké době se opět vrátila do Čech, kde se jí roku 1644 narodila dcera Zuzanka. Neustálá odloučenost od manžela doléhaly na Alžbětu natolik, že se rozhodla cestovat společně s jeho plukem, aby tak mohla být svému „Zicháčkovi“ nablízku. Dopisy datované k roku 1645 jsou již opět psány z ciziny, převážně z Pasova, z části z Lince. Malou “Zuzrličku” prozatím Alžběta ponechala na výchovu u své matky, tedy babičky Zuzany Černínové.

⁵⁰ Kalista, Zd. (ed.): Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Janem Humprechtem Černínem z Chudenic. Melantrich. Praha 1941. s. 21-22.

Alžbětiny dopisy jsou svědectvím hluboké lásky a její manželství by bylo patrně velmi šťastné, kdyby jí od Zikmunda neustále nevzdalovaly jeho vojenské povinnosti. Touha být manželovi nablízku se jí nakonec stala osudnou, když koncem roku 1645 onemocněla v Bavorsku tzv. uherskou nemocí a ještě téhož roku jí v Klatovech podlehla.

II. 6. Kateřina Žerotínová z Valdštejna

Kateřina se narodila roku 1568. Byla dcerou Jana z Valdštejna a jeho 2. manželky Magdaleny, rozené z Vartemberka. Její otec, pocházející z hradecké větve pánů z Valdštejna, zastával úřad nejvyššího sudího (1554 - 1570), později nejvyššího komorníka (1570 - 1576) Království českého. Z obou otcových manželství měla Kateřina několik sourozenců. Kromě několika sester měla také dva bratry - Karla a Adama. Zatímco Karel zemřel předčasně již roku 1593, Adam se, díky svému nespornému státnickému talentu, prosadil jako úspěšný před- i pobělohorský politik a vysoký dvorský i zemský úředník. Otec Jan z Valdštejna byl velice vzdělaný člověk. Byl upřímným staroutrakvistou a zároveň horlivým podporovatelem literárních a vzdělávacích snah Jednoty bratrské, dokonce byl i sám literárně činný (opisoval modlitby a pobožné řeči).⁵¹ Prostředí otcovského domu jistě výrazně ovlivnilo Kateřinin život i odhodlanost jejího náboženského přesvědčení, jež neopustila ani v těžkých pobělohorských dobách, když s manželem raději zvolila odchod do exilu. Roku 1576 však otec zemřel a nedospělé děti byly svěřeny do péče poručníků. Matka Magdalena se záhy podruhé provdala za moravského šlechtice Jana z Lipé a na Krumlově a Kateřina tak spolu s ostatními sourozenci nadále vyrůstala na jeho dvoře. Jak probíhala výchova a jakého se jí zde dostalo vzdělání nevíme. Lze se ovšem domnívat, že patrně nebylo nijak valné, neboť jestliže nebylo, ať už z jakýchkoli důvodů, poskytnuto v přiměřené kvalitě ani jejímu bratrovi Adamovi, jenž nebyl vypraven ani na kavalírskou cestu⁵², vzdělání dívek bylo patrně opomíjeno dvojnásob.

⁵¹ Sedláček, August: z *Valdštejna*, Ottův slovník naučný 26. Praha 1907. s. 340.

⁵² O kavalírských cestách viz: Hojda, Zd.: „Kavalírské cesty“ v 17. století a zájem české šlechty o Itálii. In: Itálie, Čechy a střední Evropa. Praha 1986. s. 216-239.

Nejspíše se omezilo pouze na minimum a je i možné, že se základům psaní - čtení - počítání naučila ještě v otcovském domě. Její korespondence je psaná česky, snad až v době vyhnanství se naučila trochu i německy. Dopisy však svědčí o jejím poměrně širokém obecném přehledu, o bystrosti a hlavně o značném zájmu pisatelky o veškeré obecné dění. Krom toho, porozumění a úcta, které našla ve druhém manželství s Karlem ze Žerotína, jedním z největších českých vzdělavců té doby, hovoří za vše.

Roku 1589, tedy ve svých 21 letech, se Kateřina provdala za pana Smila Osovského z Doubravice a na Třebíči⁵³. Toto manželství trvalo do roku 1613, kdy její manžel zemřel. Kateřině už bylo v té době kolem 45 let. Již následujícího roku se ovšem provdala podruhé, a to za vůdčí osobnost moravské šlechtické obce, za pana Karla st. ze Žerotína. O necelých 5 let starší Karel byl předtím již třikrát ženatý, vždy však záhy ovdověl. Z těchto manželství mu zůstaly dvě dcery - starší Bohunka (1590 - 1636) a mladší Alena (1597 - 1617). Kateřina se stala jeho čtvrtou a poslední ženou. Toto, ač již bezdětné manželství bylo velmi šťastné. Manželé v sobě našli vzájemné porozumění, úctu i lásku a také oporu v letech smutného vyhnanství, když se coby příslušníci Jednoty bratrské rozhodli, v reakci na pobělohorská opatření, roku 1629 dobrovolně odejít ze země a usadit se ve slezské Vratislavi. Karel ze Žerotína získal po bitvě na Bílé hoře od panovníka osobní výsadu, která mu dovoľovala zůstat jako nekatolík na svých panstvích. Snažil se proto všemožně pomáhat svým souvěrcům, poskytl na svém brandýském panství asyl Janu Ámosu Komenskému⁵⁴ a zasloužil se též významně o přemístění bratrské tiskárny do Lešna a knihovny do Vratislavi. Roku 1629 se tedy přesto Karel s manželkou rozhodli pro dobrovolnou emigraci, značnou část svého majetku odprodali, do Čech a na Moravu ovšem nadále jezdili. V době svého vyhnanství pomáhali udržovat styky mezi rodinami a přáteli, rozptýlenými do různých koutů Evropy. Ujali se též výchovy dvou osiřelých dcer po Veronice Valdštejské, rozené Trčkové, která zemřela jako exulantka v Břehu. Podle nařízení z roku 1624, silně zpřísněného roku 1628, měli být sirotci a dcery

⁵³ Manželství se Smilem Osovským, nejvyšším zemským sudím, bylo pravděpodobně šťastné, čemuž nasvědčuje i skutečnost, že se Kateřina Žerotínová nechala pochovat vedle tohoto prvního manžela, přestože je známo, jak harmonické bylo její druhé manželství s Karlem starším ze Žerotína.

⁵⁴ Dvorský, Fr. (ed.): Listy paní Kateřiny ze Žerotína rozené z Valdštejna I., II. Praha 1894-5. s. 6.

exulantů dáni ke katolické převýchově. Kateřina však vydání „slečen svých“ však odmítla.

Po obsazení Slezska Sasy a Švédy roku 1633 se manželé stěhovali znovu. Karel ze Žerotína, který vždy považoval saská vojska za tradiční nepřátele své země a tuto okupaci nejen nepodporoval, ale ani neschvaloval, se cítil natolik ohrožen, že požádal prostřednictvím svého švagra Adama ml. z Valdštejna císaře o povolení vrátit se zpět a usadit se v Přerově. Krátce po svém návratu však vážně onemocněl. Přestože Kateřina o svého manžela velice obětavě pečovala, již se zcela neuzdravil a 9. října 1636 zemřel. Kateřina, která trpěla dnou a jejíž zdravotní stav se také rychle zhoršoval, zemřela nedlouho po něm, někdy v únoru 1637. Pohřbena byla v Třebíči, po boku svého prvního manžela.

III. Kapitoly života v raném novověku

III. 1. Náboženství, víra, religiozita

Křesťanské náboženství tvořilo v této době nedílnou a přímo principiální součást myšlení i chápání světa a jeho řádu. Bez pochopení tohoto pohledu, s jeho samozřejmostí a „všeprostupujícím“, prakticky nelze přistupovat k (nejen) evropským dějinám přinejmenším do konce 18. století, kdy začínají osvícenské myšlenky pomalu narušovat tuto dosud víceméně kompaktní ideovou vrstvu. Do té doby však náboženství natolik splývalo s každodenním životem, že v podstatě neexistoval prostor jednání, resp. myšlení mimo jeho rámec a jeho přítomnost byla do té míry samozřejmá, že byla naprosto neodmyslitelná. Toto je nutno si uvědomit, abychom mohli lépe pochopit význam a logiku věroučných sporů a odhodlání, se kterým byly hájeny a prosazovány. Jejich těsná souvislost a provázanost s politicko-sociálním životem je pak zároveň posouvala dále do roviny mocensko-politické, proto byly též často zneužívány a využívány jako prostředek prosazování mocensko-politických ambicí skupin i jednotlivců.

Ve 2. polovině 16. století a částečně ještě počátkem století sedmnáctého byla v Čechách situace velmi specifická. Na jednu stranu zde existoval poměrně silný náboženský rigorismus vyplývající ze stále přežívajících vzpomínek a pocitu odpovědnosti za pravdu, draze vykoupenou bratrovražedným bojem, na druhou stranu vytvořila nutnost společného soužití velmi tolerantní ovzduší, které přineslo nebývale dlouhé období míru i ekonomické prosperity. Tato situace trvala léta, nemohla však trvat věčně. Za vnější tolerancí se skrývalo oboustranné přesvědčení o vlastní pravdě a stálá víra v dočasnost tohoto stavu. Dlouholetá izolace země coby hanebné odpadlice vyvolávala u jedněch pocit nepochopení a osamocení, zároveň ale i vlastní vyvolenosti, a živila tak jejich zarputilost, druhé zase hryzlo trauma z nezaviněného cejchu kacířské země, vzbouzelo potřebu hledat viníka a umocňovalo náboženskou horlivost.

Toto období bylo též dobou, kdy katolická církev v reakci na sílící reformované církve prochází vlastní obrodou a kdy se vydává novým směrem,

jehož principy byly stanoveny na posledním koncilu svolaném v Tridentu. Vyhrocená nábožensko-politická situace v Evropě i cílevědomé úsilí jednotlivých konfesí o přesvědčení lidí stále více prosakovaly i do českých zemí a dráždily dosud dřímající věroučné tenze. Protestantská Evropa se snažila využít většinového postavení svých stoupenců mezi českou šlechtou, katoličtí Habsburkové zas vytvářeli prostředí pro šíření vlastního přesvědčení, a to jednak skrze cílevědomé, systematické úsilí jezuitského řádu, jednak stále nápadnějším protěžováním katolických pánů. Přestože na obou stranách rozhodovaly bezpochyby především mocenské cíle evropské politiky a sobecké zájmy jednotlivců, pro nás je důležité, že by nebylo možné takto využít něčeho, co nemělo pro společnost tak zásadní význam a nejvyšší důležitost.

O věrnosti vlastnímu či o konverzi k jinému vyznání rozhodovalo, jak tomu bývá, množství nejrůznějších pohnutek, a to v měnícím se vzájemném poměru. Vidina kariéry bezpochyby hrála jednu z hlavních rolí, obvykle však existovalo několik dalších ukazatelů, které vedly ke konečnému rozhodnutí. Pomineme-li nestejně možnosti i předpoklady v rámci sociálního rozvrstvení obyvatelstva, musíme sledovat též sílu vnitřního přesvědčení, míru ovlivněnosti uvolněnější renesanční kulturou, rodovou tradici, kde často rozhodovala úcta k ní a pocit odpovědnosti za ni, a nelze zcela pominout ani kupříkladu tradiční přesvědčení o odpovědnosti za spásu svěřených duší a působení na ně v tomto smyslu.

Jak jsem již naznačila, byla míra náboženského uvědomění různá, podstatné však je, že toto náboženství bylo prakticky pro každého samozřejmostí a že samotná jeho podstata, tedy existence Boha, byla natolik jasná, že se o ní běžně neuvažovalo. O to větší význam pak pro člověka znamenal správný výklad a smysl Písma, neboť bylo jediným návodem na život vedoucí ke spáse vlastní duše. Tato věc se tedy přímo dotýkala i toho nejposlednějšího poddaného a byla proto často využívána v propagandě. Průměrný člověk raného novověku své vyznání v podstatě „dědil“ a pokud nebyl okolnostmi podnícen k nějakému zásadnímu přehodnocení, obvykle u své víry zůstal po celý život, neboť rodová tradice znamenala pro většinu určující záruku správnosti. Vyhrocení rozporů však mohlo být právě těmi okolnostmi, které stavěly člověka před nevyhnutelnost jednoznačného rozhodnutí, neboť tehdy se stával až do doby vyřešení jejich

přímým účastníkem, resp. obětí. Závažnost takovéto situace ovšem vytvářela velmi silný psychický tlak, který pak nebylo těžké využívat a účelově ovlivňovat.

V Čechách je období půlstoletí před a po Bílé hoře vnímáno velmi citlivě a posuzováno často dosti nespravedlivě. Náboženské postoje a konverze jsou často odsuzovány jako účelové a zvláště pro katolíky nemáme slitování. Je ovšem také charakteristické, že se zpravidla pracovalo pouze s nejvýznačnějšími a nej přednějšími osobnostmi, tím pádem převážně jen s muži. Svědectví zanechaná nám našimi šlechtičkami reprezentují naopak, vyjma samozřejmě paní Polyxenu, spíše společnost průměrnou, navíc tedy společnost dámskou, a tak můžeme jejich srovnáním získat v jistém smyslu pravdivější obraz raněnovověké skutečnosti, a to nejen v otázce náboženské.

Co se týče víry a vyznání Zuzany Černínové, mohlo by se zdát, že šlo jen o povrchní háv, který v případě nutnosti či okamžité potřeby snadno vyměnila za nový. Takovýto zjednodušený výklad je však vážným omylem a nepochopením. Jestliže v této době docházelo nejednou k prospěchářským konverzím - a podotýkám obousměrným, nelze tento nelichotivý fakt vztáhnout na celou společnost. Přejít od jednoho vyznání k jinému byl stále pro většinu společnosti závažným životním rozhodnutím, které zásadně měnilo celý život jednotlivce, jeho postavení a zařazení ve společnosti i v rodině a do nejmenších detailů ovlivnilo celou jeho každodennost. Jestliže snad můžeme pochybovat o pravých pohnutkách konverze podnikavého Jiřího Homuta, pak Zuzanina korespondence dostatečně svědčí o hloubce a upřímnosti náboženského přesvědčení a prožívání jeho dcery. V jednom listě zpravuje syna Humprechta o nedorozumění, resp. chybě v závěti jeho strýce hraběte Heřmana Černína, který ustanovil Humprechta svým hlavním dědicem a pochybuje o správnosti takového jednání: *...a tak pan hrabě ráčil říci, abychme Ti všickni říkali i psali Jan Humprecht. Jáť nevím, škodilo-li by to co, vždy se rozmejšlím, aby se Pán Bůh nerozhněval, že pro nějakou časnou kořist jsme jména proměnili, ačkolivěč obě dvě jsou Ti na křtu svatým dána.*⁵⁵

V Zuzanině náboženském životě se zvláštním způsobem snoubí vlivy staré a nové generace nebo lépe staré a nové doby. Charakteristickou náboženskou

⁵⁵ Kalista, Zd. (ed.): Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Janem Humprechtem Černínem z Chudenic. Melantrich. Praha 1941. s. 194.

umírněností i tolerancí ve smyslu jednoho Písma a jedné Kristovy církve patřila Zuzana jednoznačně ke generaci staré. Pro tu znamenalo takovéto chápání v dlouhém období náboženské izolace českých zemí jednak potřebnou vzpruhu a oporu vlastního přesvědčení, jednak také nutný předpoklad společného soužití a nepochybně též jednotného postupu stavovské obce při prosazování a obhajování svých práv a požadavků v dlouholetém boji s panovníky o politický charakter monarchie. Víra byla více věcí osobní, konfese tedy nebyla rozhodujícím společenským problémem, ale o to citlivěji byla vnímána a střežena prostředím rodinným.⁵⁶ Konverze byla víceméně rodinnou tragedií, konfesijně smíšený sňatek však nepředstavoval žádný problém. I když často docházelo ke konverzi jednoho z partnerů, podotýkám, že pohříchu to byla většinou manželka, byl nátlak v tomto smyslu chápán jako společensky nepřijatelný a toto nepsané pravidlo bylo všeobecně respektováno. Smíšená manželství byla běžným jevem a zrcadlila tak v sobě společenskou situaci, v jejímž ovzduší se utvářel i politický charakter země.

Od poslední třetiny 16. století k nám ale stále intenzivněji pronikají myšlenky tridentského koncilu, který stanovil nový, obrodný směr katolické církve ve smyslu katolické reformace.⁵⁷ Významnou roli sehrála nepochybně usilovná a neúnavná práce jezuitů, kteří pod ochranným křídlem habsburské orlice cílevědomě šířili katolictví skrze vysoké školství a ovlivnili tak zejména mladou intelektuální elitu. V převážně protestantském českém prostředí začíná postupně přibývat konverzí ke katolické církvi a protestanti se začínají cítit ohroženi. Vyústěním je pak vzájemné vyhraňování a odcizování. Koncem 16. století se poměry v Čechách značně přiosťřily. Otázka konfese se stává zásadním mocenským a tím i společenským problémem. Stará pravidla přestávají platit. Jestliže se ještě starší generace instinktivně snaží zabránit společenskému rozkolu

⁵⁶ Viz případ konverze Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka. In: Koldinská, Marie: Každodennost renesančního aristokrata. Paseka. Praha 2001. s. 156 – 163.

⁵⁷ Záměrně zde hovořím o katolické reformaci, neboť se domnívám, že výsledky tridentského koncilu byly završením skutečných reformačních snah uvnitř katolické církve. Volání po zásadních změnách a po přehodnocení některých postojů byl důsledek vzájemného vlivu s protestantskými směry, kdy si začali mnozí katolíci duchovní uvědomovat správnost mnoha jejich postojů a logicky zde shledávali příčinu stále častějších konverzí a sílcí šíření protestantství. Mluvíme-li tedy o myšlenkách či výsledcích tridentského koncilu, domnívám se, že je na místě užít pojmu *katolická reformace*, přestože si uvědomuji, že jejich praktické aplikování jednotlivými vládnoucími uskupeními mělo spíše charakter vyjadřovaný pojmem *katolická protireformace*. Nutno si vždy uvědomit dobovou skutečnost, že jednotlivé konfese byly na obou stranách stále častěji využívány a zneužívány jako významný a velmi účinný nástroj při dosahování nejrůznějších mocensko-politických cílů.

domácího šlechty,⁵⁸ nastupující mladá generace se naopak tímto uzavřeným společenstvím cítí být jaksi svázána a spíše se z něj snaží vymanit a včlenit se opět do celoevropského politického rámce. Ač se stala konfese do značné míry otázkou mocensko-politickou, neměli bychom tuto dobu posuzovat jen na základě pragmatického přístupu jednotlivců, byť často sehráli nepřehlédnutelnou roli. Konverze Zuzany Černínové byla nepochybně výsledkem několika více i méně ušlechtilých pohnutek. Přestože zlomovým impulsem pro toto rozhodnutí byl pravděpodobně tlak politických událostí, nešlo patrně o impuls základní. Významným předpokladem konverze bylo nepochybně náboženské přesvědčení manželovo, jak jsem se o tom již výše zmiňovala. Zde si musíme uvědomit nejméně dvě další okolnosti, které rozhodně spoluurčovaly Zuzanino rozhodování. Za první byla vychována v onom tradičním duchu náboženské tolerance, kde oficiální příslušnost k jednotlivým konfesím nehrála zas tak významnou roli. Za druhé nemuselo být její rozhodování příliš svazováno výčitkami svědomí kvůli porušení rodových tradic, neboť její otec byl koneckonců také konvertita a matka, pocházející ostatně z tradičně katolických pánů z Cimburka (přestože u vyznání samotné Alžběty Homutové tomu tak být nemuselo), se pravděpodobně v některých oblastech náboženského života, například ve výchově dětí, musela jako žena podřídit manželovi, pokud ovšem přímo nekonvertovala. Tyto okolnosti zajisté usnadňovaly Zuzanino rozhodování, i když samy o sobě nebyly nejvýznamnější. Katolictví patrně nepředstavovalo pro Homutovu rodinu významnější problém, důkazem čehož je i volba katolického pána jako ženicha pro mladší z obou dcer. Přesto je jasné, že tento důkaz nemůže být plně postačující. Jednak zde mohl nezanedbatelnou roli sehrát i mateřský instinkt Homutovy vdovy, jednak mohlo samozřejmě jít i o pragmatickou kalkulaci rozšafné dcery. Pravděpodobnější však je, že se Zuzana již v této době zaobírala myšlenkou konverze ke katolictví, a je také možné, že ji v tomto směru mohlo ovlivnit i společné soužití s manželem, který jako silný introvert mohl mít sklony k přemítání o duchovních otázkách a věcech člověka a jehož vliv ji mohl dále utvrzovat o správnosti svého úmyslu. Samozřejmě nelze opomíjet ani to, že na

⁵⁸ Hlavními představiteli tohoto umírněného proudu byl Karel starší ze Žerotína či Adam mladší z Valdštejna. Viz Janáček, Jos.: Valdštejn a jeho doba. Praha 2003.; Koldinská M.: „Muž kompromisu“ v nekompromisních časech. *ĎaS* 17/3, 1995. s. 22-26.

mladou ženu této doby mohlo katolictví zčásti zapůsobit i jako nositel nových kulturních směrů, módních trendů a také nových líbivých a přece v jistém smyslu niternějších forem nastupující barokní spirituality.⁵⁹ Právě v tomto ohledu se Zuzana přiblížila nové generaci, prožívající svou víru hluboce i okázale zároveň. Z její pozdější korespondence promlouvá opravdová víra a upřímné náboženské přesvědčení založené na pevnějších základech než jen na pragmatickém účelovém tahu. Ostatně si Zuzana musela být velmi dobře vědoma určitých, byť omezených možností ponechání si původního přesvědčení, neboť evangelické manželky katolických pánů byly ještě po určitou dobu převážně tolerovány. Kromě toho se rozhodla podstoupit i určité riziko spojené přinejmenším s nepříjemnostmi, když poskytla vlastní střechu a starostlivou péči své staré českobratrské příbuzné, což by opatrnický či prospěchářský člověk v této době rozhodně neučinil. Tato žena by tedy mohla pomoci poopravit naše vžitá apriorní představy o mravním úpadku nastupujícího “období temna”, o jeho povrchní a pokrytecké společnosti hledající jen vlastní prospěch nebo o krutovládě fanatických stoupců katolické církve - představ, které se utvářely v období národně obrozeneckých snah 19. století, byly dále prohlubovány zejména některými pokrokařskými proudy mladé ČSR a které hluboce zakořenily v obecném vědomí české společnosti. Mnohé tyto stereotypy však vznikaly spíše jako výsledek kýžených závěrů, přičemž prameny byly využívány nesystematicky, a leckdy vysloveně účelově, a do popředí se tak dostávaly nepřiměřeně zobecňované příklady mravní zpustlosti či zvrácených charakterů. Zuzana Černínová je představitelkou té části pobělohorské společnosti, která sice “nedělala dějiny”, zato však vytvářela svou většinou charakteristické ovzduší a dobové pozadí, zůstávající bohužel po dlouhou dobu na okraji zájmu české historiografie.

Kateřina Žerotínová byla součástí společnosti, na kterou bylo tradičně pohlíženo s určitými rozpaky. Karel ze Žerotína se nepostavil za stavovské povstání, za což posléze získal od císaře výsadu zůstat v zemi s ponecháním si své víry i majetku. Oba manželé se nicméně snažili pomáhat obětem rekatolizace a usnadnit jim tak jejich nelehký osud. Poskytli azyl Janu Ámosu Komenskému, se kterým i dříve udržovali přátelské styky, a Žerotínovou zásluhou se podařilo přenést bratrskou tiskárnu do Lešna a její knihovnu do Vratislavi, kam se roku

⁵⁹ Mikulec, Jiří: Barokní náboženská bratrstva. Praha 2000.

1629 manželé rozhodli dobrovolně odejít, když se situace v Čechách a na Moravě dále utužila.⁶⁰

Manželé Žerotínovi byli vždy kladně hodnoceni za věrnost, se kterou setrvali ve své víře, kvůli níž dokonce dobrovolně opustili svou vlast. Rozpačitě bylo ovšem pohlíženo na Žerotínův postoj během samotného stavovského povstání a byla mu často dávána vina za jeho nešťastný konec. Touto složitou otázkou se dodnes zabývá řada historiků, přičemž se snaží o přehodnocení onoho černobílého pohledu.

Jak víra ovlivnila život manželů Žerotínových? Jak a kdy se Kateřina k této víře dostala? Do jaké míry bylo její uvědomění samostatné a do jaké míry měl její názor vliv na manžela? Na tyto otázky nelze dát jasnou odpověď, můžeme se ovšem alespoň pokusit nastínit vývoj a zachytit postoje paní Kateřiny odrážející se v její korespondenci.

Kateřina byla do svých osmi let patrně vychovávána ve víře starokališnické. Dá se předpokládat, že osobnost jejího otce trvale ovlivnila i smýšlení malé Kateřiny. I když nelze tuto skutečnost přeceňovat, musíme si uvědomit, že Kateřině zemřel otec právě v období, kdy u dívek dochází k přenesení části citových vazeb, do té doby orientovaných především na matku, také na otce. Čím výraznější osobností a autoritou otec je, tím je tato vazba silnější a trvalejší. Předčasná smrt pak mohla v mysli osmileté dívky jeho obraz navíc jaksi "posvětit" a vryt jej tak hluboko do její paměti a představ. V jaké víře byly děti vychovávány v domě otčímá Jana z Lipé není známo. Zdá se ale, že výchova nebyla celkově nijak valná a tedy ani věrouka nebyla předmětem zvláštní horlivosti a spíše se odbývala víceméně setrvačností. Nepodařilo se mi zjistit, jakého byl Jan z Lipé vyznání, nicméně nejspíše mohl být příslušníkem Jednoty bratrské, možná církve starokališnické. Bylo obvyklé, že byl poručnictvím pověřován člověk stejného, případně blízkého vyznání, jakého byla daná rodina, i když významným hlediskem byl samozřejmě také majetek nutný k hmotnému zabezpečení osiřelé rodiny. Jelikož příslušníků staré kališnické církve (navíc hmotně zajištěných) bylo v této době již velmi málo a vzhledem k dobrému vztahu Jana z Valdštejna k Jednotě bratrské, resp. vzájemnému sblížení těchto

⁶⁰ Dvorský, Fr. (ed.): Listy paní Kateřiny z Žerotína rozené z Valdštejna I., II. Praha 1894-5. s. 6.

církví, dále též vzhledem k pozdější Kateřinině konfesijní příslušnosti, domnívám se, že Jan z Lipé byl spíše příslušníkem Jednoty, patrně ovšem dosti vlažným. Kateřinin bratr Adam později konvertoval ke katolictví, a to především s ohledem na politické okolnosti, nicméně byl znám svou umírněností a tolerancí, což ovšem jistě souviselo i s jeho náboženskou nevyhraněností. Tato umírněnost se dá vztáhnout také na Kateřinu, ovšem s tím, že její přesvědčení bylo patrně daleko opravdovější. To mohlo být dáno několika okolnostmi. Jednak vliv rané otcovy výchovy a jeho smrt, dále přirozenější, resp. obecně jednodušší a spontánnější vztah ženy k náboženským otázkám, daleko slabší politický tlak, vliv Žerotína, kdy se dá předpokládat, že spolu o těchto věcech rozmlouvali a uvědomovali a formulovali tak své postoje, zároveň však vlastní uvědomění dané nepochybně i jistou “emancipací” ženy v rámci Jednoty bratrské⁶¹ a přímo úměrně využití inteligencí této ženy. Není ovšem jasné, kdy vlastně došlo ke Kateřinině přechodu od otcovy starokališnické církve k Jednotě bratrské, nicméně se zdá, že se tak stalo v podstatě spontánně v době její výchovy u pana z Lipé. O manželství s panem Osovským z Doubravice nevíme, vyjma několika životních dat, téměř nic. Oproti tomu o jejím druhém manželství, zejména vzhledem k postavení Karla ze Žerotína a také díky dochované korespondenci, toho víme relativně dost. Oba manželé byli uvědomělými členy Jednoty bratrské, Karel byl dokonce její nejvyšší světskou hlavou, a významně podporovali její literární činnost. Udržovali přátelské vztahy, resp. korespondenci, s Janem Ámosem Komenským, jemuž také později, před jeho odchodem do emigrace, poskytli azyl.⁶² V době stavovského povstání se Karel snažil prosazovat smířlivou politiku a postavil se za krále Matyáše, za což byl odbojnými stavy dočasně držen v domácím vězení. Po bělohorském vítězství se mu sice dostalo odměny získáním výsady setrvání v zemi s ponecháním si nekatolického vyznání, nicméně následná císařova rekatolizační opatření pro něj byla velmi traumatizující.⁶³ Karel ze Žerotína takové události patrně nepředpokládal a snažil se nyní co nejvíce pomoci svým souvěrcům a přátelům postiženým těmito represemi. Jak již bylo řečeno, především jeho zásluhou se podařilo přenést bratrskou tiskárnu a knihovnu. Po vydání obou

⁶¹ Císařová-Kolářová, Anna: Žena v Jednotě bratrské. Praha 1942.

⁶² Dvorský, Fr. (ed.): Listy paní Kateřiny z Žerotína rozené z Valdštejna I., II. Praha 1894-5. s. 6.

⁶³ Viz: Petrání, Jos.: Staroměstská exekuce. Praha 1971. Dále též: Janáček, Jos.: Valdštejn a jeho doba. Praha 2003.

Obnovených zřízení se manželé definitivně rozhodli dobrovolně opustit zemi a odejít do Slezska, kde byla situace uvolněnější. Důvodem jistě byla i nemožnost za daných podmínek naplňovat podstatu své víry, neboť zde nebylo možno navštěvovat bohoslužby, byly zrušeny modlitebny, přestaly se tisknout a prodávat knihy, apod. Podstatnou část majetku prodali jednak Kateřininu bratru a Karlovu zeti Adamovi z Valdštejna, jednak, hluboko pod cenou, svému příbuznému Albrechtovi z Valdštejna. Panství přerovské i třebíčské a některé další statky si ponechali, čas od času se na ně vraceli a nakonec zde též svůj život dokonali. Ač nebyli nuceni zbavit se veškerého svého majetku a nebyli nuceni odejít definitivně, přesto pro ně odchod z vlasti, tím spíše v jejich věku, znamenal těžkou ránu a korespondence svědčí velmi výmluvně, jaký stesk a zármutek jim to přineslo. S o to větší úctou musíme pohlížet na jejich skutečně hlubokou a niternou víru, neboť si musíme uvědomit, že oni nebyli vystaveni onomu přímému psychickému nátlaku otevřeně zapřít svou víru či odejít. Žerotínovi skutečně odešli dobrovolně a i když to patrně nebyl jediný důvod, šlo zřejmě i o to, že si uvědomovali, že ve víře nejde jen o vnější projev či oficiální příslušnost, ale že je též nutné svou víru jaksi aktivně naplňovat, což právě v Čechách ani na Moravě již dále nešlo. Tomu by nasvědčovala i skutečnost, že se ani nyní Žerotín neuchyluje k radikální politice a nevkládá naděje v saská a švédská vojska, naopak je má za nepřátele své země, a když tito pak roku 1633 obsazují Slezsko, cítí se být ohrožen natolik, že žádá prostřednictvím svého švagra Adama ml. z Valdštejna císaře, aby se mohl usadit jinde. Konečně celá jeho snaha o smířlivou politiku odpovídá v podstatě učení jeho víry.

Velká část korespondence je povahy úřední a věnuje se hospodářským záležitostem na panství, jeho správnému chodu a zdárnému rozvoji. Kateřina však jeví značný zájem, nepochybně v souvislosti s vlastním osudem, také o problematiku a události politicko-náboženské. Těžký úděl těchto let prožívala Kateřina spolu se svým manželem a jak patrně z korespondence, byla mu velkou oporou. Aktivně se účastnila též pomoci exulantům a po odchodu z Čech jim spolu s manželem mimo jiné pomáhala udržovat kontakty s příbuznými i přáteli, kteří zůstali v Čechách nebo byli roztroušeni v různých koutech Evropy.

U Kateřiny Žerotínové můžeme nalézt jak některé paralely v přístupu k náboženské otázce se Zuzanou Černínovou, tak ovšem i zásadní odlišnosti. Jistě si

všimneme zejména oné náboženské snášenlivosti.⁶⁴ Ta byla dána v první řadě výchovou. Výchova do jisté míry souvisela jednak s náboženskou příslušností, jednak s úrovní sociálního postavení a jednak s politickými ambicemi té které rodiny. Kateřina se narodila v rodině po sociální stránce srovnatelné s rodinou, v níž se narodila Zuzana. Obě rodiny se řadily spíše ke šlechtě venkovské, kam politické tlaky dosud nepronikly natolik, aby zpřetrhaly příbuzenské a sousedské vazby. Rodiny byly již tak příbuzensky provázané, že náboženská příslušnost byla vnímána jako víceméně soukromá záležitost jednotlivce, resp. dané rodiny. Na druhou stranu nás okamžitě zaujme rozdílné řešení problémů spojených s konfesijní příslušností. Bezděky se nám „věrnost Kateřiny Žerotínové“ jeví v protikladu k „účelové konverzi Zuzany Černínové“. Jak jsem se již výše pokusila vysvětlit, konverze nemusela vždy znamenat pouhou účelovost a dokonce ani zradu vlastního přesvědčení, zvláště když si uvědomíme, jak velice blízká byla lidovému prostředí barokní zbožnost, jejíž podmanivost si rychle získávala lidská srdce.⁶⁵ Musíme si též uvědomit, že Kateřina byla o generaci starší než Zuzana, byla vrstevnicí Polyxeny, Alžběty Homutové či Zuzaniny chráněné tety. Dospívala tedy v době, kdy se obě strany, v souvislosti s politicko-mocenskými tlaky, vyhranily a každý jednotlivec se plně ztotožnil s tou či onou stranou. Navíc v době pobělohorských opatření byla tato generace již příliš stará, než aby chtěla své postoje měnit. Oproti tomu Zuzana dospívala v ovzduší již značně prodchnutém tridentskými reformami předznamenávajícími nástup baroka a systematicky šířenými jezuitským řádem, navíc v době, kdy již byla cestička konverzí dosti vyšlapána. Kromě toho byla rodina podnikavého Homuta veskrze praktického ražení a řešení složitých teologických sporů přenechávala raději povolanejším.

Mluvíme-li zde o jistých generačních vlivech určujících chování i myšlení společnosti, musíme se nutně ptát, jak je možné, že se od svých vrstevnic tak výrazně odlišovala Polyxena Lobkovicová? Odpověď není zas tak složitá. Polyxena vyrůstala ve zcela jiném sociálním prostředí, daným vysokým významem jejího rodu, podtrženým ještě španělským rázem perňštejské domácnosti. Byla odmalička vychovávána v přísně katolické víře španělského

⁶⁴ Obě ženy chápaly válku jako uměle vyvolaný, zbytečný a nepochopitelný boj mezi křesťany.

⁶⁵ Viz: Kalista, Zd.: Století andělů a ďáblů. Jihočeský barok. Praha 1994.

typu, matka Marie Manrique udržovala kontakt se svými španělskými příbuznými i přáteli, španělští vyslanci i jiní hosté měli do pernštejského domu dveře stále otevřené, stejně jako členové jezuitského řádu, kteří zde našli významnou podporu i horlivé stoupenkyně. Také fraucimor, který byl tehdy významnou součástí dívčího vzdělání, vedla Marie Manrique v tomto duchu.⁶⁶ Z nemalé části tvořen jejími dcerami byl vyhlášen svou vysokou kulturně-politickou úrovní a nazýván pernštejským salómem. Zde se scházeli nejvýznamnější představitelé katolické strany, aby projednali nejaktuálnější problémy domácí i zahraniční politiky a zaujali k nim stanovisko, aby navázali kontakty a diskutovali o dalším katolickém postupu. To ovšem neznamena, že by zde byla programově šířena nějaká protievangelická nenávisť. Přes svůj politický charakter měl pernštejský salón především společenský význam, tím spíše pro samotné hostitelky, které přes veškerý respekt a úctu zůstávaly jako ženy spíše stranou vážnějších politických debat. Skutečnost, že sem evangelická šlechta zavítala spíše výjimečně, vyplývala z přirozenosti věci, než z nějaké osobní zášti. Přestože by Marie Manrique de Lara například nikdy neprovdala své dcery za nekatolíka, neznamena to, že by se s některými z nich nepřátelila. Tím spíše Polyxena, která se zde přeci jen narodila a snad se i dokázala lépe vcítit do místní situace a vzít ji na vědomí. Dochovala se korespondence svědčící například o přátelství a vzájemné úctě s Karlem starším ze Žerotína - hlavou moravské evangelické šlechty. Byť později Polyxena neváhala využít konfiskačních prodejů, vyplývá z korespondence s manželem Zdeňkem Vojtěchem z Lobkovic, že s nejtvrďšími rekatolizačními postupy, resp. císařovými pobělohorskými opatřeními se manželé neztotožňovali a nesouhlasili s nimi. Tato rozčarovanosť pramenila z jejich oddané víry v prozíravosť a uváženosť panovníkových kroků, nyní ovšem viděli, že císařova rozhodnutí směřují především k omezení zemských svobod.⁶⁷ Zdeňk Vojtěch se zpočátku snažil na císaře působit, nicméně mu nakonec nezbylo, než se se situací smířit, za což ho Polyxena v korespondenci několikrát pokárala. Polyxena snad k určitému fanatismu v důsledku své výchovy přeci jen tíhla. To lze tak trochu vcítit v jistě oddané horlivosti a cílevědomé spolupráci s jezuitským řádem a jeho štedrá

⁶⁶ Janáček, Jos.: *Ženy české renesance*. Československý spisovatel. Praha 1976.

⁶⁷ Marek, P. (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa*. Historický ústav Jihočeské univerzity. České Budějovice 2006.

podpora a také v přátelství, které ji po jistou dobu pojilo s fanatickou Kateřinou z Montfortu, manželkou Adama z Hradce. V tomto smyslu byla nejednou obviňována i svými současníky. Její životní rozhodnutí byla pečlivě, často až příliš pragmaticky promyšlená a systematicky budované postavení bylo podtrženo jejím sňatkem s uznávaným vůdcem tzv. španělské katolické strany, nejvyšším kancléřem Českého království Zdeňkem Vojtěchem Popelem z Lobkovic. Na druhou stranu ovšem byla Polyxena příliš inteligentní na to, než aby se nechávala zbytečně unášet vášněmi a jistě i politická rozvaha jejích manželů ji v tomto smyslu do určité míry ovlivnila. Mezi nejváženější přátele Lobkovicovy rodiny patřil, jak jsem již zmínila, například Karel ze Žerotína - vůdčí osobnost byt' umírněné opoziční protestantské strany.

Náboženské přesvědčení způsobilo nejednou i Polyxeně značné komplikace. V době stavovského povstání musela společně s manželem opustit zemi a uchýlit se do exilu ve Vídni. V tomto směru byl její osud paradoxně podobný osudu Kateřiny Žerotínové. Je otázkou, do jaké míry byl tento osud jen pasivně sdíleným osudem jejich manželů, resp. do jaké míry mohly ženy jednak samostatně, pokud nesouhlasily s manželovými stanovisky, případně nakolik ho mohly ovlivňovat. Tato otázka je spíše věcí každého jednotlivého páru. Záleželo nejen na vztahu obou manželů, na jejich vzájemné důvěře a úctě, ale také například hmotné nezávislosti manželky, na jejich schopnostech a sebevědomí. Tyto předpoklady do jisté míry zvýhodňovaly zejména vdovy, jejichž přínos často převyšoval otcovské věno, se kterým vstupovaly do prvního manželství. Příkladně dokázala těchto předností a výhod využít právě paní Polyxena Lobkovicová a ještě je vrchovatě zúročit.

Co se týče posledních dvou šlechticů, jejichž osudy se nám zrcadlí v dochovaných písemnostech, tedy Alžběty Myslíkové a Alžběty Lidmily z Lisova, dostáváme již obrázek zcela jiný. Obě ženy se narodily v prostředí, kde již nebyla náboženská příslušnost "na výběr". Pro obě představovalo katolické vyznání jediné představitelné, ostatní chápaly jako mylná. Protireformace, resp. rekatolizace pro ně znamenala víceméně nutné zlo, uvědomovaly si většinou, jaké důsledky to zemi přináší i jak ji vyčerpávají neustálé boje, velmi si přáli náboženský smír, nicméně se v podstatě s císařovým postupem ztotožnily považovaly jej za nevyhnutelný. Jestliže Alžběta Myslíková musela prožít celý

svůj život uprostřed válečné vřavy třicetileté války, Alžběta Lidmila z Lisova se míru dočkala. Alžběta Myslíková, jejíž manžel vedl císařská vojska, prožívala válku daleko intenzivněji než Alžběta Lidmila, která ji prožila v relativním bezpečí rodinného krbu. Těžká válečná léta, kde číhala smrt na každém kroku, zintenzivňovala i náboženský prožitek, posouvala jej ovšem do jaksi mimorozumové roviny, kde je víra cítěna a prožívána a člověk je naprosto oddán Boží vůli. Proto se také neptá proč se co děje, ale pouze se upíná k Bohu a prosí o jeho pomoc. Právě prožitek hrůz války a deprese z jejích důsledků dala vzniknout oné barokní hloubce zahalené do monumentálních scén barokních procesí či poutí.

Dochované prameny vzešlé z per těchto dvou žen se samozřejmě výrazně odlišují, což je dáno v první řadě jednak jejich charakterem, jednak i dobou vzniku, resp. tím, že korespondence Alžběty Myslíkové vznikala v době třicetileté války, zatímco paměti Alžběty Lidmily z Lisova zaznamenávají období, kdy se již země relativně konsolidovala. Zatímco se paměti zabývají pouze nejvýznamnějšími událostmi v životě Alžběty Lidmily, korespondence Alžběty Myslíkové zachycují nejružnější podrobnosti a zajímavosti. Také niterné prožitky jsou těmto soukromým listům svěřovány daleko častěji a spontánněji než rodinným pamětem Alžběty z Lisova.

Nicméně v obou pramenech můžeme nalézt nápadnou podobnost v chápání víry, resp. religiozité. Zde je patrný výrazný posun oproti přístupu jejich rodičů, který se udál během a důsledkem třicetileté války. Vztah k Bohu se zásadně mění. Bůh je nyní přítomen všude a neustále, v podstatě jakákoli činnost závisí na jeho vůli. Výrazným motivem je smířené přijímání přicházejících událostí a stálá obava o Boží přízeň. Téměř jakákoli činnost je prováděna s myšlenkou na Boží požehnání a vždy ji předchází prosba za zdárný průběh. Zde se jasně odráží prožitek strastiplných válečných let, kdy si lidská bezmocnost uvědomovala sebe samu a upínala se k poslední naději - k všemohoucímu a zároveň milujícímu Bohu.

Jakýsi mezistupeň v religiozité - řekněme - humanistické a barokní může snad reprezentovat Zuzana Černínová. Její víra je jaksi velmi intenzivně, niterně až citově prožívaná, její *nadkonfesijní přístup* ji však stále spojuje se světem jejího mládí. U generace jejích dětí je podobný přístup již ten-tam. Příkladem je

Zuzanina polemika se synem Humprechtem ohledně staré tety - nekatoličky, o kterou se starala.

Jedním z nejzajímavějších témat jsou ovšem náboženská bratrstva. Ta v baroku zaznamenávají nebývalý vzestup a oblibu.⁶⁸ V této instituci se velmi osobitým způsobem pojí rovina náboženská a společenská. Bratrstva sehrávají jednu z nejdůležitějších rolí společenského života této doby, přičemž poskytují svým členům nejrůznější sociální i duchovní záruky, jako zajištění řádného pohřbu či zádušní mše. Primární úlohou každého bratrstva je zajištění řádného odchodu z tohoto světa a pomoc na cestě ke spáse - tedy připravenost na smrt, řádný křesťanský pohřeb a zádušní mše. Podle možností pak jednotlivá bratrstva nabízejí i další "výhody". Organizují různé společenské a kulturní akce, pořádají procesí, účastní se na slavnostech na slavnostech. Úměrně tomu vyžadují ovšem i aktivní účast a podíl, resp. povinnosti svých členů. Jednotlivá bratrstva mají též různě vysokou úroveň a prestiž a členství v nich je zároveň jakýmsi společenským vyznamenáním. Přijetí do těch nejvýznamnějších je pak velice obtížné a komplikované a často závisí i patřičných konexích. Takovéto přijetí neopomněla žádná z našich šlechticů zaznamenat do svých řádků a chlubila se tím s neskrývanou radostí. Alžběta Lidmila z Lisova si při této příležitosti poznamenala: *Léta 1676,.....jsem tu milost dosáhla od J.M. císařovny vdovy, kteráž mně ráčila dát zlatý šmělčovaný kříž, kterej u sebe vždycky musím nosit jsouce přijata do vzácného bratrstva Svatého Kříže, takovejž kříž J.M. císařovna sama nosí, a ty nejvzácnější paní, a v tom svatém bratrstu jsou. K tyto milosti jich nepřijde mnoho krom vzácný osoby,....., tu J.M. císařovna dá sama za tu paní umrlou milostivé a vzácné rekvijem sloužit a pozve k tomu to nejpřednější panstva"*⁶⁹

Také Zuzana Čenínová velmi intenzivně a emotivně prožívá své členství v náboženském bratrstvu. V dopise datovaném k 21. červenci 1646 synovi píše: *Jistě myslím sobě, že milej Pán Bůh ráčí o nás, vdovu a sirotky, podle svýho zaslíbení péči míti. Mimo mou nadálost a v pravý pravdě bych se byla smrti svý spíše nadála, nežli tý dobročinnosti od pátera Františka, našeho kapucína, aby to měl mně a vám, moji nejmilejší synové, učiniti. Měli teď před některým dnem*

⁶⁸ O tomto více viz: Mikulec, J.: Barokní náboženská bratrstva. Praha. 2000.

⁶⁹ Ratajová, Jana (ed.): Alžběta Lidmila z Lisova: Rodinné paměti. Scriptorium. Praha 2002. s. 115.

v Budějovicích Českéjch, tuším, říkají, „kapitolu“, byl tam jejich generál, museli se tam kapucíni sjítí z celého království českého. Ten svatej, pobožnej člověk generál jest tak svatej, že v málo dnech Bůh všemohoucí 2 zázraky učiniti ráčil; jeden vím, že jedna panna městská ve 12 letech od narození byla němá, on ji skrze moc Boha všemohoucího uzdravil, tak že děkovala sama Pánu Bohu a tomu svatýmu člověku generálu, že ji uzdravil, druhého dokonale ještě nevím zázraku. Co jest nám pak páter František způsobil, mně a vám, že jsme do bratrstva kapucínského přijatý, toho Ti vejpis odsílám, originál zůstává spečetěnej za mnou.⁷⁰

III. 2. Sňatek a manželství

Manželský svazek byl v této době jedinou možnou formou legitimního soužití muže a ženy a založení rodiny. Rodina měla posvátný charakter, jehož předobrazem a ideálem byla Svatá rodina. Podle učení Písma bylo povinností ženy tiše a pokorně poslouchat svého manžela a být starostlivou matkou jeho dětí, muž pak měl mít ženu v úctě, měl ji chránit a být jí oporou. Jak tomu tak bývá, praxe vždy pokulhává za ideálem, často se za ním přímo vleče, nicméně osobně nesouhlasím s některými současnými pohledy degradujícími tehdejší ženu do role jakési nesamostatné a odevzdané otrokyně tehdejších mužů. Domnívám se naopak, že v jistém smyslu, pro současného člověka ovšem těžko pochopitelném, požívala žena leckdy daleko větší úcty než dnes.

Stavovská společnost vždy dbala, aby byly uzavírány pokud možno stavovsky rovné sňatky. Stará šlechta jen nerada viděla, jak se neustále zvyšuje postavení šlechty nové - úřednické a vojenské - a jen nerada ji přijímala mezi sebe. V průběhu 16. století se jen nerada smířovala s nutností přizpůsobit se novým hospodářským trendům a hlavně zpočátku odmítala podnikání jako činnost nedůstojnou svého stavu. Nakonec jí nicméně nezbylo, než vzít nové okolnosti na vědomí a přizpůsobit se nové skutečnosti. Kdo se včas chopil příležitosti mohl svůj majetek nebývale rozmnožit - příkladem může být rod pánů z Pernštejna či

⁷⁰ Kalista, Zd. (ed.): Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Janem Humprechtem Černínem z Chudenic. Melantrich. Praha 1941. s. 108 – 109.

pánů rožmberských⁷¹, mnoho významných českých i moravských rodů však v této době náhle upadá, neboť již nemohou konkurovat vzrůstající se podnikatelské vrstvě, byť jí často chyběl důstojný rodokmen. Tak znenáhla dochází k tomu, že příslušníci dříve významných, nyní ovšem zchudlých panských rodů uzavírají sňatky s příslušníky nižších, nicméně zámožných rodin, ač obvykle nanejvýš ze “sousedního” stavu. Čím byl však rod významnější, tím více musel dbát na výběr vhodných partnerů, čímž se okruh značně zužoval.

Dalším kritériem determinujícím sňatkovou politiku byla otázka náboženská. Jak jsem již výše poznamenala, ideálním zůstával sňatek monokonfesijní. Situace předbělohorského období byla ovšem taková, že velká většina české šlechty byla vyznání nekatolického. Příslušníků staré utrakvistické církve bylo stále méně a poměr se měnil ve prospěch Jednoty bratrské. S pronikáním reformačních směrů z Německa přibývalo též přívrženců luteránství a kalvinismu. Podle toho, jak blízka si jednotlivá učení těchto reformačních směrů byla, docházelo mezi nimi ke sblížování a spolupráci⁷². Za této situace byla smíšená manželství naprosto běžným jevem, a to i mezi významnějšími rody. S vyostřováním poměrů se však vyhraňuje i tato záležitost, jak to vidíme na případu početných pernštejských dcer. Po Bílé hoře se samozřejmě situace zásadně mění. Katolické vyznání se stává jediným povoleným, namísto vypovězené protestantské šlechty přichází šlechta cizí katolická, často onoho “nového”, vojenského typu.

Původ a konfese bývají tedy základními hledisky při volbě životního partnera a jejich význam se zvyšuje přímo úměrně postavení rodiny. Tím chci naznačit, že čím významnější rodina, tím menší vliv na volbu partnera má samotný ženich či nevěsta, sňatek je především věcí rodiny. Srovnáme-li například sňatky Polyxeny z Pernštejna a sňatek Alžběty Černínové, uvidíme dva naprosto odlišné přístupy. Sňatek Polyxeny z Pernštejna byl především politicko-ekonomický. Ona sama jej do jisté míry chápala jako povinnost, ale zároveň jako vysvobození od smutného údělu starých panen, neboť přijatelných nabídek mnoho

⁷¹ K této problematice viz např.: Hrubý, Fr.: Z hospodářských převratů českých v století XV. a XVI., in: Český časopis historický XXX, 1924, s. 205-236 a 432-459.

⁷² K tomuto tématu viz: Skýbová, A.: K politickým otázkám dvojvěří v Českém království doby předbělohorské, in: Husitský Tábor 4/1981. s. 145-147.

nepřicházelo. Viléma z Rožmberka téměř neznala a o lásce zde nelze vůbec mluvit. Naproti tomu Alžběta Černínová byla velmi záhy obletována mnoha nápadníky a, jak se zdá, mohla si vcelku sama vybírat, i když konečné svolení záviselo přeci jen na rodičích. Tak došlo i k přechodné roztržce, když Alžbětina volba padla na Zikmunda Myslíka z Hyršova, důstojníka císařské armády, jehož rodina byla ještě donedávna pouze pražskou patricijskou rodinou. Své svolení dali Alžbětini rodiče teprve na přímluvu mocného příbuzného Heřmana Černína a samotného arcivévody Leopolda. Nutno poznamenat, že si však Zikmunda Myslíka velice oblíbili, Zuzana ho nejednou označuje za svého syna. Zde tedy byla stavovská příslušnost, resp. šlechtický původ, sice důležitou okolností, nicméně nikoli nepřekonatelnou překážkou. Koneckonců již Alžbětina babička Alžběta Homutová, rozená z Cimburka, se provdala za člověka nižšího, zemanského stavu. Něco podobného by nebylo u rodin významu Pernštejnů či Rozmberků⁷³ myslitelné, čímž ovšem zvláště ženy ztrácely naději na sňatek. V případě Alžběty Černínové byl tedy hlavním impulsem k uzavření manželství skutečně citový vztah – tato láska se tedy mezi oběma mladými lidmi vytvořila spontánně ještě před sňatkem. Bohužel, doba jejich štěstí nepřála, oba manželé velice trpěli vzájemnou odloučeností a cenou jejich lásky byla nakonec Alžbětina předčasná smrt. Zikmund Myslík nesl smrt manželky velmi těžce a propadal hluboké depresi a zármutku, jak o tom svědčí Zuzaniny i Humprechtovy dopisy. V jednom z nich se Zuzana svému synu svěčuje: *Což jsem já teď opět měla velkou starost o pana generálfeltmarsálka lejt[nanta], nic jsem na 4 neděle o něm nemohla věděti, kde jest, mnoho mi jich pravilo, že na smrt nemocnej jest, ale, chvála Pánu Bohu, opěty jsem tý starosti zbavena, přijel šťastně, jezdil až do toho Etinku a tam asi 3 neděle byl zavřenej, velikou žalostí i taky přece byl hrubě nemocnej. Bože, což je to za jeho zármutek velikej pro to dobrý, bohobojící, poslušný mý dítě!*⁷⁴ O něco později pak k její smrti dodává: *..., jak ji převelice lidé chválí, obzvláště její nejmilejší pan manžel, kterejž jí tak želí a lituje, jako v světě*

⁷³ Viz případ Evy z Rožmberka, sestry Viléma a Petra Voka z Rožmberka. O tom viz Janáček, Jos.: *Ženy české renesance*. Československý spisovatel. Praha 1976. kap. 3, s. 40-56 .

⁷⁴ Kalista, Zd. (ed.): *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Janem Humprechtem Černínem z Chudenic*. Melantrich. Praha 1941. s. 92.

*manžel manželky litovati může.*⁷⁵ Toto krátké manželství je charakteristickým příkladem manželství uzavřeného z lásky a jejich manželská korespondence bývá často citována jako důkaz proti tvrzení o pragmatičnosti tehdejších sňatků.⁷⁶

Není pravda, že by sňatek byl až do 19. století, případně ještě déle, jakousi “obchodní” záležitostí rodičů a dcera, že by jen pasivně čekala a tiše doufala, že její nastávající nebude starý, surový či ošklivý. V průměrné šlechtické rodině tomu bylo spíše tak, že první slovo měla samotná dcera, když určila nápadníka, který si získal její přízeň - pokud samozřejmě nějakí nápadníci byli. Okruh těchto nápadníků rodiče bezpochyby znali a do značné míry jej mohli též ovlivnit, nicméně důležité slovo zůstávalo stále dceři. Tak obvykle nedocházelo k a priori konfliktním sňatkům, i když skutečné sblížení, případně láska, se dostavily leckdy až po něm. Je ovšem pravda, že mnohé nevěsty se setkaly se svým budoucím manželem až nedlouho před sňatkem nebo dokonce až v den svatby, resp. zasnub. Zdá se, že mladší dcera Zuzany Černínové, Eva Polyxena, provdaná za pana Kapouna ze Svojkova, si nejspíše tohoto ovdovělého vojáka (resp. vysokého důstojníka) s nedospělými dětmi nebrala z nějaké horoucí lásky. Tento sňatek byl možná spíše z těch, kde první iniciativa vzešla od samotného nápadníka, v tomto případě pana Albrechta, který hledal východisko ze své komplikované situace, resp. ženu, která by se postarala o jeho děti. Možná nejprve požádal o Evinu ruku její matku Zuzanu (otec Jan byl v době Evina sňatku již po smrti). Ta proti sňatku nic neměla a navrhla tohoto nápadníka své dceři, která, v souladu s tehdejší výchovou, ničeho nenamítala a poslušně souhlasila. Patrně ovšem měla také, přinejmenším teoretickou, resp. krajní možnost pana Kapouna odmítnout, je však otázkou, zda by se pak v těchto složitých dobách objevil někdo další, kdo by se ucházel o ruku této, nijak bohaté a snad spíše uzavřenější dívky. Nechtěla-li tedy riskovat, že zůstane neprovdána, nezbylo jí než souhlasit. Zároveň se lze domnívat, že - vzhledem k ekonomickým potížím rodiny - mohl být na Evu Polyxenu činěn i určitý nátlak. Toto je jedna z možností - jaký byl skutečný vztah, se kterým Eva Polyxena vstupovala do manželství, se již bohužel nedozvíme. Toto manželství nicméně nakonec příliš šťastné nebylo. Evin manžel byl spíše

⁷⁵ Kalista, Zd. (ed.): Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Janem Humprechtem Černínem z Chudenic. Melantrich. Praha 1941.s. 98.

⁷⁶ Tamtéž viz s. 14-15.

hrubiánské povahy a své udělaly jistě i spory a výčitky ohledně Evina dlouho nesplaceného věna.⁷⁷

Co se týče manželství Alžběty Lidmily z Lisova, řadí se k oněm poměrně harmonickým, podobným tomu Zuzany Černínové, její matky⁷⁸ a především její dcery Alžběty. Třebaže nevíme nic bližšího o jejích námluvách ani nápadnících, z jejích záznamů vyplývá, že den jejích zasnub a svatby byl pro ni, přestože zůstává ve vyjadřování svých pocitů dosti opatrná, okamžikem šťastným: *Já Alžběta Lidmila rozená Tengnalovna z Kampu s dovolením mých jmilých rodičův s urozeným panem panem Rudolfem Adamem,..... přípověď na hradě Pražským, v domě mýho J.M. pan táty jsem jměla.*⁷⁹ Dále následuje záznam k sňatku: *Já s urozeným panem panem Rudolfem Adamem.....veselí majíc. Bůh pro milosrdenství své a na přímlovu Nejsvětější královny nebeské....rač nám novým manželům abychme v milosti a bázni boží v svorné a věrné lásce spolu živi byli...*⁸⁰ a záznam k odjezdu novomanželů na Nový Stránov: *Jás mým nejmilejším pánem panem Rudolfem Adamem na Nový Stránov jsem jela.*⁸¹ Přestože vždy můžeme namítnout, že jde jen o dobová klišé, domnívám se, že tyto řádky nasvědčují spíše tomu, že Alžběta Lidmila svého snoubence již delší dobu znala a pravděpodobně si jej za manžela vyvolila sama. Ať tomu tak bylo či nikoli, její manželství bylo zřejmě šťastné. Alžběta Lidmila se jistě těšila vysoké úctě svého manžela - sepsání dějin rodu, přestože jen rodinného významu, bylo zajisté samo o sobě odpovědným úkolem. Při návštěvě Vídně jí ukazuje císařskou pokladnici a jistě je rád, když je vyzvána, aby navštívila také knihovnu, kde jsou uchovávány památky jejích předků, zejména pak slavného pradědečka – Tychona

⁷⁷ Kalista, Zd. (ed.): Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Janem Humprechtem Černínem z Chudenic. Melantrich. Praha 1941. s. 15-16, 27-28.

⁷⁸ V případě Alžběty Homutové se manželská korespondence nedochovala. Z korespondence s dcerou Zuzanou Černínovou a z některých dalších okolností, jako je vztah dětí k otci a k domovskému prostředí, lze ovšem do jisté míry usuzovat na citovost jejich manželského soužití. V každém případě se zdá, že bylo přinejmenším bezproblémové a spíše harmonické. Všimněme si ovšem odlišného postavení obou těchto žen – matky a dcery. Jestliže Alžběta Homutová žije spíše ve stínu svého podnikavého manžela, pak dominantní osobností v manželství její dcery je jednoznačně Zuzana. To je jistě dáno více faktory - svou roli sehrává výchova, vrozené vlastnosti vlastní a partnerovy, velký význam mají však také společenské změny, resp. posuny v pohledu na ženu a její místo ve společnosti.

⁷⁹ Alžběta Lidmila z Lisova: Rodinné paměti. Ratajová, J. (ed.). Scriptorium. Praha 2002. s. 74.

⁸⁰ Tamtéž. s. 74-75.

⁸¹ Tamtéž. s. 75.

Brahe.⁸² O harmonickém manželství svědčí také záznamy bezděčně popisující úzkost ze smrti partnera a strach o jeho zdraví.⁸³ Všudypřítomná smrt byla každodenní hrozbou a významně ovlivňovala chování i myšlení společnosti. Citové projevy se nám tak v písemnostech nejčastěji zrcadlí právě v neustálých obavách o zdraví dotyčného, případně v ustálených přímluvných formulích.

V poněkud jiné a často výhodnější sňatkové situaci bývaly vdovy, zvláště pokud byly mladé. Byly většinou poměrně slušně hmotně zaopatřené a vzhledem k časným prvním sňatkům nešlo zdaleka jen o stařeny. Taková mladá vdova se nemusela nikterak obávat nedostatku nápadníků, a to obvykle ani v případě, že chyběla při nadělování krásy. Vdova již nebyla vázána ani omezována přáním či kalkuly rodiny a její rozhodnutí záviselo čistě na ní. O něco hůře na tom pochopitelně byly vdovy již zralého věku, u nichž již nebylo možno počítat s potomky. Na druhou stranu, vysoký věk a patřičná mohovitost měla pro některé, zvláště mladé, také svou přitažlivost. Takovéto sňatky se pak stávaly terčem kousavé ironie, nicméně to samo dosvědčuje, že k nim docházelo. Nemusela to však být čistě jenom touha po majetku, která přiměla nejednoho mladíka oženit se s o mnoho let starší vdovou. Příčinou mohla být i chudoba bez reálných vyhlídek na zásadnější změnu, neboť muž se nemohl ucházet o dívku, dokud ji nebyl schopen náležitě zabezpečit. Sňatek s bohatou a přitom starou vdovou se pak nabízel jako poměrně jednoduché a často nejrychlejší řešení jeho majetkových nesnází bránících mu ucházet se o dívku svého srdce a svého věku.

V této době si můžeme povšimnout i zajímavé společensko-sociální solidarity. Není výjimkou, že se některý z určených poručníků - zajisté na základě

⁸² ...byla jsem s pánem v šatz komoře, tam císařský poklady viděla. Taky sem byla v císařský bibliotéce[!], kdežto sem jse schválně šla dívat, protože mně denemarský rezident pověděl, jaký tam pěkný památky najdu mých předků, Tamtéž. s 120.

⁸³ ...nešťastnou novinu přinesl, že můj nejmilejší pán podakra dostal. Ihned na vůz vsednouce s chvátáním nemalým celou noc ku Praze jsem pospíchala,....., tu obě pána mého vlastní sestry mnohem hroznější a zarmoucenější novinu přinesly, že můj rozmilej pán..... na Hengšta (jméno koně, pozn. aut.) se posadil, kterýžto..... těžké ztlučení a hrozné pomačkání nejmilejšímu pánu mému učiníc, že všichni o dalším živobytí jeho pochybovali. Ale mocnost všemohoucího Pána a dáleji radou pana dokrora Dobřanského,, pomožení mu se stalo. Z čehož nejmilostivější Kriste Ježíši, Rodičko milosrdenství plná račte navěky věkův líbezností nevypravitedlnou chválení bejtí. Tamtéž, s. 98-99 a dále Dne sem se hned na večír těžce na horkost, rozstonala těžce, takže můj nejmilejší pán na spěch do Mladý Boleslavě pro doktora a do Prahy pro druhýho doktora poslal,..... Tamtéž, s. 112. Na straně 111 popisuje Alžběta Lidmila okolnosti porodu jedné z dcer, přičemž se zmiňuje, že, když na ní znenadání přišly porodní bolesti a jisté komplikace, nevědouc leknutím co dělat, přece jsem šla nahoru a pán můj se mnou,

předchozí dohody - ujímal spolu s nezaopatřenými dětmi, pokud bylo třeba, také jejich matky. Tak tomu snad bylo i v případě vdovy po Janovi z Valdštejna Magdalény, matky Kateřiny Žerotínové z Valdštejna, neboť s houfem malých dětí by se asi těžko dokázala sama o vše postarat.

Jak jsem již podotkla, postavení vdovy bývalo obvykle daleko nezávislejší, a to nejen v případě volby nového manžela, ale následně i v tomto manželství. Alternativa, že by se mladá vdova, měla-li tu možnost, již znovu neprovdala, byla spíše ojedinělá. Znovu provdaná žena, která si do nového manželství, přinesla často poměrně pěkný vlastní majetek, nebývala pak na svém manželovi tolik hmotně a tedy ani jinak závislá a často se pustila i do vlastního podnikání. Typickým příkladem nezávislé a ambiciózní mladé vdovy je jistě Polyxena z Lobkovic. Když zemřel její první manžel Vilém z Rožmberka, bylo jí 25 let a byla dosud bezdětná. Po Vilému z Rožmberka jí zbylo poměrně výnosné roudnické panství a díky jejímu hospodářskému i organizačnímu talentu se jí podařilo stávající majetek ještě dále rozmnožit. Systematicky si budovala vlastní zázemí a pro další sňatek se rozhodla teprve po jedenácti letech a po důkladném zvážení tohoto kroku. Již bylo řečeno, ani Polyxenin sňatek s nejvyšším kancléřem Zdeňkem Vojtěchem Popelem z Lobkovic nebyl uzavírán z lásky. Něčemu takovému by se tehdy tato pragmatická dáma snad ani nepodvolila. O to dojemnější je pak láskyplný příběh, o kterém vypráví jejich vzájemná manželská korespondence. *Stačí mi, aby mě Bůh opatroval a Vy jste mě měl rád*, píše Polyxena manželovi v dopise z léta 1618, stěžujíc si na opuštěnost a nejistotu, která ji obklopuje, a opakovaně ho poroučí pod ochranu florentského vyslance či papežského nuncia: *Svěřuji mu svůj život a jediné dobro, jímž je můj Zdeňk.*⁸⁴ O necelé tři týdny později mu píše plná obav: *Můj živote. Je devět hodin a právě jsem se dozvěděla, že přijela pravidelná pošta. Má duše, nepřivezla mi od Vás žádný dopis. Jsem proto překvapená, napůl zoufalá. Nevím, jestli jste nenapsal, nebo Vám nevzali Vaše psaní.*⁸⁵ O rok později si manželovi stýská: *Chlapec*⁸⁶ *je, požeňán buď Bože, zdrav. Avšak je spolu se svou matkou velmi osamocen.*

⁸⁴ Marek, P. (ed.): Svědectví o ztrátě starého světa. Historický ústav Jihočeské univerzity. České Budějovice 2006. s. 163

⁸⁵ Tamtéž. s. 165

⁸⁶ Václav Eusebius František z Lobkovic, syn Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a jeho ženy Polyxeny.

*Očekává tu požehnanou hodinu, kdy znovu spatří a bude moci být se svým otcem. Toho ať ze všech nejvíc Bůh chrání tak, jak je to třeba. Amen. Václav i já pozdravujeme Zdeňka. Kéž mi ho Bůh stráží tisíc let. Amen.*⁸⁷

Také Zdeněk Vojtěcha však odloučenost od Polyxeny velmi tíží, zároveň ji však těší: *Mé zdraví je, díky Bohu, pevné, avšak protože jsem bez Vás, není úplné. Náš Pán mi poskytne velkou laskavost tím, že se snad spolu brzy budeme moci sejt. Včera mi otec vicekomisař od kapucínů sdělil, že jste sice zdráva, ale že se velmi rmoutíte a pláčete. Moje královno, škodí Vám to. Buďte nadále tak odvážná jako doposud. Věřte mi, že Bůh Vás neopustí.*⁸⁸ Jindy zas píše: *Pro lásku Boží Vás prosím, dbejte o své zdraví. Já sám jsem zdrav, avšak necítím se dobře, neboť jsem bez své Polyxenky. Necht' mi ji Bůh stráží tisíc let. Tvůj věrný manžel a otrok Zdeněk.*⁸⁹ Podobná oslovení a slova oddanosti najdeme v každém jejich dopise. V dopise z konce roku 1625 se Zdeněk loučí s Polyxenou slovy: *Má duše, pozdravuji Vás a zároveň Vás žádám, abyste nezapomněla na svého Zdeňka, který Vás zbožňuje. Náš Pán Vám žehnej.*⁹⁰

Kromě lásky, kterou Zdeněk Vojtěch ke své ženě cítil, ji také velmi ctil a obdivoval. Ve své korespondenci ji pověřuje mnoha odpovědnými úkoly nejen hospodářského, ale i politického významu a radí se s ní o poměrně závažných státnických záležitostech. Polyxena ho ve svých dopisech velmi zasvěceně informuje o situaci a událostech oněch pohnutých let a je velmi dobře obeznána i o různých zákulisních jednáních. Dopodrobna zpravuje manžela o veškerém okolním dění a nejednou vyslovuje též prognózy ohledně budoucího vývoje.⁹¹ Jejich korespondence se bohužel zdaleka nedochovala kompletní – dopisy se zčásti ztratily, zčásti podlely času a velkou část jich pravděpodobně zničila sama Polyxena, když počátkem září 1618 obdržela na přímluvu knížete Kristiána z

⁸⁷ Marek, P.(ed.): Svědectví o ztrátě starého světa. Historický ústav Jihočeské univerzity. České Budějovice 2006. s. 171

⁸⁸ Tamtéž. s. 167.

⁸⁹ Tamtéž. s. 180.

⁹⁰ Tamtéž. s. 429.

⁹¹ *Zdejší lidé totiž v žádném případě neztrácejí čas. Otázka víry jim nedá spát. Říká se, že se do této záležitosti chtějí všichni vložit a urovnat ji. Jelikož je tato země kurfiřtstvím, nechtějí, aby se vydrancovala. Podle mého mínění se pod touto záminkou skrývá snaha oslabit panovníka (Matyáše Habsburského, pozn. aut.). Tato země je kurfiřtstvím, což je nutné zdůraznit. Zbývající tři kurfiřtské hodnosti se také dědí. Rovněž k bavorskému vévodovi, jakožto ke svému sousedovi, vypravili svého vyslance. Nevěřím však, že by se do toho pletl. Tamtéž. s. 160-161.*

Anhaltu povolení vycestovat za manželem do Vídně a bylo třeba jejich často kompromitující dopisy zničit.⁹² Přesto dochovaný zlomek svědčí o mimořádné informovanosti i vlivu této neobyčejné ženy vzbuzující již tehdy respekt i mezi muži, čehož si byla také dobře vědoma: *Všichni mi pomáhají a respektují mě. Jak ženy, tak muži.*⁹³ Karel ze Žerotína, jeden z nejvzdělanějších mužů tehdejších Čech, si Polyxeny velice vážil a obdivoval ji. Ač nekatolík, byl váženým přítelem Lobkovického páru a starým přítelem rodiny Pernštejnů. Roku 1599 psal Polyxeně, rozmlouvaje jí její úmysl usadit se ve Španělsku: *abyste na to, že paní z Rožmberka bejti a jakž místem, tak i smyslem všecky jiné paní v Čechách předcházeti ráčte, rozpomenouti ráčily; byl' možný bylo i Její Milosti paní máti k tomu, aby mezi náma zůstati ráčila, přivésti, jistěť by bylo čeho žádati, ale pokud Její Milost přece se na tom ustaviti ráčila, aspoň sebe, prosím, opatřiti ráčte...*⁹⁴

Podobný přístup k ženě byl ovšem spíše výjimkou, danou však i tím, že ženy se o podobné problémy příliš nezajímaly a nebyly k tomu ani vychovávány. Předmětem ženského praktického zájmu bývala rodina, domácnost a hospodářství. Právě hospodaření a péče o správný chod panství se stala činností, skrze kterou žena získala možnost uplatnit svůj talent a samostatněji se prosadit. Přestože byla ženám tato úloha postoupena poměrně nedávno, mnohé z nich se jí zhostily s překvapujícím úspěchem. Pokud tedy byla žena v tomto ohledu iniciativní a schopná, přenechával jí muž tuto starost patrně bez větších námitek, naopak, mnozí - vzhledem ke svému zaneprázdnění - tuto iniciativu spíše přivítali a většinou ji dokázali i ocenit, přičemž zároveň stoupala v jejich očích i Toto "ženské podnikání" je nejvýraznější právě v období předbělohorském a těsně po něm, kdy některé ženy, mezi nimi i Polyxena, neváhaly využít konfiskačních prodejů a zařadit se tak mezi nejbohatší magnáty v zemi. V období baroka, jak se zdá, tato iniciativa poněkud polevila. Snad to bylo dáno i zvýšeným důrazem na stránku duchovní, kdy ženy dávaly přednost různým aktivitám v rámci farnosti, náboženského bratrstva aj.⁹⁵ Jestliže u všech našich "renesančních šlechticů" se setkáváme s větší či menší hospodářskou aktivitou, pak u Lidmily z Lisova nic podobného nenalzáme. V jejích pamětech je zaznamenán život jakoby pomalejší,

⁹² O tomto podrobněji tamtéž, s. 23-25.

⁹³ Tamtéž, s. 161.

⁹⁴ Janáček, Jos.: *Ženy české renesance*. Československý spisovatel. Praha 1976. s. 89-90.

⁹⁵ K tomuto viz více: Mikulec, Jiří: *Barokní náboženská bratrstva*. Praha 2000.

klidnější. To je dáno zejména charakterem tohoto pramene. Zaznamenávány byly jen vybrané události, které bylo nutno uchovat v paměti a které pozvedaly prestiž rodiny. Měřítkem je především přízeň císařova a přízeň Svaté církve. Záznamy se týkají dětí, rodiny, společenských aktivit či farnosti. Alžběta si zakládá na vysoké společnosti, se kterou se dostává do kontaktu, je hrdá na manželovy a také synovy úspěchy, zdůrazňuje význam vlastní rodiny i její zásluhy – ty vyplývají z věrné služby panovníkovi a Bohu.

Všední život ani “obyčejné” starosti zaznamenávány nebyly. Přestože to nedokazuje, že by se ženy zcela přestaly starat o běžný chod hospodářství, důkazem toho je i zmiňovaná Alžbětina kuchařka, resp. kniha receptů, a také ojedinělé bezděčné zmínky⁹⁶, domnívám se, že někdejší velkorysé “ženské podnikání” podstatně ustalo. To bylo dáno jednak “návratem” mužů v důsledku politického úpadku velké části české šlechty a jejich opětovného převzetí svých dřívějších úloh, jednak celkovou změnou životního stylu.⁹⁷ Šlechtická kultura se výrazně zaměřila na kulturně-spoločenský život, její sebereprezentace z velké části tkvěla v podpoře kulturních aktivit i sebevzdělávání. Zde můžeme sledovat další zásadní posun v pohledu na ženu, na její roli ve společnosti a také na její sebevímání. Vedle mateřství hraje nyní významnou společenskou úlohu také reprezentace a kulturně-charitativní činnost.

III. 3. Děti, rodina, rodinné vztahy a smrt

Základním předpokladem společensky přijatelného založení rodiny⁹⁸ bylo tedy uzavření manželství, resp. církevního sňatku. Ideálním vzorem pak byla Svatá rodina. Narození dítěte posvěcovalo manželský svazek a bylo též jeho naplněním. Dítě tak nebylo pouhým „dědicem“ či dokonce „pracovní silou“, jak bývá často zdůrazňováno, nýbrž mělo, jako ostatně vše v předmoderním chápání řádu světa, své nezastupitelné, jedinečné a respektované místo v uspořádání

⁹⁶ *Dne 1. octobris odemkla jsem hůru, aby malíři malovali...* Ratajová, J. (ed.): Alžběta Lidmila z Lisova: Rodinné paměti. Scriptorium. Praha 2002. s. 111.

⁹⁷ Viz: Kalista, Zď.: Století andělů a ďáblů. Jihočeský barok. Praha 1994.

⁹⁸ Mám na mysli „západoevropský model“ – tedy rodinu v užším slova smyslu, tak, jak tento pojem chápeme dnes.

společnosti. Výchova dítěte nebyla jen věcí rodičů, nýbrž celé společnosti – člověk byl tehdy vázán daleko širšími vztahy než dnes a tak jí byl, konec-konců také ve vlastním zájmu, i daleko více odpovědný. S tím souvisí nejen význam preceptorů a učitelů, ale také například kmotrů⁹⁹, kteří měli dohlížet na správný mravní a náboženský vývoj svého kmotřence. Výchova dítěte byla chápána jako určitý vklad, jehož si dítě mělo vážit a jež mělo v dospělosti zúročit – tedy jakási „společenská smlouva“. Dítě rodičům vděčí nejen za výchovu, vzdělání a zabezpečení, ale především za dar života samého. Neúcta k rodičům, resp. k předkům, je znakem úpadku, doplácí na ni celá společnost a zároveň na ni jednou doplatí dotyčný člověk sám. Rodiče a společnost jsou na druhou stranu zodpovědní za výchovu svých dětí a ponесou také následky případného zanedbání. Jestliže jsem použila pojmu „společenská smlouva“, pak je nutno toto poopravit a upřesnit. Toto pojetí bylo totiž chápáno především jako smlouva člověka s Bohem ve smyslu pátého přikázání Desatera: „Cti otce svého i matku svou, abys dlouho živ byl a dobře se Ti vedlo na zemi“. Člověk tedy není zodpovědný pouze společnosti, ale především bude jednou skládat počet samotnému Bohu. V širším smyslu zde tedy nemluvíme o vztahu rodič – dítě, ale lépe o vztahu Bůh – společnost – rodič – dítě. Jedním z pilířů tradičních společností byla hluboká úcta k předkům a zvláště k rodičům. Její absence či nedostatek byl chápán jako znak společnosti úpadkové, čemuž ostatně dnes dáváme za pravdu. Princip úcty k předkům a zároveň odpovědnosti za potomky je základním předpokladem života každé společnosti. Tento princip pak musí být posvěcen principem nejvyšším – tedy Bohem. Pochopíme-li tedy takovéto pojetí, které bylo zároveň obranou společnosti proti vlastnímu zániku, lépe porozumíme i některým, pro nás již nezvyklým a bohužel často špatně chápaným zvyklostem – bezvýhradná poslušnost rodičů, zdánlivá neosobnost vykání, ale i význam těch kterých církevně-náboženských obřadů. Toto je tedy základní východisko, ze kterého vychází, kromě jiných, také vztah rodič – dítě.

Vztah rodičů k dítěti se formoval v odlišných podmínkách než dnes. Vysoká dětská úmrtnost byla jedním z hlavních vlivů determinujících tento vztah. V první řadě ovlivňovala počet dětí. Ani tuto skutečnost však nelze zjednodušovat

⁹⁹ Ratajová, J. (ed.): Alžběta Lidmila z Lisova: Rodinné paměti. Scriptorium. Praha 2002. Viz zápisy o křtech a birmování.

tak, že šlo pouze o jakýsi podvědomý kalkul zvyšující počet přeživších potomků. I když životní zkušenost toto vyžadovala a jistě měla značný význam, připomínám, že zplození potomka bylo vnímáno jako naplnění manželského svazku, jeho vlastní smysl a poslání zaručující další existenci světa a bylo hmatatelným projevem Božího požehnání, takže umělá regulace, včetně plánovaného rodičovství, nebyla na místě a byla převážně odmítána jako nežádoucí zasahování do přirozeného řádu, resp. Božího plánu. Dalším důsledkem vysoké dětské úmrtnosti byl poněkud jinak se utvářející vztah rodičů k dítěti. Vzhledem k vysokému procentu zejména kojenecké úmrtnosti, vznikaly relativně pevnější citové vazby rodičů spíše až v pozdějším vývojovém stádiu dítěte, neboť jinak by nebylo možno takový psychický nápor snášet. Také nadále ovšem platilo, že se vazby rodičů k dětem upevňovaly a prohlubovaly se zvyšujícím se věkem dítěte a tím se snižujícím se procentem dětské úmrtnosti. Tak byl rozdíl v prožívání úmrtí kojence a například již pětiletého či ještě staršího dítěte. Podle mého názoru je však toto tvrzení přeci jen spíše schématické a musíme přihlížet i k mnoha dalším okolnostem. Tak například v Pamětech Alžběty Lidmily z Lisova si můžeme všimnout dvou zápisů k roku 1676 a 1677 týkajících se narození, úmrtí a pohřbu nejmladší dcery Ludmily Rozy. Oproti ostatním je tato část velmi emotivní a podrobná a značně se liší od obdobných záznamů starších. V těch bylo vcelku stručně zaznamenáno, kdy a za jakých okolností dítě zemřelo a kde bylo pochováno. V tomto případě však Alžběta Lidmila dosti podrobně popisuje průběh nemoci a následné úmrtí a okolnostem pohřbu věnuje samostatný záznam. Alžběta Lidmila tyto události popisuje následovně: *.....ta nejmilejší Liderle ten den po vánocích s psotníkem se rozstonala a v své nemoci mnohokrát jako umírala dycky zas k sobě přišla, dyž to tak dlouho trvalo, myslíce, že se jí v Praze pomůž, jela jsem s ní jakož s mejm pánem a do Prahy, s tím nejmilejším dítětem ale se chvíle lepšilo, chvíle horšilo, to tak devět neděl v tý její nemoci trvajíc, takže jsem rozumu pozbyt mohla. S ní ve dne v noci po ten celej čas sloužící jako věrná mateř strávila,*¹⁰⁰ Následuje záznam popisující den pohřbu. Alžběta zmiňuje, jak ji *zarmoucenou mateř* mnoho panstva celý den navštěvovalo a jak *večír ale sme mou nejmilejší mučedlnickou Ludmilu Rozu vezli*

¹⁰⁰ Ratajová, J. (ed.): Alžběta Lidmila z Lisova: Rodinné paměti. Scriptorium. Praha 2002. s. 118, 120.

a pochovali, a naříká: *Mý nejmilejší dítě, má Liderle, pamatuj na svou bolestně zarmoucenou mateř. Milovala jsem to pěkný dítě pro její velkou dobrotu a trpělivost její maličkosti náramně.* Tento zápis se velmi zásadně liší od obdobných (týkajících se smrti dítěte) záznamů starších. V první řadě si všimneme, že zde chybí příslušné ustálené formule svěřující dítě coby *anjelíčka* Bohu a vyjadřující naději, že tak mají v nebi svého přímluvce,¹⁰¹ přičemž přímo úměrně přibýlo spontánních projevů osobních prožitků. Tento poznatek by tedy popíralo uváděné tvrzení o prohlubování citových vazeb k dítěti, neboť Alžběta Lidmila již dříve pohřbila i několik dětí starších.¹⁰² Domnívám se proto, že s touto teorií si nevystačíme a musíme počítat s mnoha jinými okolnostmi, které mohly mít vliv na utváření citové vazby matky, případně otce, k dítěti. Jednak si musíme uvědomit, že tato dcera byla patnácté dítě a Alžběta si musela být vědoma, že je jedním z posledních. Dále zde byla skutečnost, že, nepočítáme-li syna Wentzela, který zemřel těsně po porodu před třemi lety, pohřbívala Alžběta své dítě naposledy před téměř deseti lety. Svou roli sehrál snad i věk. Jednou ze základních okolností byl však nepochybně vleklý a těžký průběh nemoci. Dlouhé období, kdy matka trávila veškerý čas u lůžka svého dítěte, prožívala spolu s ním jeho utrpení a několikrát zakusila hořkost zklamané naděje na možné uzdravení, to vše bezpochyby obzvláště silně připoutávalo matku k dítěti. Přišla-li smrt nenadále, dokázal se s tím člověk vyrovnat daleko lépe, přičemž mu bývala útěchou naděje na šťastnější posmrtný život děťátka. Jestliže však byli rodiče vystaveni dlouhodobějšímu psychickému náporu, když museli hledět na utrpení svého nevinného dítěte, pak jim smrt připadala daleko krutější a bolestnější. Zde se tedy setkáváme s reakcí nám daleko bližší. Nicméně se domnívám, že tehdejší lidem leckdy křivdíme, podezíráme-li je z jakéhokoli nedostatku citu. Zdánlivá chladnost a neosobnost reakcí na smrt zejména velmi malých dětí je tedy dána několika věcmi – 1) vysoká úmrtnost dětí vyžadovala nutnou obranu při zvládnutí tohoto psychického náporu, kterému byl člověk vystavován daleko častěji než dnes, a proto byl jednak na možnost úmrtí do určité míry připraven a jednak si podvědomě upevňoval citové vazby „opatrněji“, 2) křesťanská víra dávala lidem

¹⁰¹ ... *velebím Boha, že z mého nehodného života anjela sobě vyvolil. Souc ty naděje, že my rodičové přímluvce u tebe Bože jmíti budeme,...* Ratajová, J. (ed.): Alžběta Lidmila z Lisova: Rodinné paměti. Scriptorium. Praha 2002. s. 79.

¹⁰² Tamtéž viz s. 19-21.

skutečnou naději a útěchu v opětovné shledání a jeho smrt chápali spíše jako „odchod“ někam, kde nyní žije a kde se má mnohem lépe, 3) tehdejší lidé chápali a vnímali smrt daleko více jako součást života, byla jeho každodenní realitou a tak jí také dokázali, mnohem lépe než my, hledět do očí vzpříma.

Nejcharakterističtějším znakem soukromých písemností je neustálá obava o zdraví blízkých. Vidíme to nejen v opakujících se přímluvných modlitbách v Pamětech Alžběty z Lisova, ale zejména ve spontánních projevech soukromé korespondence. V dopisech nikdy nechybí pasáž zpravující adresáta o zdraví blízkých ani pasáž dotazující se na zdraví jeho samotného a zapřísahající ho, aby se vystříhal všeho, co by mu mohlo uškodit, přičemž následují formule poroučející jej do Boží vůle a ochrany. Nejedná se ale jen o zdraví. Jde také o starost o zdárnou výchovu a bezúhonnost dítěte, vidíme radost i rodičovskou pýchu z každého jeho úspěchu. Rodič je dítěti vždy a v každém věku nadřazený. Je to on, kdo udílí rady, chválí i nařizuje. Vidíme to v korespondenci Zuzany Černínové s jejími dětmi. Zuzana synovi radí a napomíná ho, čeho a koho by se měl raději vystříhat, jak nakládat s penězi, které mu posílají, kárá ho, když jí opomene napsat a chválí ho za jeho píli i úspěchy.¹⁰³ Humprecht pak matce v odpovědi především děkuje za její psaní i za její starost, zpravuje ji sobě i o všem ostatním, ptá se na zdraví blízkých a prosí o další zprávy. Vztah Humprechta k matce, resp. dítěte k rodičům, je především uctivý, pokorný a poslušný. To souvisí s principy, o kterých jsem pojednávala v úvodu této podkapitoly. Je pochopitelné, že čím je dítě starší, tím se tento vztah částečně koriguje, přesto však onen základní subordinační princip nemizí.¹⁰⁴ Můžeme však vidět relativně velký rozdíl v Humprechtových dopisech matce - zpočátku listy, při jejichž četbě vidíme dospívajícího chlapce nadšeného novými zážitky, dychtivého vzdělání a toužícího po úspěchu¹⁰⁵, který si

¹⁰³ ...hled' podle toho přísloví činiti: "Čiň co čiň, na Boha pamatuj, konce prohlídni a na věky nezhřešiš." Zlýho tovaryšstva a frúcimoru taky se, mý dítě, varuj, pana hofmistra pěkně poslouchej! Nad čím velikou radost mám, že mi pan hofmistr píše, že až posavád s Tebou dobře spokojen jest, ... Kalista, Zd. (ed.): Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Janem Humprechtem Černínem z Chudenic. Melantrich. Praha 1941. s. 54.

¹⁰⁴ Má nejroztomilejší a nejmilostivější pí pí mamičko! Když vím, že z milosti božské zdraví býti ráčíte, vím tak skrz to, že Bůh mý prosby (který já ustavičně k trůnu jeho za tou příčinou zkroušeně posílám) slyšeti ráčí. I tolikéž znám, že Bůh mě šťastného míti chtíti ráčí, poněvadž mě v milosti V.M. zdržovati ráčí, čehož znamená jest milostivé psaní vašnostiné Tamtéž. s. 175.

¹⁰⁵ Viz Humprechtovu prosbu o dovolení, aby směl připojit ke školní zvyklosti a přispět na vydání knihy na počest bakalářů a magistrů, s uvedením jmen přispěvatelů: ..., a mý jméno bude taky v tej knížce vytištěno a to to neostane jenom zde, ale po celej Evropě to půjde. Tamtéž, s. 44.

ovšem ještě často zasteskne po matce, otci a sourozencích¹⁰⁶, dopisy pozdější jsou však již psány sebevědomým mužem, který, ač má matku stále ve velké úctě, je již autoritou sám sobě a jeho poměr k ní se projevuje především jako starostlivá láska ke staré matce¹⁰⁷. Toto se ovšem zároveň promítá i v korespondenci Zuzany, která se cítí stále osamělejší a hledá v synovi oporu¹⁰⁸.

V černínském archivu se dochovalo také několik dopisů ze vzájemné korespondence Zuzany s její dcerou Alžbětou nebo také Bětuškou, jak ji matka oslovuje. Tyto listy mají pochopitelně poněkud jiný tématický charakter, jinak se ovšem těm Humprechtovým velmi podobají. Ne však zcela. Již z vlastní podstaty se vztah k dceři projevuje jinak než vztah k synovi, přičemž se zde odráží i chápání odlišných rolí mužských a ženských. Vidíme, že v synovi Humprechtovi hledá matka záhy oporu a přistupuje k němu jako k budoucí hlavě rodiny, resp. rodu. Ideálem správné a dosti přísné výchovy bylo vychovat vzdělaného, schopného a sebevědomého člověka, dobrého hospodáře, moudrého otce poddaných a věrného služebníka císařova, to vše samozřejmě v rámci křesťanské morálky a s Božím požehnáním. Tomu odpovídají také Zuzaniny rady i její napomenutí, synovo odloučení pak chápe jako bezpodmínečnou nutnost pro jeho budoucnost. V korespondence s dcerou vidíme kromě tematické odlišnosti také poněkud jiný pohled na její osobu jako na ženu. Alžbětě se v cizině stýská, její odjezd je chápán jako nechtěný důsledek jejího sňatku s císařským plukovníkem, sám o sobě nebyl jejím přáním a nebyl ani chápán jako příležitost k poznávání či dokonce sebevzdělání, její úděl byl zkrátka údělem oddané ženy, která se v cizím prostředí cítí osamělá, nudí se a nemá co dělat. Pobyť v cizině byl tedy u žen chápán zcela jinak než u mužů a nikoho ani nenapadlo, že by mohl být alespoň nějakým způsobem využit. Pohled na dceru tak v podstatě zůstává pohledem na dítě, které se ocitlo samo kdesi ve světě a matka se snaží dodávat sobě i jemu útěchu alespoň skrze dopisy. A matčina starost pochopitelně nemizí ani tehdy, když Alžběta odchází do pole za svým manželem a konečně se cítí být s ním šťastná.

¹⁰⁶ *Pán Bůh rač dáti, abyste s J. Milostí panem otcem v brzkém zase dobrým zdravím sem přijeti ráčili: Na to s velikou radostí očekávám.* Tamtéž. s. 42.

¹⁰⁷ *Jak živ, co jsem na světě, má nejmilejší p[aní] p[aní] mamičko, nebyl jsem tak zarmouceněj a starostí jsem větš neokusil jako nejničky, protože o V.M., můj Bože, již tak dávno, přes deset neděl, nic věděti nemohu, jak od posledního přemilýho psaní vášnostinýho,...* Tamtéž. s. 129.

Asi každého napadne, jaký vztah měla Alžběta Myslíková ke své malé “Zuzličce”, když se jí v podstatě vzdala, aby mohla být nablízku svému manželovi. Musíme si uvědomit, že se Alžběta vdávala v pouhých šestnácti letech a dcera se jí tedy narodila ve velmi mladém věku. Do svého manžela byla přitom zamilovaná slepou láskou mladého děvčete, se zaopatřením dětí neměla žádné zkušenosti, a tak, chtěla-li být manželovi nablízku, bylo rozumnější nechat dcerušku na výchovu matce. I když by láska k manželovi přeci jen neměla být důvodem k opuštění dítěte¹⁰⁹, nutno uznat, že toto řešení bylo jistě rozumnější, než kdyby chtěla Alžběta vozit své dítě s sebou a neúměrně tak zvyšovat riziko jeho úmrtí. Navíc mělo jít zřejmě jen o přechodnou dobu a jistě bylo pro Alžbětu toto rozhodnutí velmi těžké.¹¹⁰ “Zuzlička” se ostatně měla u své babičky, jak už tomu bývá, všemi rozmazlovaná a obletovaná, velmi dobře.

Jedinečná je v tomto ohledu také korespondence manželů Lobkovicových. Jejich jediný syn, Václav Eusebius, se narodil v Polyxeniných 43 letech, kdy v jeho narození již přestávali doufat. Další dítě již bylo v tomto věku prakticky vyloučeno a tak se oba rodiče k tomuto dítěti silně upínali. Byl jejich jediným dítětem, věnovali mu veškerou možnou péči a velmi dbali o jeho správnou výchovu a vzdělání. O to větší a úzkostnější však byly jejich obavy o chlapcovo zdraví. Pro Polyxenu byl syn navíc velkou posilou a útěchou v letech odloučení od manžela a mezi matkou a synem se tak vytvořilo velmi pevné citové pouto, které je pak provázelo po celý život¹¹¹. Polyxena byla také jeho první přímluvkyní, byla ochotna pro něj udělat cokoli a Václav jí její úsilí zas oplácel bezmeznou důvěrou.¹¹² Otec byl pro chlapce především autoritou a vzorem, což bylo jistě na jednu stranu umocňováno vzácností jeho přítomnosti, na druhou stranu jí však Václav dosti trpěl. “Stesk po otci byl natolik silný, že často žádal matku, aby jej poslala do Vídně. Kromě toho nejvyššímu kancléři pravidelně psal.”¹¹³ V korespondenci manželů Lobkovicových nikdy nechybí zpráva o chlapcově zdraví

¹⁰⁸ Tamtéž viz s. 30-31.

¹⁰⁹ Podle dobových konvencí byla navíc žena dokonce povinna následovat manžela, pokud si to přál.

¹¹⁰ Nutno také připomenout, že manželka byla podle soudobých konvencí povinna, pokud si to přál, následovat manžela. V tomto případě se ovšem zdá, soudě podle její vlastní korespondence, že se tak rozhodla sama a dobrovolně.

¹¹¹ Marek, Pavel (ed.), Svědectví o ztrátě starého světa. Historický ústav Jihočeské univerzity. České Budějovice 2006. s. 44.

¹¹² Tamtéž. s. 45.

či o jeho výchově a otec nikdy neopomene synka pozdravovat¹¹⁴ a stejně tak i on se nechává poroučet. Václav Eusebius byl navíc velmi nadané dítě a tak dělal rodičům nemalou radost. “Především v letech pozdějších, jež byla pro kancléře a jeho žena plna zklamání, jim svými úspěchy poskytoval určité zadostiučinění.”¹¹⁵

V zápisech Alžběty z Lisova narazíme i na několik zápisů týkajících se úmrtí jiných rodinných příslušníků než jejích dětí. Jde o zápisy týkající se smrti Alžbětiniých rodičů, sestry a švagrové¹¹⁶. Je zajímavé, že jednoznačně nejobširněji popisuje okolnosti úmrtí a průběh pohřebních obřadů v případě otcově. Tyto zápisy a některé další zmínky svědčí o velmi dobrých rodinných i příbuzenských vztazích. Zvláště sourozenecké vztahy byly zřejmě velmi akcentovány. Velmi zřetelně lze toto vidět jak v korespondenci černínské, tak lobkovické. Pavel Marek ve 4. kapitole své edice, nazvané “Šlechtic a jeho rodina”¹¹⁷, velmi hezky popisuje blízký vztah Adama Vojtěcha z Lobkovic s jeho o dva roky starším bratrem Ladislavem. Zároveň se zde snaží osvětlit poněkud komplikované vztahy širší lobkovické rodiny a dochází k závěru, že příbuzenské vztahy a rodová soudržnost hrály přes veškeré neshody přeci jen ještě velmi významnou roli. Stručně je zde nastíněna i situace v rámci rodiny Pernštejnů, o tom však podrobněji pojednávají příslušné kapitoly Janáčkovy monografie¹¹⁸. V případě korespondence černínské si můžeme povšimnout jaký důraz klade Zuzana na vzájemné vztahy svých dětí. Několikrát dokonce Humprechta zapřísahá, aby se postaral o svého mladšího bratra Heřmana: *...Tobě, můj nejmilejší synu Humprechte, poroučím a pro Boha prosím, pro požehnání boží neopouštěj svého nejmilejšího, jediného vlastního bratříčka Heřmana!*¹¹⁹ Humprecht byl pro Heřmana především velký vzor a pravidelně si s ním, ostatně jako i s ostatními sourozenci, dopisoval.¹²⁰ Zároveň mohla být bratrova úspěšnost a obliba jednou z

¹¹³ Tamtéž. s. 44.

¹¹⁴ *Václavovi posílám polibek. Vyřídte mu, že mu přivezu to, co jsem slíbil.* Tamtéž. s. 179.

¹¹⁵ Tamtéž. s. 45.

¹¹⁶ Ratajová, J. (ed.): Alžběta Lidmila z Lisova: Rodinné paměti. Scriptorium. Praha 2002. s. 98, 102, 104-106

¹¹⁷ Marek, Pavel (ed.), Svědectví o ztrátě starého světa. Historický ústav Jihočeské univerzity. České Budějovice 2006. s. 40-56.

¹¹⁸ Janáček, Jos.: Ženy české renesance. Československý spisovatel. Praha 1976.

¹¹⁹ Kalista, Zd. (ed.): Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Janem Humprechtem Černínem z Chudenic. Melantrich. Praha 1941. s. 189.

¹²⁰ *Heřman se Ti poslušně bratrsky poroučí a hrubě prosí, aby[s] mu odpustil, že Ti nepíše. Pán Bůh ví, mohu mu to svědomí dáti, že se tak pilně učí, jak můž bejtí,....., aby druhej rok v syntaxi nezůstal.* Tamtéž. s. 190-191.

příčin Heřmanovy nevyrovnané povahy, resp. možného komplexu méněcennosti. Nicméně měl Heřman svého staršího bratra velmi rád, obdivoval ho a Humprechtova velkého vlivu si byla velmi dobře vědoma i matka: *Mý dítě, když mu budeš psáti, byť malá cedulka byla, napomeň ho přece, aby se pilně učil, pana preceptora poslouchal, že jsi Ty starší a pana hofmistra bedlivě posloucháš; což on má za radost, když Ty mu píšeš, každému se chlubí.*¹²¹ Humprecht měl svého bratra i sestry také velmi rád: *Vašnosti poslušně poníženež prosím, račte se tak mnoho ponížiti a ode mně slečen [i] Heřmanička nastokrát pozdravovati, že, dá-li Pán Bůh, brzo se spolu shledáme.*¹²² Smrt své starší sestry Alžběty, s níž vyrůstal a se kterou si velmi rozuměl, nesl zřejmě velmi těžce, můžeme-li soudit z dopisu, v němž mu její smrt matka oznamuje.¹²³

V této souvislosti se chci ještě zmínit o tom, jak se - poněkud překvapivě - vyvinul vztah Alžbětiných rodičů, nebo přinejmenším Zuzany, k prve nechtěnému zeti Zikmundovi. I když je pravděpodobné, že proti jemu samotnému nikdy nic neměli, odmítnutí dát mu dceřinu ruku muselo nutně vyvolat určité napětí a u Zikmunda pocit pokoření. Na tom mnoho nemění ani určitá pravděpodobnost, že s tím mohl do jisté míry počítat a mohl na to být připraven, ani již poněkud za vlasy přitažená možnost, že snad mohl být ochoten - na přání nevěstinych rodičů - dobrovolně podstoupit potupné odmítnutí, formálně „zinscenované“ za účelem určité společenské legitimizace nezcela rovného sňatku, přičemž se předem počítalo s přímluvami vlivných přátel ženicha. O to zajímavější je, jakými vzájemnými sympatiemi a porozuměním byly nakonec vzájemné vztahy naplněny. Zuzana se v korespondenci o svém zeti zmiňuje téměř vždy, a to nejen v dopisech dceři, ale, což je vzhledem k vyšší objektivitě důležitější, také synovi. Dá se říci, že Zuzanin vztah k zeti byl velmi vřelý a postupem času téměř mateřský. Stejně tak i Humprecht měl svého švagra velmi rád a v korespondenci se s matkou pravidelně informují o jeho zdraví, situaci, o vzájemných stycích, apod. V jenom dopise Zuzana Humprechtovi píše, doufajíc v řádné doručení často se ztrácející korespondence, toto: *Dejž Bože, abyste ty psaní dostali, nebo je tam moc platného, obzvláště ty, jak pan generál*¹²⁴ *Ti posílá. Věř mi, že se můj nejmilejší*

¹²¹ Tamtéž. s. 81.

¹²² Tamtéž. s. 42.

¹²³ Tamtéž. s. 76-83.

¹²⁴ Zikmund Myslík z Hyršova.

*pan syn o Tebe o Tebe věrně jako otec stará.*¹²⁵ Později píše o Zikmundově nemoci a zármutku z manželčiny, resp. dceřiny smrti: *Což jsem já teď opět měla velkou starost o pana generálfeltmaršálka lejt[nanta], nic jsem na 4 neděle o něm nemohla věděti, kde jest, mnoho mi jich pravilo, že na smrt nemocnej jest, ale, chvála Pánu Bohu, opěty jsem tý starosti zbavena, přijel šťastně, jezdil až do toho Etinku a tam asi 3 neděle byl zavřenej, velikou žalostí i taky přece byl hrubě nemocnej. Bože, což je to za jeho zármutek velikej pro to dobrý, bohabojující, poslušný můj dítě!*¹²⁶ V ne o mnoho pozdějším dopise dotýkajícím se téhož se Zuzana dokonce přímo vyjadřuje k jejich vzájemnému vztahu: ...; *taktoť vím, že by mi pomyšlení rád učinil.*¹²⁷ Jindy zas Zuzana svému synu Humprechtovi píše: *Náš pan generál jest, chvála Pánu Bohu, zdráv, posílá Ti teď psaní. Převelice by rád, aby[s], mu napsal francouzsky, můj dítě, učiň mi tu lásku a napiš mu nákej řádek, byť dosti málo bylo, francouzsky, však jistě napíšeš tomu svému důvěrnému, dobrému, upřímnému příteli, kterémž až po tu hodinu takovej upřímném přítel opravdovém jest, že ho v nejmenší neupřímnosti poznati nemohu. Nerci-li jako nad švagrem, ale jako nad svým vlastním synem nad Tebou i nad Heřmanem se těší.*¹²⁸

Nakonec jen několik slov o vztahu Humprechta, jakožto syna, k otci. Jak jsem již výše uvedla, rodinné prostředí rodiny Černínových bylo, zdá se, dosti harmonické. V korespondenci Zuzany a Humprechta však mnoho zmínek o otci nenajdeme, spíše se omezují na žádost o vyřízení pozdravu či díků. Je to dáno zřejmě prostým důvodem, že spolu udržovali paralelní, resp. samostatnou korespondenci. S touto skutečností se sice setkáváme i u ostatních členů nejužší rodiny, nicméně s rodiči byla korespondence patrně nejhojnější a tak v tomto ohledu nepotřeboval další informace. Humprecht se zmiňuje i o listech malé neteři Zuzance, pochopitelně však až od určitého věku, proto jsou také zmínky o ní zejména v Zuzaniných dopisech dosti hojné. Konečně nemohl Humprecht zapomínat ani na „pannu tetu“¹²⁹, které se jeho matka ujala coby nekatoličky a poskytla jí ve svém domě přístřeší a ochranu. Nutno podotknout, že Humprecht

¹²⁵ Kalista, Zd. (ed.): Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Janem Humprechtem Černínem z Chudenic. Melantrich. Praha 1941. s. 56.

¹²⁶ Tamtéž. s. 92.

¹²⁷ Tamtéž. s. 98.

¹²⁸ Tamtéž. s. 218.

toto matčino rozhodnutí, vzhledem ke komplikacím, které z toho plynuly, příliš neschvaloval, Zuzana však v tomto zůstala neoblomná.¹³⁰ Zde můžeme opět vidět charakteristický posun v náboženském myšlení, který v období pobělohorské rekatolizace silně narušil mnohé příbuzenské vztahy a který Zuzanu, podobně jako mnohé jiné, tolik vzdaloval od generace jejich dětí.

III. 4. Sociální stratifikace, sociální a mezilidské vztahy

Raněnovověká, resp. feudální společnost byla, jak známo, založena na důsledné stratifikaci společnosti. Jednotlivé skupiny byly od sebe ostře odděleny a každá určovala člověku jeho roli. Vzájemná prostupnost byla proměnná v té které době, vždy ovšem závisela na přesně daných kritériích - k těm nejvlivnějším patřily zejména později peníze. Po dlouhou dobu však byla určující rodová příslušnost, tedy příslušnost k té kategorii, ve které se člověk narodil - základní rozlišení tedy dělilo společnost na "urozenou" a "neurozenou". Významným prvkem feudální společnosti byla stavovská hierarchie, závisající v první řadě právě na "urozenosti". Stav duchovní byl pochopitelně výjimkou a alespoň teoreticky byl otevřen "zájemcům" všech ostatních kategorií. Nejvýraznější konflikty související s narušováním vzájemné hranice byly tradičně mezi stavem měšťanským a šlechtickým¹³¹. Jednalo se jednak o střety mocensko-politické a hospodářské, jednak o nechuť "urozených" přijímat mezi sebe "neurozené", neboť tím docházelo k úpadku jejich prestiže. Konflikty vrcholí právě v raném novověku a "urozená společnost" s nechutí sleduje, jak se mezi ni tlačí stále další a další lidé bez řádného rodokmenu a pohlíží na ně s opovržením jako na samozvance, kupčíky a podnikavce. Záhy je ovšem zřejmé, že tato křeč již nemá smysl a nezbyvá, než se smířit s existencí této tzv. nové šlechty a začít ji respektovat.¹³² Tato nová šlechta je tvořena jednak šlechtou vojenskou a úřednickou - především tedy důstojníky císařské armády a vysokými úředníky, jednak některými

¹²⁹ Tamtéž viz list IV., pozn. 3), s. 235.

¹³⁰ Tamtéž viz s. 28.

¹³¹ Zde bylo ovšem také nutno rozlišovat stav panský a rytířský, čímž se zde ovšem nechci podrobněji zabývat.

zbohatlíky šlechtickou důstojnost si “zakoupivšími”. Kromě toho, v době, o které mluvíme vymírá postupně několik významných staropanských rodů a na jejich místo se tlačí pochybná šlechta “cizácká”¹³³.

Určitý pocit nadřazenosti a předsudky ovšem přežívali v prostředí “staré šlechty” velmi dlouho a nechuť k bližším kontaktům se projevovala i v každodenním životě. To se týká například problému sňatků, v našem případě konkrétně již několikrát zmiňovaného sňatku Alžběty Černínové z Chudenic s plukovníkem císařské armády, panem Zikmundem Myslíkem z Hyršova. Zde byla nechuť k nerovnému sňatku zřejmě skutečně hlavní příčinou počáteční nevole, neboť co se týče sympatií, dokázal si Zikmund velmi brzy získat upřímnou náklonnost celé rodiny, a o hmotné zabezpečení dcery také nemuseli mít Černínovi starost. Nakonec stačila vlivná přímluva a překážky se staly překonatelné. Příznačné je, že samotná Alžběta s tímto problémem neměla, „nová“ šlechta již pro ni nepřestavovala nobilitu méněcennou.

V této době měl tedy člověk již v okamžiku svého narození v podstatě vymezené hranice svého života a své místo ve společnosti. Ta byla velmi citlivá na sebemenší porušení těchto norem, určujících a zaručujících její „přirozený řád“. Tato citlivost a neochota k jakýmkoli odchylkám spočívala v jakémsi pudu sebezáchovy, kdy pro ni starodávný pevný řád představoval životní jistotu, předpoklad orientace ve světě i záruku celé její další existence. Případná odchylka pak znamenala porušení tohoto řádu, resp. narušení rovnováhy společnosti. Člověk, tehdy stále ještě silně závislý na přírodě, vystaven jejím rozmarům, nepřízním a nejistotě dalších dnů, pro něhož sebemenší pokrok znamenal výtěžek usilovné práce mnoha generací, potřeboval určitý pevný rámec, na který se mohl spolehnout, který důvěrně znal, věděl, co od něj může očekávat a jak se v něm pohybovat. Tento rámec byl pak do značné míry určován kulturně-náboženskými vzorci. Bez něj by byl jeho rozum vystaven tak neúnosnému psychickému tlaku, že by mu nebyl schopen odolávat. Člověk tak samu skutečnost, zda se narodil jako poddaný nebo jako pán nepovažoval za něco nespravedlivého. Dokonce mohlo být urážkou nejen „ponížení“ v rámci stavovské

¹³² O změnách myšlení a počátcích podnikání české šlechty viz: Hrubý, Fr.: Z hospodářských převratů českých v století XV. a XVI.; in: ČČH XXX., 1924, s. 205-236, 432- 459.

¹³³ Viz: Janáček, Jos.: Ženy české renesance. Československý spisovatel. Praha 1976. kap. 3, s. 40-56.

hierarchie, ale rovněž „povýšení“. Každá společenská skupina měla přesně určeno, jaká role jí přísluší. Prvním odlišovacím znakem byl pak oděv, podle něhož každý okamžitě poznal, „s kým má tu čest“, v jakém je k dotyčnému postavení, jak k němu přistupovat a jak s ním jednat, přičemž svévolné porušení tohoto pravidla, tedy nošení nepříslušejícího oděvu, se považovalo za vážný přečin porušující společenský řád a jeho vztahy. Musíme si ovšem uvědomit, že každé omezení bylo vždy zároveň také ochranou a právem.

Danost a požadavek společenské stratifikace neznamenal nutně překážky ve vzájemné komunikaci; tato komunikace měla pouze přesně danou formu a řád. Tím chci říci, že vzájemné vztahy napříč společenskými vrstvami mohly být poměrně vřelé i přátelské, musely se však odehrávat v rámci vymezených pravidel. Tyto vzorce chování, vzájemně odlišující jednotlivé společenské skupiny a bytostně spjaté s jejich rolemi, s sebou přinášely mj. též tradiční pocit odpovědnosti za sobě svěřené – panovníka za obecný lid, vrchnosti za své poddané, církve, resp. duchovenstva¹³⁴ za duše věřících. To vycházelo z náboženského chápání vyjádřeného podobenstvím o svěřených hřivnách či oblíbeným motivem Krista coby dobrého pastýře a církve jako jeho stáda. Oblíbeným zpodobňováním vrchnostenského vztahu byl přísný, avšak spravedlivý otec ochraňující, vychovávající i milující všechny své děti bez rozdílu. I tato představa ovšem musela mít ideální podobu – tentokrát Boha Otce. Zde opět vidíme, jak byl tehdy veškerý život úzce propleten s náboženským pojetím světa.

Právě vztah vrchnost-poddaný se v našich pramenech jeví ve velmi zajímavém světle a mohou velmi zásadně poopravit naši vžitou představu, o „zlých pánech“ a „trpících poddaných“. Korespondence našich šlechticů je velmi bohatým zdrojem informací k tomuto problému. Zejména korespondence nižší šlechty, jejíž významnou část tvoří problematika hospodářská a tedy úzce spjatá s poddanským prostředím, je velmi štedrá. V první řadě musíme uvést listy paní Kateřiny ze Žerotína a listy paní Zuzany Černínové. Dále ovšem i korespondence

¹³⁴ Zde bych ovšem upozornila na zvláštní postavení kléru v rámci společnosti, neboť příslušnost k této třídě nebyla primárně určena narozením a tak protínala prakticky všechny ostatní skupiny. Dá-li se tedy mluvit o společenské třídě či skupině, není podle mého názoru přesné, hovoříme-li o společenské vrstvě, neboť tato již v sobě obsahuje určitou hierarchizaci, přičemž hierarchizace církevní nesouvisí s hierarchizací společenskou, nýbrž stojí samostatně vedle ní, přestože se bezesporu vzájemně těsně prolínají s určitou vyšší mírou pravděpodobnosti horizontálního propojení jejich jednotlivých vrstev.

ostatních zmiňovaných žen – Alžběty Homutové a Alžběty Myslíkové. Dopisy Polyxeny Lobkovicové se také leckdy této otázce dotknou, nicméně jejich obsahový charakter je naprosto jiného rázu a jiné úrovně. V tomto případě jde tedy vesměs o izolované zmínky, nicméně nám poodhalují přístup a postoje těch nejvyšších kruhů aristokratické společnosti. Co se týče Pamětí Alžběty Lidmily z Lisova, přinášejí také mnoho zajímavého, mj. například v souvislosti s otázkou kmotrovství.

Vztah vrchnosti k poddaným měl mít tedy ideálně podobu otcovského vztahu k dětem. Toto pojetí mělo své kořeny již ve středověku, kdy se začínal vytvářet feudálně-klientelský systém založený na principu ochrany a poddanosti – leník dobrovolně vstoupil do područí pána, z čehož mu vyplývaly určité povinnosti, v tom předně odvod dávek, přičemž pán byl povinován ochranou svého vazala i jeho majetku. Přestože se skutečnost od ideálu velmi lišila, pocit odpovědnosti v podvědomí šlechty přeci jen přetrvával. Formálním vyjádřením tohoto jejího postoje bylo také pojetí, o jí svěřeném majetku, se kterým má hospodařit nikoli ve prospěch svůj, nýbrž především svých poddaných. Toto je ovšem spíše obecné, formální pojetí. Jak jsem již výše naznačila, mezi poddanými a vrchností existovaly také užší, řekněme neformální vztahy, které pochopitelně závisely především na frekvenci vzájemného kontaktu. Těmto vztahům bych se nyní chtěla věnovat především, neboť soukromá korespondence nám v tomto ohledu nabízí jedinečnou příležitost.

Z poddaných, kteří nejčastěji přicházeli do styku se svými pány, to bylo jednak služebnictvo, jednak úředníci spravující pánův majetek a hospodářství. Co se týče úřednictva, šlo zpravidla víceméně o vztahy formální, pracovní, i když je jisté, že někteří zvláště osvědčení měli s pány i osobnější vztahy.

V případě služebnictva šlo však o lidi žijící v bezprostřední blízkosti svých pánů. Zastávali zde různé funkce a byl zde tedy daleko větší prostor pro vzájemné sblížení. Mnozí vyrůstali na panském sídle či velkostatku již od útlého mládí. Zejména na sídlech nižší šlechty vyrůstaly děti pánů často společně s dětmi „personálu“ a nejen že později leckdy vstoupily do jejich služby, ale někteří z nich se zároveň staly jakýmsi jejich důvěrníky. Přestože nebyl takovýto důvěrný, někdy téměř přátelský vztah žádnou výjimkou, je přesto třeba mít se na pozoru před přílišným idealizováním. Nicméně je fakt, že nejbližší personál byl chápán ve

smyslu širší rodiny. V zásadě šlo o jakýsi zmenšený model, resp. praktické uskutečnění onoho modelu otcovské péče vrchnosti o poddané, přičemž byl ovšem uplatňován zcela spontánně a přirozeně. Dokladem může být péče, která byla věnována starým či nemocným. Alžběta Homutová píše své dceři: ..., *jest se ta Bětka na Radeníně a kuchtík rozstonali: I má mila Zuzanko, prosím tebe velice, nevopouštěj mi jich s pannou Hedvičkou, jestli předce stůní. Nic ten ouředník nepíše, je-li zase zdráva, čili předce stůně: stůně-li, udělej jí ten flastr pro prým i tomu kuchtíkovi a pošli s ním Kozmičkovou, ať jí jej sama dá a přiloží po několikrát, však von jí tam žádněj nic dobrýho neudělá, a ať řekne materi, aby s ní tam neníčko pobyla a jí pohlídala a opatřila, jestli stůně. Ať mi již pro Boha ti moji poddaní všickni nepomrou, však jich již dosti maličko mám.*¹³⁵ Podobné vztahy lze nalézt nejen na šlechtických velkostatecích, ale také na selských gruntech či v řemeslnických domech. Tento nejbližší personál měl některá podobná práva jako vlastní rodina pána domu, stejně tak ovšem i povinnosti vůči němu.

Korespondence našich šlechtičen, stejně jako též Alžbětiny Paměti dokládají poměrně osobní vztahy vrchnosti k poddaným. Zuzana Černínová si svému synu velmi často stěžuje nejen na zbídačení vlastní, ale také poddaného lidu důsledkem válečných událostí a především pak také chováním neukázněné soldatesky, a to z obou stran. Přestože lze namítnout, že zde hrají svou roli i důsledky hospodářské, není to rozhodně prvotní příčinou jejího rozhořčení: *Zle, přezle, nikdy hůř nebylo, jak od jedněch, tak druhéjch, přispějž nám vnově narozený děťátko, Kriste Ježíši, na pomoc a račiž nám ten svatej pokoj dáti! Berou, loupí, sami dávati musíme ještě daň lidu, je nemožná vypsati těch těžkostí. Bože, račiž nám sám pomoci, nesvornost veliká a my nebozí v tom hyneme!*¹³⁶ Zde si můžeme navíc povšimnout Zuzanina chápání válečných událostí. Jde o pohled veskrze pasivní, kdy konflikt vnímá jako důsledek nesvornosti obou stran a jejich neschopnosti se dohodnout. Obyčejný člověk, za jakého se sama považovala, pak nese veškeré následky takovéhoho přístupu, nejvíce na něj doplácí, přitom ho snad

¹³⁵ Dvorský, Fr. (ed.): *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova*, listy Alžběty Homutovny z Cimburka a Elišky Myslíkovny z Chudenic. Praha 1890. s. 21.

¹³⁶ Kalista, Zd. (ed.): *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Janem Humprechtem Černínem z Chudenic*. Melantrich. Praha 1941. s. 79-80.

ani nepovažuje za vlastní a nerozumí mu. V jiném dopise Zuzana píše: *Nyní opět musejí obilí půjčovati, kdo prej má co mimo svou potřebu: a kdež je pro Boha co na soldáty? kdož mi dá jedno zrno? Poddanej žádnej nic nedá a taky nic nemají co, jestliže jich nezaložím.*¹³⁷ V tomto případě se tedy přímo dozvídáme o zřejmě nijak výjimečném projevu vrchnostenské solidarity, i když snad do určité míry vynucené okolnostmi.

V listu z 22. února 1648 Zuzana synovi píše, jak se velmi těší na jeho dlouho očekávaný návrat, s politováním mu ovšem sděluje, že ho pravděpodobně nebude moci přivítat na rodném Radeníně, a to z důvodu šířící se epidemie tamních poddaných. Přitom vyslovuje pohled, jakým bylo pohlíženo na roli poddaného, resp. na jeho význam v rámci společnosti: *Vinšovala bych, abych mohla Tebe nejprvičky na Radeníně uhlídati, ale bojím se, že s těžkem se státi bude moci, nebo počínají tam poddaní stonati. Pane Bože, rač jich sám pozdraviti, taky opravdu, když poddanejch není, jest bez nich velmi těžko.*¹³⁸

Jako jiný příklad lze uvést část dopisu, datovaného k 31. srpnu 1647, informující o chystaném sňatku jedné ze služebných, přezdívané Turkyně: *Mý dítě, nevím Ti co novýho psáti domáciho, než mou Turkyni budu zde za toho člověka z Pacova vdávati, jak ji již tak dávno chce; tak od polovice bude veselí, jen se oddají a tak něco se připraví těm milejm svadebčanům.*¹³⁹ Ze Zuzaniny korespondence bych k tomuto tématu ocitovala ještě jeden úryvek jejího dopisu. Zuzana zde komentuje situaci ohledně správy černínského majetku:¹⁴⁰ *Musím se Ti svým stařečkem, panem Měděncem^{a)}, pochlubiti, že mi tak čistě, děkuje Pánu Bohu, spravuje, jen aby Pán Bůh ráčil svatej pokoj dáti; i taky mezi soldáty a, kde je potřeba, dojede. Ach, kýž semž já ho prvé vzala, byla bych si děkovala, což ten kluk Loňskej^{b)} nerad ho má, tentě jen jako vykrmenej vepř sedí s tou svou poštičkou a nic nechce pana hejtmana poslouchati, než můj „Měcháček“ Senickej^{c)} ten počal mustry od něho bráti, ale pak hejtman ho ulál, on se dal*

¹³⁷ Tamtéž. s. 68.

¹³⁸ Tamtéž. s. 230-231.

¹³⁹ Tamtéž. s. 190.

¹⁴⁰ Tamtéž, kap. XXXV., pozn. 19-21, s. 251. a) Jan Měděnec z Ratibořic, držitel zboží Kvasejovic, byl jakýmsi regentem statků Zuzany Černínové a jemu opravdu její rodina do značné míry vděčila za jejich uchování. b) Jiří Simeon Lonský, černínský hejtman na Radeníně. c) Jan Senický, býval už za časů páně Janových černínským úředníkem na Chustnici.

*napraviti, tak že jest velice mýho milýho pana kmotra poslušen, což jsem já na něj laskava. Bože, pozdraviž mi ho sám!*¹⁴¹

V Pamětech Alžběty z Lisova se s poddanými, resp. služebnictvem setkáváme velmi často. Většinou se však jedná jen o prosté záznamy, kdo byla porodní bába¹⁴², případně o kmotrech dítěte. Několikrát se zde však setkáváme se jménem jedné oblíbené služebné, která měla patrně v rámci rodiny zvláštní postavení, a to s jistou „Dorničkou Střelkou“. O tom, že se těšila poměrně značné důvěře, svědčí například záznam z roku 1676 popisující narození, nemoc a úmrtí dcery „Liderle“. Zde se s Dorničkou Střelkou setkáváme jako s výslovně jmenovanou služebnou doprovázející rodinu do Prahy, kde, jak doufají, bude jejich dítěti poskytnuta odbornější péče.¹⁴³ Zdá se, že tato žena byla nejspíše osobní služebnou a snad i jakousi důvěrnicí paní Alžběty. Možná byla také chůvou jejich dětí, o čemž by mohl svědčit záznam z roku 1677: *Dne 27. aprilis jsem.....vyjela s mým nejmilejším pánem do Vídně z Prahy a mý všechny děti nechala v Praze s pannou Dorničkou Střelkou.*¹⁴⁴ Primární úlohou této ženy však pravděpodobně nebyla role chůvy. Alžběta se na jiném místě zmiňuje o chůvě, která z nepozornosti zavinila úraz jednoho z jejich dětí, přičemž tuto chůvu nejmenuje; v případě Dorničky Střelky by to bylo výjimkou, navíc již samotný charakter této zmínky je mnohem neosobnější: *Josef jsouce stáří asi něco přes rok, chůva jeho z nepozoru odstoupíc od něho,....., po hlavičce na zem upad, chůva s bázní to zatajila, až dítě na smrt stoníc v cíli leželo studeným.*¹⁴⁵ I když neosobní tón by byl s ohledem na vážnost situace jistě pochopitelný, těžko by se tatáž žena těšila i nadále takové přízni a důvěře. Zde tedy můžeme vidět příklad velmi osobního a upřímného vztahu paní Alžběty ke své poddané, tedy napříč společenskou stratifikací.

Hojně se s lidmi z řad poddaných ovšem setkáváme, jak jsem již výše poznamenala, v souvislosti s porody a křtinami, resp. kmotrovstvím. Přestože jde jen o strohé informace, můžeme si povšimnout několika zajímavých věcí. Co se

¹⁴¹ Tamtéž. s. 122-123.

¹⁴² *A baba při mně byla Magdalena Maleská z Košetic.* Ratajová, J. (ed.): Alžběta Lidmila z Lisova: Rodinné paměti. Scriptorium. Praha 2002. s. 82.

¹⁴³ ... *myslíce, že se jí* (myšleno dceři Liderli, pozn. aut.) *v Praze pomůž, jela jsem s ní jakož s mejm pánem a se všema dětma a s Dorničkou Střelkou do Prahy, ...* Ratajová, J. (ed.): Alžběta Lidmila z Lisova: Rodinné paměti. Scriptorium. Praha 2002. s. 118.

¹⁴⁴ Tamtéž. s. 120.

týče porodních bab, již samotná skutečnost, že jejich jméno bylo hodno zaznamenání, ukazuje na to, že nebyla pro vrchnost jen anonymní ženou, nýbrž platila za zkušenou ženu a pokud se osvědčila, byla povolávána i napříště. Nejen samotná zkušenost porodní báby, ale jistě i přítomnost důvěrně známé osoby, umenšovala jistě rodičce porodní trauma. Je pravděpodobné, že několikeré porody nevytvářely pouze vztah porodní báby k dětem, jímž pomáhala na svět, ale vznikalo jistě i pouto mezi ní a rodičkou, resp. matkou těchto dětí. Tak se v této souvislosti zpravidla setkáváme vždy po určitou dobu s jediným jménem, které je opět po nějaké době, například z důvodu úmrtí, vystřídáno jménem jiným. Porušení této praxe bylo spíše výjimkou vynucenou momentálními okolnostmi, jakými mohl být předčasný, resp. akutní porod, ale také například jen zdravotní indispozice dané porodní báby či jiné běžné situace. Tak byla v letech 1658-1664 u pěti z celkem šesti Alžbětiných porodů porodní bábou jistá Magdalena Maleská z Košetic, pouze u jednoho, pořadím druhého, roku 1659, jí byla neznámá žena „z města Mladý Boleslavě“. Roku 1665, při porodu syna Josefa Rudolfa, se pak v této souvislosti poprvé setkáváme se jménem Anny Dlouhé z Vtelna. V případě dvou dalších porodů je to nejprve jistá Zuzana Penická z Podolí pod Svijany, u druhého pak není porodní bába zmiňována. Poté se opět v této úloze pravidelně objevuje Anna Dlouhá z Vtelna, s výjimkou dvou porodů v letech 1673 a 1674, kdy je u prvního uvedena jistá Zuzana Svijanská¹⁴⁶, u druhého pak tato informace chybí.

Nyní bych se tedy ještě vrátila ke své zmínce o kmotrovství. Funkce kmotrovství hrála po dlouhou dobu ve společnosti velmi důležitou úlohu. Tato role nebyla jen závazkem nábožensko-církevním ve smyslu dohledu nad řádnou křesťanskou výchovou, ale také zásadní otázkou sociální, neboť kmotrovství zavazovalo postarat se v případě potřeby o zaopatření kmotřence. Kmotrové byli tedy dítěti vybírání s největší pečlivostí, s ohledem na jeho budoucnost. Čím významnější člověk se jím stal, tím lépe. Je ovšem jasné, že každý nemohl požádat kohokoli. Proto, byl-li získán za kmotřence některý z významných lidí, resp. byl-li tento člověk svým postavením výše než rodiče dítěte, byla to pro ně

¹⁴⁵ Tamtéž. s. 90.

¹⁴⁶ Není vyloučeno, že je totožná s výše zmíněnou Zuzanou Penickou z Podolí pod Svijany, tuto možnost jsem však blíže nezjišťovala.

velká pocta, kterou si nenechávali jen pro sebe, neboť tím zároveň zvyšovali lest a prestiž rodiny vlastní. Poznamenávám, že nešlo jen o křtiny, ale také později o svátost biřmování. Podobnou chloubu významnými přáteli či hosty ovšem nalézáme i při všech ostatních příležitostech, jakými byly například zásnuby svatby či pohřby.¹⁴⁷ Alžbětiny Paměti jsou v tomto směru naprosto učebnicovým příkladem a jejich účel se v tomto směru nezapře. *Kmotrové a kmotry tuto níže následující: Jeho Osvícené Knížecí Eminentí pan cardinal z Harachu, arcibiskup pražský, a poněvadž pro jisté příčiny sám přijeti k nám nemohl, což konečně (jsouce vždycky k našemu domu náchylný a milostivém pán) rád učiniti chtěl, na svém místě urozeného pana pana Rudolfa Roderu, probošta staroboleslavského postavil. Kterýž podobně vedle Jeho Knížecí Eminentí za kmotra od nás prošen byl i také svou přítomností v kmotrovství stál a na místě Jeho Eminentí jej na rukou držel* (rozuměj kmotřence, syna Ernesta Rudolfa), *též urozený pán pan Wolf Hartman svobodný pán z Karlštejna a na Hrušově. Vysoce urozená paní paní Marie Alžběta, hrabinka z Vrbna,*¹⁴⁸ Podobný výčet kmotrů a kmoter najdeme také v mnoha ostatních popisech křtin i biřmování¹⁴⁹ Alžbětiných dětí. O to zajímavější je ovšem skutečnost, že postupně se sbor urozených kmotrů mění v několik chudých, dokonce žebráků. Toto se objevuje již v případě křtin třetího Alžbětina dítěte, dcery Teresie Lidmily Maximiliány, poté opět dlouho ne, od roku 1669, tedy od křtin dcery Victorie Lidmily Juliany, však znovu u všech dalších dětí. Jde o velmi zajímavou praxi, která snad souvisela zejména s jakousi módní praxí, resp., dobovou náboženskou horlivostí.¹⁵⁰ Důvodem zde rozhodně nemohly být existenční starosti či ztráta prestiže. Vždyť roku 1673 získal Rudolf Adam hodnost císařského komorníka a roku 1676 je Alžběta poctěna přijetím do prestižního bratrstva Svatého Kříže. Zdá se, že jde v podstatě o přesně opačný trend. Jestliže bylo na počátku třeba své postavení upevňovat a zvyšovat prestiž

¹⁴⁷ O Alžbětině zásnubách viz tamtéž, s. 74: ... *přípověď na hradě Pražském, v domě mého J. M. pan táty jsem měla. A při té přípovědi Jeho vysoce knížecí Eminentí pan kardínál z Harrachu arcibiskup pražský, J. M. pan hrabě z Kolovrat, nejvyšší sudí v království českém, též můj pan ujec J. M. pan hrabě Aleš Vratislav, president komory české,...* O pohřbu jejího otce viz pak s. 105: ... *můj nejmilejší dobrý paměti pan otec při přítomnosti pánův prelátův, kteří do domu k mrtvému tělu konduktu přišli, též při přítomnosti Jeho Excel. pana nej. Purkrabího a jiných místodržících, též jiných vzácných cavalirů a fraucymoru jest náš milý pan otec položený do skřípku,...*

¹⁴⁸ Tamtéž. s. 83.

¹⁴⁹ Tamtéž. s. 108. - Všimněme si ovšem, že tento popis je již daleko stručnější.

¹⁵⁰ Vzpomeňme v této souvislosti například významu a rozmachu nejrůznějších náboženských bratrstev, zpěváckých kůrů či oblíbených poutí.

rodiny vazbami na význačné osobnosti, později již těchto snah nebylo třeba, naopak postavení rodiny již bylo natolik významné, že bylo žádoucí a také si to již mohli dovolit - začít se chovat pokorně a vlastní význam jakoby přehlížet. Význam vlastního postavení se pak velkou měrou odrážel právě v míře náboženské horlivosti a chudoba byla jaksi „povýšena“ na obraz života Božího, přičemž byla často zmiňována v souvislosti s řádovým životem. Můžeme zde hledat souvislost s oním módním barokním romantismem, dá-li se to tak nazvat, se kterým se v plné kráse setkáváme například na francouzském královském dvoře. Odráží se nám zde ovšem také přístup k poddanému, obyčejnému člověku: *..., jméno její Tereška Lidmila Maximiliána jest. Kmotrové tito níže následující: Anna Kohoutková¹⁵¹, z rodičův poctivých v Střeboni pošlá, kteráž tůž dcerušku naši při křtu svatým na rukou svých držela. Poněvadž Rodička boží čistá panna a chudá byla, ona pak také z lásky sobě k Bohu chudobu, čistotu zvolila. A samýmu Pánu Bohu sloužiti, po místech svatých putovati a hrubé pobožnosti zachovávatí slíbila. A kmotrem Martin Horák z Bezna, poddaný urozeného a statečného rytíře pana Adama Jiřího Bzenského z Prorubě, toho času kostelník. Jsouc bohobojný a dobrý člověk, kteréhož my rodičové na místě Krista pána jsme požádali.¹⁵²*

Systém sociální stratifikace byl tedy velmi složitým a pro nás těžko rozluštitelným propletením, přičemž vyplýval z kulturní tradice a zároveň dobových společenských potřeb českého prostředí. Vzhledem k historickému vývoji předbělohorského období měl svá specifika, která sice nelze přeceňovat, na druhou stranu však dokreslují ovzduší, ve kterém se české země přenesly z „renesance“ do „baroka“.

¹⁵¹ Zde si ovšem nejsem zcela jista, zda šlo skutečně o pouhou poddanou.

¹⁵² Tamtéž. s. 82 – 83.

IV. Závěr

Tato práce se snaží nastínit dosud ne zcela doceněné možnosti využití pramenného materiálu, který, s ohledem na jeho původ a charakter, označujeme jako ego-dokumenty, resp. prameny soukromého charakteru. Zároveň chce předložit jiný než tradiční úhel pohledu na raněnovověkou společnost, každodenní život a myšlení tehdejšího člověka, přičemž východiskem jsou písemně projevené postoje, názory a myšlenkový svět několika více či méně význačných žen, resp. šlechticů žijících v období od poloviny 16. do 3. čtvrtiny 17. století.

Práce je rozdělena do třech hlavních celků. Úvodní část v první řadě vymezuje samotný termín - ego dokumenty - jako veškerý písemný materiál soukromého charakteru, vzniklý tedy primárně pro soukromou potřebu pisatele, případně jeho nejbližšího okolí. Teoretickému podchycení tohoto pojmu se věnuje především historický výzkum v Německu, Rakousku a ve Francii, kde je tento materiál využíván již po řadu let, přičemž nepřehlédnutelnou roli zde jistě sehrává tradiční rozvoj sociologie, historické antropologie, mikrohistorie a dalších. Význam tohoto historického pramene spočívá jednak v jeho poměrně vysoké věrohodnosti co se týče subjektivních prožitků či postojů, jednak v alternativním pohledu na zkoumanou realitu, kterou tato subjektivita poskytuje. Proto je také hojně využíván nejen historií, ale i dalšími vědními disciplinami. Mezi ego-dokumenty lze zahrnout nejen soukromou korespondenci, deníky či paměti, ale také autobiografie, cestopisy, různé příručky, kuchařky, apod. U nás se edičnímu zpracování a využívání těchto památek věnuje především Historický ústav Jihočeské univerzity pod vedením Prof. PhDr. Václava Bůžka, CSc.

Po stručném shrnutí základní literatury věnující se této problematice a souvisejícím tématům, následuje vymezení tématu samotné práce zužující výběr pramenů na soukromou korespondenci a paměti ženské proveniencí pocházející z českého prostředí 16. a 17. století. Jedná se o soukromou korespondenci Zuzany Černínové s matkou, dcerou a synem Humprechtem, soukromou korespondenci Kateřiny Žerotínové, čtvrté manželky Karla staršího ze Žerotína, dále o španělsky psanou manželskou korespondenci Polyxeny a Zdeňka Vojtěcha Lobkovicových a konečně o rodinné paměti Alžběty Lidmily z Lisova, s přihlédnutím též k její

německy psané knize receptů a Popsání rodu (spoluautorem Rudolf Adam z Lisova).

Okolnosti vzniku těchto památek byly podmíněny novými kulturními trendy přicházejícími spolu s renesanční kulturou a souvisely s celkovou změnou životního stylu přinášející nové společensko-hospodářské požadavky. Jejich vznik byl pochopitelně iniciován odlišnými pohnutkami, které pak také určují jejich specifický charakter. Přitom se však v obou z nich zrcadlí soudobá realita, takže můžeme poměrně dobře sledovat jak paralely, tak posuny v postojích a myšlení jednotlivých představitelk toho kterého období.

Tyto památky byly u nás vydávány v několika vlnách. Nejprve to bylo období národně-vlasteneckých snah 19. století, kdy měly tyto památky dokázat tradici vzdělanosti českého prostředí a také vysoukou literárně-uměleckou úroveň českého jazyka předbělohorského období, tedy tzv. zlatého či veleslavínského věku českého písemnictví. Tomuto období vděčíme za ediční činnost Františka Dvorského, z vědeckého hlediska ovšem ne příliš kvalitní. Jeho dílo bylo však ve čtyřicátých letech následujícího století z velké části nahrazeno edicí novou, o kterou se ve zasloužil historik na slovo vzatý - Zdeněk Kalista a kterou opatřil velmi podrobnou předmluvou poukazující na rozsáhlé a dosud nevyužité možnosti studia tohoto materiálu. V české poválečné historiografii byl však tento typ pramenů opět zanedbáván, ediční činnost se v tomto směru obnovila po dlouhé době teprve v posledních polistopadových letech, z velké části zásluhou již několikrát zmiňovaného Historického ústavu v Českých Budějovicích.

V poslední části úvodní kapitoly se věnuji zejména metodologii zpracování užitého materiálu a vlastnímu pracovnímu postupu, resp. rozčlenění informací do několika kategorií podle charakteru jejich vypovídacích znaků a schopností. Dvě základní skupiny, do kterých se získané informace dělí, jsou informace přímé a nepřímé. V rámci těchto skupin můžeme rozlišovat další kategorie, které se mohou vzájemně prolínat a které vznikají v závislosti na zvolené metodě, předmětu a cíli výzkumu, věrohodnosti, resp. vypovídací hodnotě nebo také na kvantitativních nárocích jejich zpracování. Přitom se snažím alespoň některé stručně charakterizovat.

Další část práce je věnována hlavním hrdinkám celého příběhu, tedy šlechtičkám, z jejichž iniciativy tyto písemné památky vznikly a jimž tedy za

dochovaná svědectví vděčíme. Jednotlivé medailonky nám představují osudy a nejdůležitější zlomy v životě těchto žen, přičemž jsou zasazovány do dobového kulturně-spoločenského kontextu, aby tak osvětlily základní vlivy, linie a paralely jejich tvůrčí činnosti. V této souvislosti je zvýšený důraz kladen především na úroveň a kvalitu jejich případného vzdělání, přičemž východiskem je jednak prostředí, z něhož vyšly, jednak charakter vlastních písemností s ohledem na jejich stylistickou i myšlenkovou náročnost. V tomto směru nelze přehlédnout propastný rozdíl odlišující prostředí naprosté špičky české aristokracie od jejich nižších vrstev, a to i přesto, že bereme v úvahu netypičnost a výjimečnost její představitelky - Polyxeny Lobkovicové. Posun v charakteru jednotlivých svědectví je možno vidět též s ohledem na dobu jejich vzniku, přičemž sledujeme pozvolný přerod "renesančního myšlení" v "myšlení barokní".

Poslední část se zabývá vlastní analýzou pramenů v rámci několika témat. Jedná se o témata vztahující se, jak již bylo řečeno, ke každodennímu rodinnému životu běžné raněnovověké šlechtičny. Nejprve se věnuji otázce náboženství, která tvořila neodmyslitelné pozadí a základ veškerého jednání. Pokouším se poodhalit některé vlivy a okolnosti, které mohly ovlivnit náboženské prožívání, změny náboženského chápání, víry a konfese. Současně se snažím nastínit vnější projevy dobové spirituality, přijímání nových myšlenek společností a jejich šíření skrze rozvíjející se školství.

Další dvě témata se věnují rodině. Nejprve mě zajímají vztahy manželské a předmanželské, resp. otázka vlivu žen na volbu životního partnera a citovost manželského svazku. Na tuto kapitolu navazuje kapitola pojednávající o vztazích rodinných, tedy nejen o vztazích rodičů a dětí, ale také o vzájemných sourozeneckých, příp. též příbuzenských vztazích. Samostatnou otázkou je přitom také otázka smrti, jejího chápání a prožívání.

Poslední kapitola se pak zabývá otázkou sociálního rozvrstvení tehdejšího obyvatelstva, přičemž základními problémy jsou vztahy mezi těmito vrstvami, jejich vzájemné styky, komunikace a prostupnost. Na první pohled se může zdát, že tato kapitola s rodinným životem nesouvisí a nezapadá tedy do mého původního záměru. Musíme si ovšem uvědomit, jak zásadně determinovala stavovská příslušnost otázku sňatků a také to, že lidé žijící pod jednou střeou,

tedy včetně služebnictva, čeledi apod., mohou být chápáni ve smyslu modelu „širší rodiny“.

Toto je tedy základní schéma celé mé bakalářské práce, jejíž snahou bylo shrnout základní edice písemných památek soukromého charakteru vzešlých z pera několika raněnovověkých českých aristokratek, pokusit se poodhalit jejich obsahové bohatství a zanalyzovat některé kapitoly jejich životních osudů.

V. Seznam Pramenů a literatury

V. 1. Edice pramenů

- Dvorský, Fr. (ed.): *Staré písemné památky žen a dcer českých*. Praha 1869.
- Dvorský, Fr. (ed.): *Zuzana Černínová z Harasova. Dopisy české šlechtičny z polovice 17. století*. Praha 1886.
- Dvorský, Fr.: *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova, listy Alžběty Homutovny z Cimburka a Elišky Myslíkovny z Chudenic*. Praha 1890.
- Dvorský, Fr. (ed.): *Listy paní Kateřiny z Žerotína rozené z Valdštejna I., II*. Praha 1894-5.
- Kalista, Zd. (ed.): *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Janem Humprechtem Černínem z Chudenic*. Praha 1941.
- Koldinská, Marie – Mařa, Petr (edd.): *Deník rudolfinského dvořana. Adam mladší z Valdštejna 1602 – 1633*. Praha 1997.
- Marek, Pavel: *Svědectví o ztrátě starého světa*. České Budějovice 2006.
- Ratajová, J.: *Paměti Alžběty Lidmily z Lisova*. Praha 2002.
- Rejchrtová, Noemi (ed.): *Karel starší ze Žerotína. Z korespondence*. Praha 1982.
- Ryantová, Marie (ed.): *Josef Pekař. Kniha o Kosti. Kus české historie*. Praha 1988.
- Janáček, Jos.(ed.): *Pavel Skála ze Zhoře. Historie česká. Od defenestrace k Bílé hoře*. Praha 1984.

V. 2. Literatura

- Bastl, Beatrix: *Mezi mocí a bezmocí. Úvahy o každodenním životě šlechtičen v raném novověku*. In: *ĎaS* 16/1994, č. 3, s. 24-26.
- Bůžek, Václav: *Rytíři renesančních Čech*. Praha 1995.
- Bůžek, V. – Hrdlička, Jos. - Král, P. – Vybíral, Zd.: *Věk urozených*. Praha 2002.
- Bůžek, Václav - Král, Petr: *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku*. In: *Opera historica* 7/1999.
- Bůžek, Václav: *Život na dvorech barokní šlechty (1600-1750)*. In: *Opera historica* 5/1996.

- Císařová-Kolářová, A.: *Žena v Jednotě bratrské*. Praha 1942.
- Dülmen, Richard van: *Historická antropologie*. Praha 2002.
- Dülmen, Richard van: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století)*. Praha 1999.
- Fialová, Lud. a kol.: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha 1996.
- Garin, Eugenio: *Renesanční člověk a jeho svět*. Praha 2003.
- Hojda, Zd.: „Kavalírské cesty“ v 17. století a zájem české šlechty o Itálii. In: *Itálie, Čechy a střední Evropa*. Praha 1986. s. 216-239.
- Hrubý, Fr.: *Z hospodářských převratů českých v století XV. a XVI.*; In: *ČČH XXX./1924*, s. 205-236, 432- 459.
- Janáček, Jos: *Rudolf II. a jeho doba*. Praha 1997.
- Janáček, Jos.: *Valdštejn a jeho doba*. Praha 2003.
- Janáček, Jos.: *Ženy české renesance*. Praha 1977.
- Kalista, Zd.: *Století andělů a ďáblů. Jihočeský barok*. Praha 1994.
- Koldinská, Marie: *Každodennost renesančního aristokrata*. Praha 2001.
- Krusenstjern, Benigna von: *Selbstzeugnisse der Zeit des Dreißigjährigen Krieges. Beschreibendes Verzeichnis*. Akademie Verlag. Berlin 1997.
- Lenderová, M. a kol.: *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*. Praha 2002.
- Macek, Jos.: *Jagellonský věk v českých zemích II. Šlechta*. Praha 1994.
- Mařa, Petr: *Svět české aristokracie (1500 – 1700)*. Praha 2004.
- Maur, Ed. – Štorek, V.: *K demografii české šlechty v 16. století. (Hynek Krabice z Weitmile a jeho pět manželek)*. In: *Historická demografie 26/2002*, s. 5-26.
- Mikulec, J.: *Barokní náboženská bratrstva*. Praha 2000.
- Petráň, Josef: *Dějiny hmotné kultury II/1-2. Kultura každodenního života od 16. do 18. století*. Praha 1995, 1997.
- Petráň, Jos.: *Staroměstská exekuce*. Praha 1971.
- Skýbová, A.: *K politickým otázkám dvojvěří v Českém království doby předbělohorské*. In: *Husitský Tábor 4/1981*, s. 145-147.